

ISSN 3083-7030 (Print)
ISSN 3083-7049 (Online)

ВІСНИК

ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

№ 1 СЕРПЕНЬ

2025

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

ВІСНИК

ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

№ 1 серпень 2025

Заснований у лютому 1997 року
Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення
№ 2055 від 13.06.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-03355.

Суб'єкт у сфері медіа – Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (вулиця Віктора Новікова, 2, місто Лубни, Полтавська область, Україна, 37500; тел.: +38 095-105-6005; e-mail: mail@luguniv.edu.ua).

Збірник наукових праць внесений до
Переліку наукових фахових видань України в категорії «Б»
(історичні науки)
Наказ Міністерства освіти і науки України № 1188 від 24.09.2020 р.

Журнал включений до переліку видань реферативної бази даних «Україніка наукова»
(угода про інформаційну співпрацю
№ 30-05 від 30.03.2005 р.)

Рекомендовано до друку на засіданні вченої ради
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 1 від 29.08.2025 року)

Мова видання: українська, англійська

Виходить два рази на рік

Засновник –
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Юрків Я. І. – доктор педагогічних наук, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», проректор з науково-педагогічної роботи (Україна).

Заступники головного редактора:

Караман О. Л. – доктор педагогічних наук, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», ректор (Україна).

Набока О. В. – доктор історичних наук, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», завідувач кафедри історії та археології (Україна).

Шехавцова С. О. – доктор педагогічних наук, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», професор кафедри романо-германської філології (Україна).

Відповідальні редактори:

Отравенко О. В. – кандидат педагогічних наук, доцент, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», доцент кафедри теорії і методики фізичного виховання (Україна).

Дробишева О. А. – кандидат історичних наук, доцент, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», доцент кафедри історії та археології (Україна).

Крижановська О. О. – доктор філологічних наук, доцент, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», завідувач кафедри української та зарубіжної літератури (Україна).

Члени редакційної колегії:

Власенко К. В. – доктор педагогічних наук, професор, Національний університет «Києво-Могилянська академія», професор кафедри математики (Україна).

Глуховцева К. Д. – доктор філологічних наук, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», професор кафедри української мови (Україна).

Данильчук Л. О. – доктор педагогічних наук, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», професор кафедри соціальної педагогіки (Україна).

Дмитренко В. І. – доктор філологічних наук, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», професор кафедри української та зарубіжної літератури (Україна).

Жиленко І. Р. – доктор філологічних наук, професор, Сумський державний університет, заступник завідувача кафедри журналістики та філології (Україна).

Заблоцький В. В. – доктор наук з державного управління, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», директор навчально-наукового інституту публічного управління, адміністрування та післядипломної освіти (Україна).

Кобзар О. І. – доктор філологічних наук, професор, Полтавський університет економіки й торгівлі, професор кафедри ділової іноземної мови (Україна).

Кравченко О. І. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту освіти та права Центрального інституту післядипломної освіти ДЗВО "Університет менеджменту освіти" НАПН України (Україна).

Курило В. С. – доктор педагогічних наук, професор ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», перший проректор (Україна).

Кушнірова Т. В. – доктор філологічних наук, професор, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, професор кафедри германської філології та перекладу (Україна).

Литвин М. Р. – доктор історичних наук, професор, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, завідувач відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин» (Україна).

Лі Лі – доктор філологічних наук, доцент, Інститут іноземних мов та літератури, Північно-західний педагогічний університет, проректор (Китай).

Лі Ялінь – кандидат філологічних наук, професор, Ланьчжоуський політехнічний університет, професор (Китай).

Лукасевіч-Велеба Й. – доктор педагогічних наук, Академія спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської, професор педагогічного факультету (Республіка Польща).

Любимова С. А. – кандидат філологічних наук, доцент, Київський національний лінгвістичний університет, докторант кафедри англійської філології, перекладу і філософії мови імені проф. О. М. Мороховського (Україна).

Михальський І. С. – доктор історичних наук, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», професор кафедри історії та археології (Україна).

Моїсєнко О. Ю. – доктор філологічних наук, професор, Національний університет «Києво-Могилянська академія», професор кафедри англійської мови (Україна).

Нефьодов Д. В. – доктор історичних наук, доцент, Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, доцент кафедри історії (Україна).

Священко З. В. – доктор історичних наук, професор, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, професор кафедри всесвітньої історії та методик навчання (Україна).

Си Цзюньцінь – доктор філологічних наук, професор, Ланьжоуський університет, професор факультету російської мови та літератури (КНР).

Сич Т. В. – доктор педагогічних наук, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», професор кафедри публічної служби та управління навчальними і соціальними закладами (Україна).

Ткачук В. В. – кандидат педагогічних наук, Криворізький національний університет, асистент кафедри інженерної педагогіки та мовної підготовки (Україна).

Хахула Л. І. – кандидат історичних наук, доцент, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, старший науковий співробітник (Україна).

Редакційні вимоги до технічного оформлення статей

Стаття оформлюється в текстовому редакторі Word for Windows (шрифт Times New Roman 14, міжрядковий інтервал – 1,5).

Поля: верхнє – 2 см, нижнє – 2 см, лівє – 3 см, правє – 1,5 см. Сторінки не нумеруються.

Інформація про УДК розташовується у верхньому лівому кутку без відступів (шрифт нежирний).

На початку вказують назву тематичної рубрики видання. Через рядок від УДК в лівому верхньому кутку вказуються прізвище, ім'я, по батькові автора (повністю, шрифт жирний).

На наступному рядку – науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи; e-mail; ORCID ID (персональний код, який необхідно отримати, заповнивши анкету за посиланням: <https://orcid.org/register>).

Назва статті друкується через рядок (шрифт жирний).

Зміст статті викладається за планом: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор; виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується ця стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); визначення методики дослідження (сукупність методів дослідження, їх основний зміст, характеристики і показники, які вони фіксують, та одиниці вимірювання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки із цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Усі перелічені елементи повинні бути стилістично представлені в тексті, але графічно виділяти їх не треба.

Посилання на цитовані джерела в тексті оформлюються мовою оригіналу таким чином: у круглих дужках зазначається прізвище автора, рік видання роботи (наприклад, Шумська, 2010). Якщо потрібно послатися на декілька джерел, варто перелічувати їх через крапку з комою (наприклад, Афанасьєва, 2016; Богданова & Саннікова, 2015; Moore, 2006). Якщо використовуються цитати, статистика тощо, то слід вказати номер сторінки посилання (Афанасьєва, 2016, с. 46; Bruner, 2012, p. 24).

Бібліографія та в разі необхідності примітки подаються в кінці статті після заголовку «Список використаної літератури» (без двокрапки) у порядку цитування й оформлюються відповідно до ДСТУ 8302:2015.

Для коректного індексування публікацій наукометричними системами після Списку використаної літератури необхідно навести References. Посилання в References мають бути оформлені відповідно до APA Style: для кирилических цитувань слід транслітерувати імена авторів та назви видань; останні також слід навести в англійському перекладі в [ ] із зазначенням мови оригіналу в дужках, наприклад [in Russian], [in Ukrainian]. Назви періодичних видань слід наводити відповідно до офіційного латинського написання за номером реєстрації ISSN. В елементах опису не можна заміняти латинські літери на кирилическі. Цитування в References мають бути оформлені за стандартом APA.

Статтю завершують 2 анотації обсягом 1600–1800 знаків (українською та англійською мовами) із зазначенням прізвища, ім'я та по батькові автора, назви статті та ключових слів (3–5 термінів).

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

1. **Зеленцова С. М.** Використання методу контент-аналіз при дослідженні історичних джерел (на прикладі листівок анархістського руху в Україні 1903–1914 рр.).....9
2. **Рижєва Н. О., Буглай Н. М., Хрящевська Л. М.** Історіографія промисловості та робітництва Української РСР у повоєнну добу (1946–1965 рр.) (За матеріалами дисертаційних досліджень 1950-х – першої половини 1960-х рр.)...17
3. **Черкащенко О. О.** Джерельна база та західна історіографія політики США щодо корейської держави Чосон у 60–90-х рр. XIX ст..... 24

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

4. **Білик В. А.** Правове оформлення повноважень влади в імперії Маур'їв..... 32
5. **Бреславець А. Р.** Трансформація причин французької інтервенції в Єгипет (1798–1801 рр.).....39
6. **Бублик О. І.** Адаптація змісту громадянської освіти у школі в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови в Україні..... 46
7. **Дробишева О. А.** Молдовська Демократична Республіка на шпальтах української преси 1917–1918 рр..... 53
8. **Зиза М. М., Набока О. В.** Американська військова операція на Тайвані 1867 р. та початок формування стратегії «малих воєн» США..... 67
9. **Зубко О. Є.** Юрій Липа в рецензіях, спогадах і листах Михайла Мухина..... 74
10. **Ілляшенко Ю. Ю., Лисенко А. І.** Інституціоналізація дослідження проблем всесвітньої історії у вимірі української історичної науки: роль державної установи «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України»..... 82
11. **Ільницька В. В., Макаренко В. О., Шевцова Є. С.** Петровський Полтавський кадетський корпус як осередок підготовки української військової еліти..... 90
12. **Ковальський С. В.** Трансформація стратегічної ролі Кіпру в середземноморській та близькосхідній політиці Великої Британії в 1945–1956 рр.....98
13. **Литвиненко-Анпілова Л. Р.** Рух «Просвіти» на Донеччині в перші десятиліття XX століття.....106
14. **Мелекєсцев К. І.** Місце археології та давньої історії України в інформаційній стратегії окупаційного режиму на Луганщині.....114
15. **Набока О. В., Воронін В. М., Михальський І. С.** Формування регіональної та глобальної стратегії США на рубежі нового та новітнього часу. Від Далекого Сходу до Західної Європи.....122

-
16. **Сердюк О. В.** Занепад промисловості Донбасу й Придніпров'я наприкінці Першої світової війни. Причини та наслідки.....129
  17. **Темірова Н. Р., Басько Р. В.** Фактор Європи в модернізації Донеччини на зламі XIX–XX ст.....142
  18. **Шевцова Є. С.** Кустарні промисли як форма збереження українського народного мистецтва (на матеріалах статистики Харківської губернії другої половини XIX – початку XX ст.).....149
  19. **Ярич В. П.** Культ героїв в ОУН та його вплив на тогочасну молодь 155

CONTENTS

METHODOLOGY, HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDIES

1. **Zelentsova S. M.** Using the content analysis method in the study of historical sources (on the example of leaflets of the anarchist movement in Ukraine in 1903–1914)..... 9
2. **Ryzheva N. O., Buhlai N. M., Khriashchevska L. M.** Historiography of industry and the working class in the Ukrainian SSR during the post-war period (1946–1965) (based on Theses research of the 1950s – first half of the 1960s).....17
3. **Cherkashchenko O. O.** The source base and Western historiography of U.S. policy toward the Joseon Korean State in the 1860s–1890s..... 24

WORLD HISTORY. HISTORY OF UKRAINE

4. **Bilyk V. A.** Legal registration of the powers of government in the Mauryan Empire.....32
5. **Breslavets A. R.** Transformation of the causes of the French intervention in Egypt (1798–1801).....39
6. **Bublyk O. I.** Adaptation of the content of civic education in schools under martial law and in the context of post-war reconstruction in Ukraine..... 46
7. **Drobysheva O. A.** The Moldavian Democratic Republic on the Pages of the Ukrainian Press in 1917–1918..... 53
8. **Zyza M. M., Naboka O. V.** The U.S. military operation in Taiwan in 1867 and the origins of the American “Small Wars” strategy.....67
9. **Zubko O. E.** Yuriy Lypa in the reviews, memoirs and letters of Mykhailo Mukhyn.....74
10. **Illiashenko Yu. Yu., Lysenko A. I.** Institutionalization of world history research in Ukrainian historical science: the role of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine” 82
11. **Ilnytska V. V., Makarenko V. O., Shevtsova Ye. S.** The Petrovsky Poltava Cadet Corps as a center for the formation of the Ukrainian military elite..... 90
12. **Kovalskiy S. V.** The transformation of Cyprus’ strategic role in British Mediterranean and Middle Eastern policy in 1945–1956..... 98
13. **Lytvynenko-Anpilova L. R.** The “Prosvita’s” movement of the Donetsk region in the first decade of the 20th century.....106
14. **Mieliestsev K. I.** The role of archaeology and ancient history of Ukraine in the informational strategy of the occupation regime in Luhansk region.....114
15. **Naboka O. V., Voronin V. M., Mykhalskyi I. S.** Formation of the US regional and global strategy at the turn of the modern and contemporary eras: from the far East to Western Europe.....122

-
16. **Serdyuk O. V.** The decline of industry in Donbas and the Dnieper region at the end of World War I. Causes and consequences.....129
  17. **Temirova N. R., Basko R. V.** The European factor in the modernization of the Donetsk region at the turn of the 19th–20th centuries..... 142
  18. **Shevtsova Ye. S.** Handicrafts as a form of preserving Ukrainian folk art (based on statistical materials from Kharkiv province in the second half of the 19th – early 20th century).....149
  19. **Yarych V. P.** Hero cult in the OUN and its influence on the youth of the time..... 155

МЕТОДОЛОГІЯ, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 94 (477)“1903-1914”

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-1-9-16>**Зеленцова Світлана Миколаївна,**

кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
ПВНЗ «Київський медичний університет»,
м. Київ, Україна.
s.zelentsova@kmu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-5941-9146>

**ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ КОНТЕНТ-АНАЛІЗ ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ
ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ (НА ПРИКЛАДІ ЛИСТІВОК
АНАРХІСТСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ 1903–1914 РР.)**

На сучасному етапі дослідження джерел з історії політичних партій поряд із традиційними історичними підходами широко застосовуються методи суміжних наук. Розвиток комп'ютерних технологій та розширений доступ дослідників до архівних і бібліотечних фондів (Дмитрієв, Святець, 1997) створюють можливість опрацювання значних масивів документів, що потребують комплексного аналізу. Особливе місце у цьому процесі займають масові джерела, поява яких пов'язана з розвитком друкарства та засобів масової інформації. Характерними ознаками таких джерел є великий тираж, типовість умов виникнення та впорядкована структура змісту. Для їх всебічного вивчення дослідник може застосовувати статистичні, математичні та соціологічні методи. Ряд науковців-істориків (Кащенко, 1989; Ковальченко, 1984, 1987; Дмитрієв, Святець, 1997) наголошували на доцільності використання інструментарію сучасних наук. Зокрема, метод контент-аналізу був реалізований І. С. Михальським у дослідженні “Джерела з історії українських політичних партій кінця ХІХ – початку ХХ ст.” (Михальський, 2003).

Враховуючи, що історичні джерела є результатом суспільної діяльності, важливим є залучення досвіду соціологічних досліджень (Костенко, Іванов, 2003). Для глибокого вивчення документів масового типу доцільно застосовувати метод контент-аналізу (Костенко, Іванов, 2003), основна особливість якого полягає у виявленні та описі характеристик, що піддаються кількісному виміру та водночас відображають значущі для дослідника якісні аспекти змісту джерела. Теоретичні основи цього методу та приклади його практичного використання подані у працях сучасних науковців (Іванов, 2013; Кузнецов, 2014).

Метою даної статті є продемонструвати можливості аналізу анархістських листівок в Україні з використанням соціологічного методу контент-аналізу.

Анархістські листівки мали характерні риси масових джерел: значний тираж, стандартизовану форму та типовий зміст. Великий обсяг виявлених матеріалів вимагав їх комплексного вивчення. Аналіз здійснювався за змістовими ознаками, при цьому одиницями смислу були визначені категорії (ключові слова), що відображали основні складові анархістської ідеології: ідейні принципи, методи боротьби, політичних опонентів тощо. Одиницею аналізу стала кількість і частота згадування цих категорій у текстах листівок та прокламацій.

До основних категорій віднесено:

Політичні супротивники та вороги, проти яких виступали анархісти: капітал, влада, держава, приватна власність, парламент, соціалісти, буржуазія.

Ідейні засади анархізму: свобода, анархія, повстання, бунт, революція, загальний страйк.

Тактичні засоби і прийоми боротьби: терор, експропріація, бомба, вбивство, підрих.

Характер дій і очікуваний ефект: зруйнувати, помститися, знищити, смерть, насилля, кров, помста.

Методом контент-аналізу було опрацьовано 171 листівку з фондів Центрального державного історичного архіву України (м. Київ) (**Південне** районне охоронне відділення, м. Одеса Херсонської губернії (1902–1914). *Центральний державний історичний архів України у м. Києві, фонд № 268*; **Київське** губернське жандармське управління, м. Київ (1829–1917). *Центральний державний історичний архів України у м. Києві, фонд № 274*; **Київське** охоронне відділення, м. Київ (1902–1913). *Центральний державний історичний архів України у м. Києві, фонд № 275*; **Київська** кріпосна жандармська команда, м. Київ (1835–1915). *Центральний державний історичний архів України у м. Києві, фонд № 289*; **Катеринославське** губернське жандармське управління, м. Катеринослав (1868–1917). *Центральний державний історичний архів України у м. Києві, фонд № 313*; **Харківське** губернське жандармське управління, м. Харків. (1836–1917). *Центральний державний історичний архів України у м. Києві, фонд № 336*; **Чернігівське** губернське жандармське управління, м. Чернігів (1874, 1879–1917). *Центральний державний історичний архів України у м. Києві, фонд № 1439*; **Катеринославське** охоронне відділення, м. Катеринослав (1901–1915). *Центральний державний історичний архів України у м. Києві, фонд № 1597*.

Підсумки дослідження та їх інтерпретація подані охарактеризовані у статті.

В анархістській ідеології основними ворогами визначалися держава та приватна власність. Під державою розуміли сукупність усіх владних інституцій – від бюрократичного апарату до каральних органів. Анархісти заперечували будь-які форми державного устрою, включно з республікою, та виступали проти виборних органів, зокрема парламенту, розглядаючи їх як приховану форму гноблення. На їхню думку, будь-яка держава неминуче обмежує свободу народу.

Приватна власність, яка породжує капітал і соціальну нерівність, також вважалася ворогом, особливо коли йшлося про великий капітал. Держава та капітал, за поглядами анархістів, взаємно зумовлюють існування одне одного та не можуть функціонувати окремо. Було проаналізовано вживання категорії “капітал”, “влада”, “держава”, “приватна власність”, “парламент” у листівках анархістів, як результат можна зазначити, що найбільшу кількість згадувань у текстах анархістських листівок мали поняття держава – 273 випадки та капітал – 195. Другою за поширеністю групою стали приватна власність – 167 та влада – 142 згадування. Як правило, ці категорії зазначалися наприкінці листівок у вигляді заклику до їх знищення, що відображало основний напрям боротьби анархістів.

Термін парламент згадувався лише 92 рази, що пояснюється обмеженим досвідом функціонування виборних органів у Російській імперії. Такі інституції з’явилися лише після революції 1905–1907 рр., а в суспільстві ще існувала значна кількість прихильників парламентської форми правління.

Анархісти також виступали проти буржуазії, яка концентрувала владу і капітал, а також проти соціалістів різних напрямків. Іноді в листівках згадувалися загально «соціалісти», а іноді конкретно – соціал-демократи чи соціалісти-рево-

люціонери. Ці соціалістичні течії користувалися значною підтримкою населення й тому вважалися політичними суперниками анархістів.

Категорія буржуазія згадується 324 рази, що свідчить про її провідне місце серед «ворогів» анархістів. Буржуазія ототожнювалася з владою, капіталом, приватною власністю та державою. Робітничі та селянські верстви були спільним соціальним середовищем, де перетиналися інтереси анархістів, соціалістів та згодом більшовиків. Крім того, участь соціалістів у виборах до Думи анархісти розглядали як зраду народних інтересів, що неодноразово підкреслювалось у їхніх листівках.

Варто зауважити, що за ідеологією анархізм-комунізм і комуністичний напрямок у соціалізмі були близькими, тому в листівках акцентувалась необхідність чітко розмежувати ці поняття, що не завжди було зрозуміло широким верствам населення.

Виступаючи за руйнування існуючого політичного устрою, анархісти в листівках пропонували побудову анархістських комун – бездержавного суспільства рівних, де пануватиме повна свобода.

Категорія «анархія» зустрічалася 629 разів і символізувала ідеал, до якого прагнули анархісти – федеративний устрій, заснований на повній свободі. Деталі функціонування майбутнього анархістського суспільства їх цікавили меншою мірою, через що їх часто критикували більшовики. Водночас анархісти категорично виступали проти диктатури пролетаріату, розглядаючи її як обмеження свободи.

Методи та засоби руйнування існуючого політичного ладу, що пропагували анархісти, були одними з найрадикальніших серед лівих політичних партій. Завдяки не лише проголошенню радикальних форм боротьби, а й їх практичній реалізації, анархісти посідали провідне місце серед найрадикальніших політичних сил свого часу. Досліджено кількість вживання таких категорій, як “повстання”, “бунт” та “загальний страйк” у листівках анархістів. Серед масових засобів боротьби анархісти найбільше закликали до революції – 439 випадків, меншою мірою – до повстання (60) та бунту (31). У їхньому розумінні революція – це раптовий спалах, під час якого різні верстви населення піднімаються на спільну боротьбу. Можливість масової революції вони бачили у стихійних бунтах, що неодноразово виникали в Російській імперії протягом останніх століть. В Україні анархісти вважали спадкоємністю цієї традиції Запорізьку Січ та події доби Богдана Хмельницького. Головним для них було вчасно підтримати та розпалити революційний рух.

Одним із ключових засобів розпалювання революції анархісти вважали акти масового та особистого терору й експропріації. Анархісти були єдиною партією, яка відкрито закликала у листівках до терору – 132 випадки. Більшість терористичних актів скоювалися окремими членами груп, і саме особистий, а не організований терор, сприймався як приклад самопожертви. Експропріації розглядалися

як пограбування та вимагання грошей, проте анархісти вважали їх виправданими, оскільки ці дії здійснювалися заради народу. Вони забирали незаконно нажиті кошти для підтримки боротьби за загальне благо. Ця категорія згадується 60 разів, що майже вдвічі менше за терор, але експропріації залишалися важливим засобом виживання для тих анархістських груп, які не мали власного фінансування. Такі поняття, як «бомба», «вбивство», «підрив», деталізували й конкретизували форми терористичних актів.

Серед терористичних актів найчастіше згадувався термін «бомба» – 79 випадків, а «підрив» вживався 18 разів. Основними цілями анархістів ставали поліцейські відділки, ресторани, кафе, поїзди та квартири власників заводів. Такі дії мали на меті залякування буржуазії та влади і могли здійснюватися як окремою особою, так і групою. Підриви потягів часто супроводжувалися їх пограбуванням; зокрема, у листівці Севастопольської революційної бойової дружини «Свобода всередині нас» містився звіт про витрати коштів, отриманих таким чином.

Другу позицію за поширеністю серед терористичних актів посідали вбивства – 63 згадки. Об'єктами таких нападів ставали агенти поліції, провокатори, представники влади та капіталу, охоронці – усі, хто, на думку анархістів, захищав ненависний царський режим. Вбивства класифікувалися як політичні та економічні: вбивство чиновника або керівника поліції розглядалося як політично мотивований терористичний акт, тоді як ліквідація власника фабрики, крамниці чи капітана корабля – як економічне вбивство. Деякі терористичні акти мали характер особистої помсти, що у колі анархістів вважалося виправданим. Також проаналізовано кількість вживання таких категорій, як “зруйнувати”, “помститися”, “знищити”. Зазвичай заклики до конкретних дій розміщувалися в кінці листівок і мали яскраво виражений емоційний характер. Спочатку описувалися жахливі умови життя народу або несправедливі дії влади, а потім звучав заклик зруйнувати цей стан – таких випадків було 117. Категорія, близька за змістом до «зруйнувати», – «знищити» – траплялася 66 разів. Особливу увагу привертає слово «помститися», яке вживалося 33 рази, адже помста, на думку анархістів, була природним правом пригноблених. Жага помсти, ненависть і лють до заможних верств населення підштовхували анархістів до застосування терору.

Емоційно забарвлені категорії «смерть», «насильство», «кров», «помста» відображають моральні принципи, спрямованість та особистісні якості анархістів, а також ті цінності, які вони вважали найважливішими і не соромилися пропагувати серед народу. Такі категорії, як “смерть”, “насилля”, “кров (кривавий)”, “помста” вживалися у листівках анархістів. Категорія «насильство» зустрічалася 143 рази і охоплювала такі поняття, як кривда, утиски, розправи, знущання та пригноблення народу з боку влади та буржуазії. Насильство вважалося тим, проти чого потрібно боротися і на що слід відповідати. Водночас саме насильство слугувало для анархістів виправданням їхнього терору – вони відповідали насильством на насильство. Таким чином простежується подвійна мораль анархістів.

Подібна подвійність простежується і в категорії «кривавий»: з одного боку – кривава праця, піт, а з іншого – кривава помста, розправа, вбивства.

Що стосується категорії «смерть», вона вживалася 131 раз і зазвичай зустрічалася в кінці листівок як заклик до вбивств, наприклад, «Смерть буржуазії» – заклик до ліквідації заможних верств населення. Значна частота використання цієї категорії підтверджує, що анархісти відкрито закликали у своїх листівках до жорстоких злочинів, зокрема вбивств.

Все зазначене вище дозволяє стверджувати, що застосування соціологічного методу контент-аналізу дає змогу досліджувати джерела масового характеру, залучаючи широкий комплекс документів для всебічного вивчення листівок як джерел історії анархізму в Україні. Поєднання соціологічних методів для вивчення історичних джерел допомагає охопити значну кількість документів, проаналізувати та використати для вивчення історичних подій та феноменів. Конкретний приклад застосування контент аналізу у вивченні анархізму, дозволяє стверджувати, що листівки анархістів мали агресивний характер і містили заклики до злочинних дій, завуальовані ідеологією та виправдані складними життєвими обставинами народу. У них відкрито звучали заклики до вбивств, пограбувань і насильства, без огляду на можливі жертви. Це дозволяє зробити висновок, що радикалізм у висловлюваннях і безмежний терор у діях стали причиною популярності анархістів у період революції 1905–1907 років.

Список використаної літератури

1. Дмитрієв В. А., Святець Ю. А. Комп'ютерні технології в археографії та історичному джерелознавстві: необмежені можливості чи межі неможливого. *Дніпропетровський історико археографічний збірник*. 1997. Вип. 1. С. 277–287.
2. Іванов О. В. Класичний контент-аналіз та аналіз тексту: термінологічні та методологічні відмінності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2013. № 1045. С. 69–73.
3. Кащенко С. Г. Статистические методы в исторических исследованиях: (стат. описание): учеб. пособие. Ленинград : ЛГУ, 1989. 75 с.
4. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования. М.: Наука, 1987. 438 с.
5. Ковальченко І. Д. Використання кількісних методів та ЄВМ в історичних дослідженнях. *Питання історії*. 1984. № 9. С. 61–73.
6. Михальський І. С. Джерела з історії українських політичних партій кінця ХІХ – початку ХХ ст. Луганськ : Альма-матер, 2003. 344 с.
7. Костенко Н. В., Іванов В. Ф. Досвід контент-аналізу: Моделі та практики : монографія. К.: Центр вільної преси, 2003. 141 с.
8. Кузнецов О. Виявлення ключових понять з тексту за допомогою контент-аналізу. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2014. Вип. 40. С. 52–60.
9. Південне районне охоронне відділення, м. Одеса Херсонської губернії (1902–1914). *Центральний державний історичний архів України у м. Києві, фонд № 268*.
10. Київське губернське жандармське управління, м. Київ (1829–1917). *Центральний державний історичний архів України у м. Києві, фонд № 274*.
11. Київське охоронне відділення, м. Київ (1902–1913). *Центральний державний історичний архів України у м. Києві, фонд № 275*.

12. Київська кріпосна жандармська команда, м. Київ (1835–1915). *Центральний державний історичний архів України у м. Києві, фонд № 289*.
13. Катеринославське губернське жандармське управління, м. Катеринослав (1868–1917). *Центральний державний історичний архів України у м. Києві, фонд № 313*.
14. Харківське губернське жандармське управління, м. Харків (1836–1917). *Центральний державний історичний архів України у м. Києві, фонд № 336*.
15. Чернігівське губернське жандармське управління, м. Чернігів (1874, 1879–1917). *Центральний державний історичний архів України у м. Києві, фонд № 1439*.
16. Катеринославське охоронне відділення, м. Катеринослав (1901–1915). *Центральний державний історичний архів України у м. Києві, фонд № 1597*.

References

1. Dmytriiev, V. A., & Sviatets, Yu. A. (1997). Komp'uterni tekhnologii v arkheografii ta istorychnomu dzhereloznavstvi: neobmezheni mozhlyvosti chy mezhi nemozhlyvoho [Computer technologies in archeography and historical source studies: Unlimited opportunities or limits of the impossible]. *Dnipropetrovskyyi istoryko-arkheografichnyi zbirnyk – Dnipropetrovsk Historical-Archeographic Collection, 1*, 277–287 [in Ukrainian].
2. Ivanov, O. V. (2013). Klasychnyi kontent-analiz ta analiz tekstu: terminolohichni ta metodolohichni vidminnosti [Classical content analysis and text analysis: Terminological and methodological differences]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina – Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University, 1045*, 69–73 [in Ukrainian].
3. Kashenko, S. G. (1989). Statisticheskie metody v istoricheskikh issledovaniyah: (stat. opisaniye) [Statistical methods in historical research (statistical description)]. Leningrad: LGU [in Russian].
4. Kovalchenko, I. D. (1987). Metody istoricheskogo issledovaniya [Methods of historical research]. M.: Nauka [in Russian].
5. Kovalchenko, I. D. (1984). Vykorystannia kilkisnykh metodiv ta EVM v istorychnykh doslidzheniakh [Use of quantitative methods and computers in historical research]. *Pytannia istorii – Questions of History, 9*, 61–73 [in Russian].
6. Mykhalskyi, I. S. (2003). Dzherela z istorii ukrainskykh politychnykh partii kintsia XIX – pochatku XX st. [Sources on the history of Ukrainian political parties of the late 19th – early 20th centuries]. Luhansk: Alma-mater [in Ukrainian].
7. Kostenko, N. V., & Ivanov, V. F. (2003). Dosvid kontent-analizu: Modeli ta praktyky [Experience of content analysis: Models and practices]. Kyiv: Tsentrl vilnoi presy [in Ukrainian].
8. Kuznietsov, O. (2014). Vyiavlennia kliuchovykh poniat z tekstu za dopomohoiu kontent-analizu [Identification of key concepts from text using content analysis]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Scholarly Works of the Vernadsky National Library of Ukraine, 40*, 52–60 [in Ukrainian].
9. Pivdenne raionne okhoronne viddilennia, m. Odesa Khersonskoi hubernii (1902–1914) [Southern District Security Department, Odesa of the Kherson Province (1902–1914)]. *Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, fond № 268* [in Ukrainian].
10. Kyivske hubernske zhandarmske upravlinnia, m. Kyiv (1829–1917) [Kyiv Provincial Gendarmerie Administration, Kyiv (1829–1917)]. *Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, fond № 274* [in Ukrainian].
11. Kyivske okhoronne viddilennia, m. Kyiv (1902–1913) [Kyiv Security Department, Kyiv (1902–1913)]. *Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, fond № 275* [in Ukrainian].
12. Kyivska kriplosna zhandarmska komanda, m. Kyiv (1835–1915) [Kyiv Fortress Gendarmerie Team, Kyiv (1835–1915)]. *Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, fond № 289* [in Ukrainian].

13. Katerynoslavske hubernske zhandarmske upravlinnia, m. Katerynoslav (1868–1917) [Katerynoslav Provincial Gendarmerie Administration, Katerynoslav (1868–1917)]. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, fond № 313* [in Ukrainian].

14. Kharkivske hubernske zhandarmske upravlinnia, m. Kharkiv (1836–1917) [Kharkiv Provincial Gendarmerie Administration, Kharkiv (1836–1917)]. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, fond № 336* [in Ukrainian].

15. Chernihivske hubernske zhandarmske upravlinnia, m. Chernihiv (1874, 1879–1917) [Chernihiv Provincial Gendarmerie Administration, Chernihiv (1874, 1879–1917)]. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, fond № 1439* [in Ukrainian].

16. Katerynoslavske okhoronne viddilennia, m. Katerynoslav (1901–1915) [Katerynoslav Security Department, Katerynoslav (1901–1915)]. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, fond № 1597* [in Ukrainian].

Зеленцова С. М. Використання методу контент-аналіз при дослідженні історичних джерел (на прикладі листівок анархістського руху в Україні 1903–1914 рр.)

В статті висвітлена проблема застосування соціологічного методу контент-аналізу у вивченні документів анархістів в Україні. Використовуючи досвід науковці, які використовували соціологічні методи було проаналізовано 171 листівку використовуючи названий метод та зроблені висновки щодо наукового потенціалу та важливості комплексного аналізу джерел. Листівки анархістів мали ознаки масових джерел: тираж, типовість форми та змісту. Вилучена велика кількість документів потребує комплексного дослідження. Документи були проаналізовані за їх змістом. Одиницею аналізу визначені кількість та частота вживання зазначених категорій у тексті листівок і прокламацій.

Були обрані такі категорії: політичні супротивники та безпосередні вороги, проти яких виступали анархісти – “капітал”, “влада”, “державна”, “приватна власність”, “парламент”, “соціалісти”, “буржуазія”; основні ідеологічні засади анархізму – “свобода”, “анархія”, “повстання”, “бунт”, “революція”, “загальний страйк”; тактичні засоби і прийоми боротьби, які використовувалися анархістами – “терор”, “експропріація”, “бомба”, “вбивство”, “підриг”; характер дій анархістів та очікуваний ефект від них – “зруйнувати”, “помститися”, “знищити”, “смерть”, “насилля”, “кров”, “помста”.

Аналіз листівок відбувався через дослідження ключових слів, через частоту вживання яких можна підсумовувати характер змісту, мету та орієнтацію документів. Аналіз документів дозволяє стверджувати що: листівки анархістів носили агресивний характер, у них лунали заклики до злочинів, які були завуальовані ідеологією і виправдовувалися обставинами життя народу. У них анархісти відверто закликали до вбивств, пограбувань, незважаючи ні на які жертви. Це дозволяє дійти висновку, що саме радикалізм у висловлюваннях і необмежений терор у діях були причиною популярності анархістів у період революції 1905–1907 рр. Створені таблиці та діаграми дозволяють комплексно поглянути на історичні та політичні аспекти діяльності анархістського руху в Україні.

Ключові слова: метод, методологія анархізм, історичне джерело, контент-аналіз, соціологічні методи.

Zelentsova S. M. Using the content analysis method in the study of historical sources (on the example of leaflets of the anarchist movement in Ukraine in 1903–1914)

The article highlights the problem of using the sociological method of content analysis in the study of anarchist documents in Ukraine. Using the experience of scientists who used sociological methods, 171 leaflets were analyzed using the named method and conclusions were drawn regarding the scientific potential and importance of a comprehensive analysis of sources. Anarchist leaflets

had signs of mass sources: circulation, typicality of form and content. A large number of documents were removed, requiring comprehensive research. The documents were analyzed according to their content. The unit of analysis was determined by the number and frequency of use of the specified categories in the text of leaflets and proclamations.

The following categories were selected: political opponents and direct enemies against whom anarchists spoke out – “capital”, “authority”, “state”, “private property”, “parliament”, “socialists”, “bourgeoisie”; the main ideological principles of anarchism – “freedom”, “anarchy”, “uprising”, “riot”, “revolution”, “general strike”; tactical means and methods of struggle used by anarchists – “terror”, “expropriation”, “bomb”, “murder”, “undermining”; the nature of the anarchists’ actions and the expected effect of them – “destroy”, “revenge”, “death”, “violence”, “blood”, “revenge”.

The analysis of the leaflets was carried out through the study of key words, the frequency of use of which allows us to summarize the nature of the content, purpose and orientation of the documents. The analysis of the documents allows us to state that: the anarchists’ leaflets were aggressive in nature, they contained calls for crimes that were veiled by ideology and justified by the circumstances of the people’s lives. In them, the anarchists openly called for murders, robberies, regardless of any victims. This allows us to conclude that it was radicalism in statements and unlimited terror in actions that were the reason for the popularity of anarchists during the revolution of 1905–1907. The created tables and diagrams allow us to take a comprehensive look at the historical and political aspects of the activities of the anarchist movement in Ukraine.

Key words: method, methodology anarchism, historical source, content analysis, sociological methods.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 20.06.2025 р.

Прийнято до друку 29.08.2025 р.

Опубліковано: 06.10.2025 р.

УДК 930.1:(338.45+331.105.2-057.16)(477)"1946/1965"]:001.817

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-1-17-23>

Рижева Надія Олександрівна,

докторка історичних наук, професорка,
завідувачка кафедри історії

Навчально-наукового педагогічного інституту імені В. О. Сухомлинського
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова,
м. Миколаїв, Україна.

ryzheva.nadiya@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8379-4325>

Буглай Наталя Михайлівна,

докторка історичних наук,
в. о. професорки кафедри історії

Навчально-наукового педагогічного інституту імені В. О. Сухомлинського
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова,
м. Миколаїв, Україна.

buglay@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-0674-4313>

Хрящевська Людмила Михайлівна,

кандидатка історичних наук,
доцентка кафедри історії

Навчально-наукового педагогічного інституту імені В. О. Сухомлинського
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова,
м. Миколаїв, Україна.

ludahryashev30@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2611-0817>

**ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОМИСЛОВОСТІ ТА РОБІТНИЦТВА УКРАЇНСЬКОЇ РСР
У ПОВОЄННУ ДОБУ (1946–1965 РР.) (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДИСЕРТАЦІЙНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ 1950-Х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1960-Х РР.)**

Використання дисертаційних робіт як джерельної бази історіографічного дослідження є обов'язковою умовою проведення глибокого та достовірного аналізу поставленої проблеми. Адже дисертаційне дослідження на своєму відрізку історіографічного часу є вершиною наукової думки, результатом опрацювання цілого пласта першоджерел, левова частка яких вводиться у відкритий доступ уперше. Дисертація – результат розкриття тієї чи іншої теми, яка була актуальною на той момент часу та покликана вирішити якусь прикладну або фундаментальну проблему. Яким би не був тиск суб'єктивних, навколонукових факторів, дисертація – це завжди спроба відповісти на виклики, зокрема, суспільно-політичних обставин. А наступність історичного знання у вигляді окреслення у висновках дисертаційного проєкту невирішених проблем для подальших конкретно-історичних праць робить якісне дисертаційне дослідження певним дороговказом для науковців і наступного покоління.

Тематика української промисловості та робітництва в перші десятиріччя після завершення Другої світової війни на сьогоднішній день має вкрай важливе не лише наукове, а й прикладне

значення: після війни, яку веде Україна за своє існування, держава перейде у відбудову та розбудову мирного життя після Перемоги. Аналіз історичного досвіду з відбудови української промисловості в другій половині 1940-х – першій половині 1960-х рр. допоможе досягнути вектори індустріального відновлення та подальшого розвитку ключового сектору економіки України.

Знаковими публікаціями, які побіжно стосуються предмета нашого дослідження, є роботи корифеїв української історичної науки Я. Калакури (Калакура, 2004; Калакура, 2014), Л. Зашкільняка (Зашкільняк, 2007), В. Коцурів та А. Коцурів (Коцур, Коцур, 1999), історіографічні розвідки О. Додонова (Додонов, 2003), В. Юрченка (Юрченко, 2013).

Метою статті є аналіз особливостей українських радянських дисертаційних досліджень 1950-х – першої половини 1960-х рр. з історіографії промисловості та робітництва Української РСР у повоєнну добу (1946–1965 рр.)

Весь пласт дисертаційних проєктів українських радянських науковців з досліджуваної проблеми можна умовно поділити за проблемно-хронологічним методом на дисертації доби пізнього сталінізму та другого повоєнного десятиріччя, доби брежнєвського «застою» та горбачовської «перебудови» другої половини 1980-х – початку 1990-х рр. У розвідці ми зосередимося на дослідженні саме перших дисертаційних робіт указанного предмета дослідження.

Характеризуючи наявний пласт українських радянських дисертацій за проблематикою, варто зазначити, що ми виявили широкий спектр досліджуваних питань. Першочерговим завданням для істориків зазначеного періоду став показ підвищення матеріального благополуччя українського робітництва в повоєнну добу (Пригоршук, 1954; Стадник, 1962). Працюючи в умовах перманентного тиску з боку влади, радянські історики були інструментом пропаганди в руках панівного режиму. Відповідно, цей напрям слугував не тільки і не стільки науковому складнику як пропаганді радянського ладу. Варто зазначити, що, враховуючи вкрай важкі умови війни та міжвоєнних п'ятирічок, час після Другої світової війни, особливо починаючи з початку 1950-х рр., дійсно став періодом часткового покращення матеріального благополуччя пересічних людей, рівня життя та побутового обслуговування. Так, дослідником В. Стадником зазначено, що з 1957 р. збільшена заробітна плата низькооплачуваним групам робітників, з 1958 р. припинено випуск державних позик, з 1960 р. почалась ліквідація низки податків з населення. За підрахунками науковця, тільки завдяки вказаним діям, робітники отримали від держави за 1953–1961 рр. додатково доходів на суму 420 млрд крб. У досліджуваній період неодноразово відбувалося зниження цін на продовольчі та господарські товари. У результаті цього індекс державних роздрібних цін на господарські товари в Українській РСР, як зазначив дисертант, з 1950 до 1960 рр. знизився на 24%, а на продовольчі товари – на 27%, зокрема на м'ясо та птицю – на 33%, на олію – на 35%, на хліб – на 41% тощо (Стадник, 1962, с. 7). Також дослідником відзначена глибинна перебудова середньої та вищої школи і створення нових професійно-технічних училищ з підвищеним терміном навчання, введення нових форм навчання без відриву від виробництва, розширення заочного й вечірнього навчання в університетах, середніх спеціальних навчальних закладах, школах робітничої молоді (Стадник, 1962, с. 15).

Наступним складником наукових пошуків перших дисертаційних проєктів указанного періоду стали роботи, присвячені дослідженню підвищення т. зв. культурно-технічного рівня та творчої активності українського робітництва (Мітюков, 1964; Сущенко, 1963; Хмелевская, 1965).

Дослідник А. Мітюков аналізує нові форми боротьби за технічне вдосконалення виробництва, розглядається «технічна творчість» робітництва, з'ясовується його роль у поширенні та використанні передового виробничого досвіду. Історик високо оцінив роботу комісії сприяння технічному прогресу, громадських конструкторсько-технологічних бюро, інститутів робітників-дослідників, громадських бюро економічного аналізу. Основними напрямками в цій діяльності стали розробка і впровадження у виробництво численних заходів із механізації

та автоматизації виробничих процесів, зниження собівартості продукції, економії матеріалів й електроенергії, посилення контролю в усіх виробничих ланках. За підрахунками вченого, кількість раціоналізаторів і винахідників в Україні в період, що розглядається, збільшилася більш ніж удвічі й становила в 1961 р. 438 тис. робітників. За перші три роки семирічки від запровадження внесених ними 1 194 тис. винаходів та раціоналізаторських пропозицій заощаджено понад 758 млн крб (Митюков, 1964, с. 11).

Інший дослідник – М. Сущенко – наголосив на важливому значенні курсів цільового призначення для підвищення кваліфікації робітників. На таких курсах робітники вивчали нове обладнання, нову технологію виробничих процесів. Також автор акцентував на якісних змінах у професійному складі робітників України: так, порівняно з 1939 р., у 1959 р. в УРСР удвічі збільшилася кількість робітників, зайнятих на силових установках і підйомно-транспортних механізмах, в 1,5 раза – машиністів та операторів прокатних станів, у 2,2 раза – електромонтерів та наглядачів електромереж, у 13 разів – екскаваторників, у 60 разів – машиністів та мотористів (Сущенко, 1963, с. 16).

Окремим складником досліджуваної проблематики став аналіз допомоги промисловості та робітництва колгоспному селянству в розвитку матеріально-технічних потужностей виробництва (Нелип, 1961; Бекало, 1965; Шульга, 1959; Гуменюк, 1963). Так, дослідник І. Неліп дійшов висновків, що саме допомога промислових робітників мала вирішальне значення для прискорення темпів продуктивних сил сільського господарства України в повоєнні роки. Продуктивність праці значно підвищилася і до 1960 р. перевершила середній рівень 1950–1952 рр. на 72%. Істориком підраховано, що на основі зростання виробництва в колгоспах за цей час у 1,5–2 рази зросли валовий вихід та заготівлі основних видів сільськогосподарської продукції, у 3–4 рази збільшилися грошові доходи колгоспів України на 100 га сільгоспугідь (Нелип, 1961, с. 17). Звичайно ж, радянські історики у своїх дисертаційних проектах не згадали суб'єктивний складник причин повоєнного голоду 1946–1947 рр., а також факт того, що селянство все ще перебувало фактично в статусі рабів, прикріплених до землі.

Також не можна не згадати про історико-партійний напрям радянського історіописання. Цей вектор був присутній в «актуальних» спеціалізаціях історичної науки СРСР в усі періоди історіографії (Гуменюк, 1963; Юрчук, 1965; Сильченко, 1954; Гурлади, 1955). На цьому етапі представники історико-партійного напрямку намагалися довести «провідну та спрямовальну» роль комуністичної партії в процесі промислової відбудови, особливу увагу приділяючи форсованій індустріалізації західної України.

Так, дослідивши перші кроки становлення історіографії робітництва та промисловості Української РСР у повоєнну добу на прикладі аналізу перших дисертаційних досліджень, можна констатувати глибокий вплив ідеологічних нашарувань та значну політизацію наукової роботи. Логічним є факт того, що перші дисертаційні роботи, присвячені повоєнній відбудові промисловості, з'являються приблизно через десятиріччя після завершення Другої світової війни – у середині 1950-х рр. Адже підготовка дисертаційних проектів тривала досить довго та складалася з кропіткої роботи в центральних і місцевих архівах, збиранні першоджерел безпосередньо на підприємствах, аналітиці статистичних даних. На жаль, «останній сталінський погром» історичної науки другої половини 1940-х значно послабив як джерельну базу, так і теоретико-методологічний інструментарій перших дисертацій. Прихід до влади М. Хрущова та часткова лібералізація суспільно-політичного життя лише змінив перелік пропагандистських штампів та переорієнтував дослідників на обґрунтування реформ, які започаткував майбутній «волюнтарист». Утім, незважаючи на вище зазначене, українські радянські історики у два перші повоєнні десятиріччя провели колосальну роботу, ввели в науковий обіг величезну кількість статистичних даних та виокремили цілий спектр невирішених питань, які стали дороговказом і завданнями для наступного покоління українських радянських науковців.

Список використаної літератури

1. Калакура Я. С. Українська історіографія: Курс лекцій. Київ : Генеза, 2004. 496 с.
2. Калакура Я. Цивілізаційні орієнтири новітньої української історіографії. Історіографічні дослідження в Україні / Гол. редкол. В. А. Смолій; відп. ред. О. А. Удод. Київ : НАН України. Ін-т історії України, 2014. Вип. 24. С. 23–37.
3. Зашкільняк Л. Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії. *Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича*. Львів, 2007. Вип. 15. С. 855–862.
4. Коцур В. П., Коцур А. П. Історіографія історії України: Курс лекцій. Чернівці : Золоті литаври, 1999. 520 с.
5. Додонов О. Ф. Радянська історіографія про судження західних дослідників з питань ролі і політичної діяльності робітничого класу у 60–80-і роки ХХ ст. *Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряниці*. Вип. 10. Запоріжжя : Просвіта, 2003. С. 18–20.
6. Юрченко В. Основні ідеологічні тенденції розвитку історичної науки УРСР в 70-х на початку 80-х років ХХ століття. *Мандрівець*. 2013. № 4. С. 58–62.
7. Пригорщук М. О. Підвищення матеріального добробуту і культурного рівня робітничого класу західних областей Української РСР в післявоєнний період (на матеріалах Дрогобицької та Львівської областей): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Київ, 1954. 31 с.
8. Стадник В. Ф. Повышение материального благосостояния и культурного уровня рабочего класса Украины (1953–1960 гг.): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. М., 1962. 16 с.
9. Митюков А. Г. Рост творческой активности рабочего класса в промышленности Украины (1956–1961 гг.): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. М., 1964. 16 с.
10. Сущенко Н. В. Рост культурно-технического уровня рабочего класса Украины в 1956–1961 годах: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. М., 1963. 17 с.
11. Хмелевская В. С. Подъём культурно-технического уровня рабочего класса: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. Х., 1965. 26 с.
12. Нелип И. П. Помощь рабочего класса колхозному крестьянству в развитии материально-технической базы сельского хозяйства в период его крутого подъёма (1953–1959). На материалах Украинской ССР: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. М., 1961. 19 с.
13. Бекало Д. Е. Экономический союз рабочего класса с крестьянством и его роль в укреплении материально-технической базы колхозов (на материалах Украинской ССР): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. К., 1965. 18 с.
14. Шульга И. В. КП Украины – организатор помощи рабочего класса колхозному крестьянству в дальнейшем развитии сельского хозяйства республики (1953–1955 гг.): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. К., 1959. 24 с.
15. Гуменюк Е. Г. Коммунистическая партия Украины – организатор помощи трудящихся города колхозному крестьянству в дальнейшем развитии сельского хозяйства (1959–1961 гг.): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. К., 1963. 18 с.
16. Юрчук В. И. Борьба Коммунистической партии Украины за восстановление и дальнейшее развитие народного хозяйства республики в послевоенный период (1945–1952 гг.): автореф. дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.01. К., 1965. 49 с.
17. Сильченко З. Борьба КПСС за организационно-политическое укрепление комсомольских организаций западных областей Украины и повышение их роли в деле коммунистического воспитания молодёжи 1946–1950 гг.: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. К., 1954. 29 с.
18. Гурлади Н. КПСС в борьбе за коммунистическое воспитание молодёжи западных областей УССР в годы первой послевоенной пятилетки: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.01. К., 1955. 22 с.

References

1. Kalakura, Ya. S. (2004). *Ukrainska istoriohrafia: Kurs lektsii* [Ukrainian Historiography: Lectures]. K.: Heneza [in Ukrainian].
2. Kalakura, Ya. (2014). Tsyvilizatsiini oriientyry novitnoi ukrainskoi istoriohrafii [Civilizational landmarks of modern Ukrainian historiography]. In *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini – Historiographical research in Ukraine*. (Vol. 24, pp. 23–37). K.: NAN Ukrainy. In-t istorii Ukrainy [in Ukrainian].
3. Zashkilniak, L. (2007). Istorychna pamiat ta istoriohrafia yak doslidnytske pole dlia intelektualnoi istorii [Historical memory and historiography as a field of research for intellectual history]. In *Confraternitas. Yuvileinyi zbirnyk na poshanu Yaroslava Isaievycha – Confraternitas. Anniversary collection in honour of Yaroslav Isaevich*. (pp. 855–862). Lviv [in Ukrainian].
4. Kotsur, V. P., & Kotsur, A. P. (1999). *Istoriografia istorii Ukrainy: Kurs lektsii* [Historiography of Ukrainian History: Lectures]. Chernivtsi: Zoloti lytavry [in Ukrainian].
5. Dodonov, O. F. (2003). Radianska istoriohrafia pro sudzhennia zakhidnykh doslidnykiv z pytan roli i politychnoi diialnosti robitnychoho klasu u 60–80-i roky XX st. [Soviet historiography on the views of Western researchers on the role and political activity of the working class in the 1960s – 1980s]. *Kulturolohichni visnyk: Naukovo-teoretychnyi shchorichnyk Nyzhnoi Naddnyprianshchyny – Cultural Bulletin: Scientific and Theoretical Yearbook of the Lower Dnieper Region*. (pp. 18–20). Zaporizhzhia: Prosvita [in Ukrainian].
6. Yurchenko, V. (2013). Osnovni ideolohichni tendentsii rozvytku istorychnoi nauky URSS v 70-kh na pochatku 80-kh rokiv XX stolittia [The main ideological trends in the development of historical science in the Ukrainian SSR in the 1970s and early 1980s]. *Mandrivets – Traveller*, 4, 58–62 [in Ukrainian].
7. Pryhorshchuk, M. O. (1954). Pidvyshchennia materialnoho dobrobutu i kulturnoho rivnia robitnychoho klasu zakhidnykh oblastei Ukrainskoi RSR v pisliavoiennyi period (na materialakh Drohobyskoi ta Lvivskoi oblastei) [Improvement of material well-being and cultural level of the working class in the western regions of the Ukrainian SSR in the post-war period (Based on materials from the Drohobych and Lviv regions)]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
8. Stadnik, V. F. (1962). Povyshenie materialnogo blagosostoyaniya i kulturnogo urovnya rabocheho klasa Ukrainy (1953–1960 gg.) [Improvement of the material well-being and cultural level of the working class in Ukraine (1953–1960)]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
9. Mityukov, A. G. (1964). Rost tvorcheskoiy aktivnosti rabocheho klasa v promyshlennosti Ukrainy (1956–1961 gg.) [The growth of creative activity among the working class in Ukrainian industry (1956–1961)]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
10. Sushenko, N. V. (1963). Rost kulturno-tehnicheskogo urovnya rabocheho klasa Ukrainy v 1956–1961 godah [The growth of the cultural and technical level of the working class in Ukraine in 1956–1961]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
11. Hmelevskaya, V. S. (1965). Podyom kulturno-tehnicheskogo urovnya rabocheho klasa [Raising the cultural and technical level of the working class]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kharkov [in Russian].
12. Nelip, I. P. (1961). Pomosh rabocheho klasa kolhoznomu krestyanstvu v razvitii materialno-tehnicheskoiy bazy selskogo hozyajstva v period ego krutogo podyoma (1953–1959). Na materialakh Ukrainskoiy SSR [Assistance provided by the working class to collective farmers in developing the material and technical base of agriculture during its rapid growth (1953–1959). Based on materials from the Ukrainian SSR]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
13. Bekalo, D. E. (1965). Ekonomicheskij soyuz rabocheho klasa s krestyanstvom i ego rol v ukreplenii materialno-tehnicheskoiy bazy kolhozov (na materialakh Ukrainskoiy SSR) [The economic

union of the working class with the peasantry and its role in strengthening the material and technical base of collective farms (Based on materials from the Ukrainian SSR)]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kiev [in Russian].

14. Shulga, I. V. (1959). KP Ukrainy – organizator pomoshi rabocheho klassa kolhoznomu krestyanstvu v dalnejshem razvitii selskogo hozyajstva respubliki (1953–1955 gg.) [The Communist Party of Ukraine – organizer of assistance to the working class and collective farmers in the further development of agriculture in the republic (1953–1955)]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kiev [in Russian].

15. Gumenyuk, E. G. (1963). Kommunisticheskaya partiya Ukrainy – organizator pomoshi trudyashihsya goroda kolhoznomu krestyanstvu v dalnejshem razvitii selskogo hozyajstva (1959–1961 gg.) [The Communist Party of Ukraine – organizer of assistance from city workers to collective farmers in the further development of agriculture (1959–1961)]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kiev [in Russian].

16. Yurchuk, V. I. (1965). Borba Kommunisticheskoy partii Ukrainy za vosstanovlenie i dalnejshee razvitie narodnogo hozyajstva respubliki v poslevoennyj period (1945–1952 gg.) [The Communist Party of Ukraine's struggle for the restoration and further development of the republic's national economy in the post-war period (1945–1952)]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kiev [in Russian].

17. Silchenko, Z. (1954). Borba KPSS za organizacionno-politicheskoe ukreplenie komsomolskih organizacij zapadnyh oblastej Ukrainy i povyshenie ih roli v dele kommunisticheskogo vospitaniya molodyozhi 1946–1950 gg. [The CPSU's struggle for the organizational and political strengthening of Komsomol organizations in the western regions of Ukraine and the enhancement of their role in the communist education of youth, 1946–1950.]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kiev [in Russian].

18. Gurladi, N. (1955). KPSS v borbe za kommunisticheskoe vospitanie molodyozhi zapadnyh oblastej USSR v gody pervoj poslevoennoj pyatiletki [The CPSU in the struggle for communist education of young people in the western regions of the Ukrainian SSR during the first post-war five-year plan]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kiev [in Russian].

Рижева Н. О., Буглай Н. М., Хрящевська Л. М. Історіографія промисловості та робітництва Української РСР у повоєнну добу (1946–1965 рр.) (за матеріалами дисертаційних досліджень 1950-х – першої половини 1960-х рр.)

У статті аналізуються особливості українських радянських дисертаційних досліджень 1950-х – першої половини 1960-х рр. з історіографії промисловості та робітництва Української РСР у повоєнну добу (1946–1965 рр.)

Установлено глибокий вплив ідеологічних нашарувань та значну політизацію наукової роботи у два перші повоєнні десятиріччя. Логічним є факт того, що перші дисертаційні роботи, присвячені повоєнній відбудові промисловості з'явилися приблизно через десятиріччя після завершення другої світової війни – у середині 1950-х рр. Адже підготовка дисертаційних проєктів тривала досить довго та складалася з кропіткої роботи в центральних та місцевих архівах, збиранні першоджерел безпосередньо на підприємствах, аналітиці статистичних даних.

Визначено, що повоєнний сталінський погром історичної науки другої половини 1940-х значно послабив як джерельну базу, так і теоретико-методологічний інструментарій перших дисертацій. Прихід до влади М. Хрущова та часткова лібералізація суспільно-політичного життя лише змінив перелік пропагандистських штампів і переорієнтував дослідників на обґрунтування реформ, які започаткував майбутній «волюнтарист».

Водночас науковці доходять висновку, що, незважаючи на вищезазначене, українські радянські історики у два перші повоєнні десятиріччя провели колосальну роботу, ввели до науко-

вого обігу величезну кількість статистичних даних та виокремили цілий спектр невирішених питань, які стали дороговказом і завданнями для наступного покоління українських радянських науковців.

Зазначено, що аналіз історичного досвіду з відбудови української промисловості в другій половині 1940-х – першій половині 1960-х рр. допоможе досягнути вектори індустріального відновлення та подальшого розвитку ключового сектору економіки України.

Ключові слова: виробництво, економіка, історіографія, підприємство, повоєнна відбудова, промисловість, робітництво, техніка, УРСР.

Ryzheva N. O., Buhlai N. M., Khriashchevska L. M. Historiography of industry and the working class in the Ukrainian SSR during the post-war period (1946–1965) (based on Theses research of the 1950s – first half of the 1960s)

This article examines the specific features of Ukrainian Soviet theses research conducted in the 1950s and the first half of the 1960s on the historiography of industry and the working class in the Ukrainian SSR during the post-war period (1946–1965).

The study reveals the profound influence of ideological constraints and the high degree of politicization that characterized scholarly work during the first two post-war decades. It is natural that the first theses devoted to the post-war reconstruction of industry emerged approximately a decade after the end of World War II, in the mid-1950s, as their preparation was time-consuming and involved meticulous research in central and regional archives, the collection of primary sources directly from industrial enterprises, and the analysis of statistical data.

The post-war Stalin-era assault on historical science in the second half of the 1940s had a markedly detrimental effect on both the archival base and theoretical-methodological approaches employed in the first theses. N. Khrushchev's ascent to power and the partial liberalization of socio-political life merely altered the set of propagandistic clichés and redirected researchers toward justifying the reforms initiated by the future “voluntarist”.

Concurrently, scholars concluded that despite the aforementioned facts Ukrainian Soviet historians of the first two post-war decades carried out substantial work, introduced a vast array of statistical data into academic circulation and identified a wide range of unresolved issues which served as a guide and set of tasks for the next generation of Ukrainian Soviet scholars.

The article states that analysing the historical experience of industrial reconstruction in Ukraine from the late 1940s to the early 1960s can provide valuable insights into the trajectories of industrial recovery and the subsequent development of this key sector of Ukraine's economy.

Key words: production, economy, historiography, enterprise, postwar reconstruction, industry, working class, technology, Ukrainian SSR.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 25.06.2025 р.

Прийнято до друку 29.08.2025 р.

Опубліковано: 06.10.2025 р.

УДК 930:327(73)+(519)

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-1-24-31>**Черкащенко Олег Олегович,**

аспірант кафедри історії та археології

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

cherkashchenko.oleg@gmail.com<https://orcid.org/0009-0001-3607-3012>

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ЗАХІДНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПОЛІТИКИ США ЩОДО КОРЕЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЧОСОН У 60–90-Х РР. ХІХ СТ.

Розвиток міжнародних відносин на сучасному етапі, серед іншого, характеризується активізацією застарілих проблемних питань глобальної безпеки, виникнення яких відбувається ще в часи «холодної війни». Серед них і т. зв. корейське питання, яке з початком загальної кризи системи міжнародних відносин, знову опинилося в епіцентрі суперечностей між такими державами, як США, КНР та Росія. Відлунням цього стала й участь військових Північної Кореї у воєнних діях проти України в межах російсько-українського конфлікту. З огляду на вищезгадане, можна наголошувати на необхідності вивчення історії формування корейської політики з боку провідних держав, зокрема й у другій половині ХІХ ст.

Вивчення цього питання неможливе без глибокого аналізу документальної та історіографічної бази. Обґрунтоване використання джерел є ключовим чинником, що забезпечує достовірність наукових висновків. Метою цієї статті є визначення змістовних характеристик документального комплексу, який дає змогу реконструювати особливості політики Білого Дому щодо Кореї в період становлення відносин між двома країнами в другій половині ХІХ ст.

Джерельна база дослідження є репрезентативною та охоплює широкий спектр оприлюднених матеріалів. Умовно її можна класифікувати на три групи, з яких першорядне значення для нашого дослідження мають офіційно опубліковані документи, що відображають зовнішньополітичну діяльність США.

Ключовим зібранням офіційних опублікованих джерел є багатотомна серія «*Foreign Relations of the United States*» («FRUS»), започаткована в середині ХІХ ст., у період перебування при владі в Білому Домі адміністрації А. Лінкольна (1809–1865). Це видання систематично охоплює щорічну дипломатичну кореспонденцію, починаючи з 1861 р., і дає змогу відстежити еволюцію зовнішньої політики США в хронологічній ретроспективі.

Особливо значущими для дослідження виявилися томи «FRUS» за 1866, 1871, 1876, 1883, 1885, 1887, 1888, 1894 та 1895 рр. (*Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1866, 1871, 1876, 1883, 1885, 1887, 1888, 1894, 1895*), коли фіксувалася активізація політики США щодо корейської держави. Документи містять звіти, аналітичні довідки та інструкції, які надсилали до Державного департаменту з місій у Чосоні, Японії та Китаї. Вони не лише висвітлюють події, у яких брали участь американські представники, а й розкривають оцінки, бачення перспектив розвитку ситуації, а також реакції центральної влади на дії дипломатичного корпусу.

Аналіз цих матеріалів дає змогу простежити ключові етапи формування та реалізації американської політики щодо Сеулу, її еволюцію, а також суперечності між офіційною позицією Вашингтона та індивідуальними ініціативами представників США на корейській землі. У низці випадків політика визначалася не стільки державною стратегією, скільки діями окре-

мих дипломатів. Яскравим прикладом цього є ситуація дипломатом з Р. Шутфельдтом, який 1882 р. уклав перший американсько-корейський офіційний договір. Однак через особистий конфлікт із державним секретарем Ф. Фрелінгуйсенем його внесок у процес розвитку відносин між двома державами, залишився майже не зафіксованим у «FRUS» за цей рік.

Окрему дослідницьку цінність мають додатки до офіційного листування – це матеріали преси Японії, Китаю та Кореї, тексти угод, звернення іноземних дипломатів до президента США. Такі документи дають змогу дослідити міжнародний контекст, співвіднести зовнішню політику США зі стратегіями інших гравців регіону – Цинської імперії, Японії, Росії, Великої Британії, Франції.

На основі аналізу джерел виявлено, що, попри наявність окремих ініціатив, Корея не посідала пріоритетного місця в східноазійській політиці США в другій половині XIX ст. Американський уряд дотримувався політики обережного нейтралітету, уникаючи прямого втручання та визнаючи вплив Цинської імперії і Японії на розвиток подій у регіоні.

Отже, масив опублікованих офіційних документів, представлений публікаціями у «FRUS», надає можливість здійснити комплексний аналіз американської зовнішньої політики щодо Кореї в 60–90-х рр. XIX ст. Ці джерела дають змогу не лише реконструювати дипломатичні кроки США, а й оцінити роль окремих посадовців у процесі формування міжнародної стратегії. Аналіз виявлених документів підтверджує, що США займали обережну позицію в східноазійському регіоні, віддаючи перевагу гнучким формам взаємодії та обмеженому втручанням.

До другої категорії джерел, використаних у процесі дослідження історії американсько-корейських відносин, належать матеріали періодичних видань другої половини XIX ст. Серед значного масиву газет і журналів були опрацьовані публікації, що з'являлися на сторінках таких видань, як *The Chinese Repository* (1833–1834), *Japan Weekly Mail* (1882), *Hansōng Sinbo* (1890), *Popular Science Monthly*, *The Stanstead Journal* (1894), *The Spokesman-Review* (1897), *The Observer* (1899), *Free Press* (1898), *The Daily Star* (1895) тощо.

Особливу увагу в дослідженні приділено американській пресі, у якій порушувалися питання встановлення та розвитку дипломатичних взаємин між Сполученими Штатами Америки та корейським королівством Чосон у перші роки 1880-х рр. Значний обсяг інформації стосувався діяльності американських протестантських місій, а також функціонування першої західної лікарні в Сеулі під керівництвом доктора Горація Аллена. Крім того, тогочасні публікації пропонували порівняно всебічний огляд внутрішньополітичного становища в Кореї, характеристику її державного устрою, а також аналіз діяльності окремих політичних постатей та монархів на хід історичних подій.

З початком китайсько-японської війни 1894–1895 рр. на шпальтах періодичних видань регулярно з'являлися повідомлення про хід воєнних дій на території Кореї. Особливо активно висвітлювалися дії японської армії, спрямовані на встановлення контролю над Сеулом, а також резонансне вбивство королеви Мін у 1895 р., що, за свідченнями джерел, було скоєно з метою посилення тиску на її сина – чинного короля Коджона.

Попри те, що публікації в західній пресі цього періоду часто не відзначалися глибоким аналізом подій або їх ґрунтовною інтерпретацією, вони становлять важливу емпіричну базу для розуміння ставлення західного суспільства до корейсько-американських взаємин. Ці матеріали дають змогу визначити основні напрями інтересів зовнішньополітичного курсу США щодо Кореї та простежити, які саме аспекти цікавили західну громадськість і політичну еліту.

До третьої групи джерельної бази віднесено особисті документи, нотатки, щоденники та мемуарну спадщину американських дипломатів і військово-політичних діячів, які в досліджуваній період представляли інтереси США в Кореї (Чосоні). Важливе місце серед цих матеріалів посідають архівні документи з приватної колекції військово-морського аташе Сполучених Штатів у Кореї Джорджа С. Фолка, який перебував у країні в 1883–1887 рр. Його діяльність

припадає на початковий етап формування американської політики щодо Кореї. Значну наукову цінність становлять його дорожні нотатки про подорожі Кореєю, аналітичні оцінки потенціалу корейського військово-морського флоту, а також приватне листування, у якому викладено міркування щодо перспектив розвитку двосторонніх відносин між США та Чосоном.

Ці джерела дають змогу реконструювати особисте бачення Фолка як одного з ініціаторів американської політики в регіоні, а також простежити збіги й розбіжності між його поглядами та офіційною позицією Вашингтона й Державного департаменту США.

Уявлення про офіційну американську позицію щодо встановлення дипломатичних відносин із Чосоном у першій половині 80-х рр. XIX ст. репрезентовано в праці Персівалю Ловелла «Чосон. Країна ранкового спокою» (Lowel, 1886). Цінність цього джерела полягає у факті безпосередньої участі автора в процесі підписання американо-корейського договору 1882 р. як секретаря американської делегації. Пізніше він також виконував функції радника спеціальної корейської дипломатичної місії в США в 1883 р. і був членом Азіатського товариства Японії.

Праця є своєрідним щоденником Ловелла, написаним під час його перебування в Кореї з метою підготовки та укладення договору про встановлення дипломатичних відносин. Вона містить свідчення про обставини передісторії підписання угоди, особливості корейського дипломатичного етикету, а також роль китайських та японських представників у цьому процесі.

До цього масиву джерел також належить книга Вільяма Гріфіса «Корея відлюдна» (Griffis, 1882). Автор, який у 1870–1880-х рр. працював у Японії як реформатор освітньої системи за американськими стандартами, виявляв глибокий інтерес до культури країн Східної Азії, включно з Кореєю. Його праця стала результатом дослідження тодішньої ізольованої держави Чосон, яка привертала увагу міжнародної спільноти через переслідування французьких католицьких місіонерів, інцидент із кораблем «Генерал Шерман» та невдалу американську військову експедицію початку 70-х рр. XIX ст.

Гріфіс, як переконаний прибічник модернізації країн Сходу за західним зразком, критично ставився до політики ізоляції, яку проводила влада Чосону. У його інтерпретації така стратегія сприяла технічному та соціальному відставанню. Він виступав за «відкриття» Кореї світу, вважаючи, що це сприятиме як її внутрішньому розвитку, так і розширенню міжнародної торгівлі в регіоні.

Так, джерельна база дослідження ранішніх відносин між США та державою Чосон у досліджуваній період є багатогранною і репрезентативною, що дає змогу комплексно проаналізувати.

Вищезгадані перші наукові роботи сприяли оформленню головних напрямів та підходів у висвітленні американсько-корейських відносин у західній історіографії. Дослідження початкового етапу взаємин між Сполученими Штатами Америки та Корейським королівством Чосон посіло помітне місце насамперед в американській, історіографії. Історики-науковці докладно й всебічно аналізували окремі аспекти формування, еволюції та наслідків політики Вашингтона щодо Кореї в досліджуваній період.

Серед провідних дослідників американської зовнішньої політики в Східній Азії, зокрема в Кореї, варто відзначити Тайлера Деннета (Dennett, 1923). Його праці, присвячені вивченню ранніх зовнішньополітичних відносин США з країнами регіону, сьогодні вважаються класичними зразками академічної історіографії. У межах нашого дослідження використано одну з його наукових статей – «Ранішні етапи американської політики в Кореї, 1883–1887 рр. Діяльність лейтенанта Джорджа С. Фолка», у якій дослідник детально аналізує роль та внесок одного з ключових учасників становлення американсько-корейських відносин. За спостереженнями Деннета, успіх Фолка на дипломатичній арені пояснювався його щирим зацікавленням корейською культурою і прагненням сприяти модернізаційним процесам

у Чосоні, спираючись на американську соціально-економічну модель як зразок західного розвитку. Завдяки добрим відносинам з корейським монархом Коджоном та певному впливу на його політику, американський дипломат, за словами науковця, активно сприяв послабленню залежності Кореї від Цинської імперії, прагнучи водночас убезпечити країну від домінування Японії чи Росії. За його переконаннями, Сполучені Штати мали стати гарантом суверенітету Кореї, що передбачало не лише міжнародну підтримку, а й сприяння економічній модернізації країни.

Однак, за оцінкою Деннета, ініціативи Фолка не привели до значних політичних результатів, оскільки офіційна позиція Вашингтона передбачала уникання активної участі у внутрішніх справах Чосону. Америко-корейські відносини не мали, на думку американського уряду, стратегічного значення в контексті загальної політики США в Азії, що зумовило обмежену підтримку провідних американських дипломатів та державних діячів. Як наслідок, хоча діяльність Фолка в Сеулі була інтенсивною та коштувала йому здоров'я, вона не сприяла суттєвому зростанню впливу США в регіоні.

Подібні оцінки висловлював й інший провідний американський дослідник — Дональд Базіліон, у своїй праці «Політика й особистість у ранніх американо-корейських відносинах: випадок Джорджа Клейтона Фолка» (Bisillon, 1979). У цьому дослідженні автор зображує Фолка як відданого прихильника модернізації Чосону та гарантування його незалежності. Водночас на шляху реалізації своїх ініціатив дипломат стикався з численними перешкодами, які чинилися як з боку представників впливових іноземних держав, насамперед Цинської імперії, так і через пасивність офіційного Вашингтона. Базіліон підкреслює, що китайські дипломати, які мали значний вплив при дворі Чосону, активно перешкоджали зусиллям Фолка. Водночас Білий дім не проявляв готовності до посилення співпраці з Кореєю, ігноруючи його численні звернення щодо розширення американської дипломатичної присутності та надання технічної допомоги. У результаті, незважаючи на авторитет і довіру з боку короля Коджона, дипломатові не вдалося досягти значного прогресу в розвитку двосторонніх відносин.

Початковий етап відносин між Сполученими Штатами Америки та Чосоном у 1880–1890-х роках проаналізовано в колективному дослідженні американських істориків Мела Гуртова, Джеймса Лартона та Роберта Свартоу «Дивовижне сторіччя Кореї: від королів до супутників» (Gurtov, Larson, Swartout, 1996). У цій праці, окрім огляду ключових історичних подій та досягнень Південної Кореї в другій половині ХХ століття, дослідники наголошують на важливості ролі американських фахівців у модернізаційних процесах, що розпочалися в останній чверті ХІХ століття. Зокрема, зазначається, що саме залучення США до внутрішніх реформ у Чосоні сприяло поступовій відмові від архаїчних традицій.

Вагоме місце серед праць з історії Кореї посідає також книга американського вченого Брюса Камінгса «Місце Кореї під сонцем». Автор докладно аналізує формування зовнішньої політики США щодо Чосону, вказуючи на те, що цей процес розпочався ще в 1860-х роках. Вашингтон, маючи позитивний досвід взаємодії з Японією, прагнув застосувати аналогічний підхід і до Кореї. На думку Камінгса, американська стратегія «відкриття» Чосону є логічним продовженням японської політики середини ХІХ ст. Як і у випадку з Японією, офіційним виправданням для інтервенції стала необхідність захисту іноземних громадян – цього разу, зокрема, французьких місіонерів та корейських католиків, що зазнали репресій (Cumings, 2005).

Особливу увагу дослідник приділяє подіям, пов'язаним з інцидентом навколо американського корабля «Генерал Шерман» улітку 1866 р. Камінгс зауважує, що, попри відсутність повної ясності щодо обставин цієї трагедії, саме вона стала офіційним приводом для тривалого втручання США у внутрішні справи корейської держави.

Так, здійснений джерелознавчий та історіографічний аналіз політики Сполучених Штатів Америки щодо корейської держави Чосон у другій половині ХІХ ст. засвідчує, що залучений

у межах цього дослідження обсяг опублікованих джерел і наукових праць іноземних істориків є достатнім для реалізації поставленої мети й розв'язання основних завдань.

Водночас під час аналізу початкового етапу американської зовнішньої політики стосовно Кореї простежується нестача комплексних узагальнювальних праць, які б системно висвітлювали ключові етапи її формування, мотивацію зовнішньополітичних рішень, а також внутрішні суперечності та дискусії в середовищі американського політичного істеблішменту щодо визначення курсу стосовно Чосон. Більшість наукових напрацювань, що стосуються окремих аспектів американо-корейських взаємин, мають вигляд статей, зосереджених на специфічних питаннях: відкриття Кореї для американської торгівлі, встановлення дипломатичних контактів, діяльність окремих дипломатів, послів чи військово-політичних представників. Однак, попри глибину висвітлення цих тем, їхній зв'язок із ширшим контекстом східноазійської політики США залишається недостатньо окресленим. Ця лакуна буде заповнюватися нами в наступних наукових статтях.

Список використаної літератури

1. Bisiion D. Policy and Personality in Early Korean-American Relations: The Case of George Clayton Foulk. *The United States and Korea: American-Korean Relations, 1866–1876*. Kalamazoo : The Center for Korean Studies, Western Michigan University, 1979. 263 p.
2. Cumings B. *Korea's Place in the Sun: A Modern History*. New York, 2005. 365 p.
3. Dennett T. Early American Policy in Korea, 1883 – 1887. *Political Science Quarterly*. Vol. 38, No. 1 (Mar., 1923). P. 82–103. DOI: <https://doi.org/10.2307/2142540>
4. Free Press. 1898.
5. Griffis W. *Corea. The hermit nation*. New York : Charles Scribner's sons, 1882. 462 p. DOI: <https://doi.org/10.2307/196456>
6. Gurtov M., Larson J., Swartout R. *Korea's amazing century: from kings to satellites*. Seoul : Korea Fulbright Foundation: Korean-American Educational Commission, 1996. 203 p.
7. Hansöng Sinbo. 1890.
8. *Japan Weekly Mail*. 1882.
9. Lowel P. *Choson. The land of the morning calm. A sketch oh Korea*. Boston : Ticknor and Company, 1886. 412 p.
10. *The Observer*. 1899.
11. *Papers Relating to Foreign Affairs, Accompanying the Annual Message of the President to the Second Session of the Thirty-ninth Congress*. Washington : United States Government Printing Office, 1867.
12. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, Transmitted to Congress with the Annual Message of the President, December 4, 1871*. Washington : United States Government Printing Office, 1871.
13. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, Transmitted to Congress, With the Annual Message of the President, December 4, 1876* Book Cover of *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, Transmitted to Congress, With the Annual Message of the President, December 4, 1876*. Washington : United States Government Printing Office, 1876.
14. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, Transmitted to Congress, With the Annual Message of the President, December 4, 1883* Book Cover of *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, Transmitted to Congress, With the Annual Message of the President, December 4, 1883*. Washington : United States Government Printing Office, 1884.
15. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, Transmitted to Congress, With the Annual Message of the President, December 8, 1885* Book Cover of *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, Transmitted to Congress, With the Annual Message of the President, December 8, 1885*. Washington : United States Government Printing Office, 1886.

16. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, for the Year 1887, Transmitted to Congress, with a Message of the President, June 26, 1888.
17. Book Cover of Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, for the Year 1887, Transmitted to Congress, with a Message of the President, June 26, 1888. Washington : United States Government Printing Office, 1888.
18. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, for the Year 1887, Transmitted to Congress, with a Message of the President, June 26, 1888. Book Cover of Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, For the Year 1887, Transmitted to Congress, With a Message of the President, June 26, 1888. Washington : United States Government Printing Office, 1888.
19. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1894. Book Cover of Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1894. Washington : United States Government Printing Office, 1895.
20. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, with the Annual Message of the President, Transmitted to Congress December 2, 1895, Part I. Book Cover of Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, With the Annual Message of the President, Transmitted to Congress December 2, 1895, Part I. Washington : United States Government Printing Office, 1896.
21. The Daily Star. 1895.
22. Popular Science Monthly, The Stanstead Journal. 1894.
23. The Chinese Repository. 1833–1834.
24. The Spokesman-Review. 1897.

References

1. Bisiion, D. (1979). Policy and personality in early Korean-American relations: The case of George Clayton Foulk. In *The United States and Korea: American-Korean relations, 1866–1876*. Kalamazoo: The Center for Korean Studies, Western Michigan University.
2. Cumings, B. (2005). *Korea's place in the sun: A modern history*. New York.
3. Dennett, T. (1923). Early American policy in Korea, 1883–1887. *Political Science Quarterly*, 38(1), 82–103. DOI: <https://doi.org/10.2307/2142540>
4. Free Press. (1898).
5. Griffis, W. (1882). *Corea: The hermit nation*. New York: Charles Scribner's Sons. DOI: <https://doi.org/10.2307/196456>
6. Gurtov, M., Larson, J., & Swartout, R. (1996). *Korea's amazing century: From kings to satellites*. Seoul: Korea Fulbright Foundation; Korean-American Educational Commission.
7. Hansöng Sinbo. (1890).
8. *Japan Weekly Mail*. (1882).
9. Lowell, P. (1886). *Choson: The land of the morning calm. A sketch of Korea*. Boston: Ticknor and Company.
10. *The Observer*. (1899).
11. Papers relating to foreign affairs, accompanying the annual message of the President to the second session of the Thirty-ninth Congress. (1867). Washington: United States Government Printing Office.
12. Papers relating to the foreign relations of the United States, transmitted to Congress with the annual message of the President, December 4, 1871. (1871). Washington: United States Government Printing Office.
13. Papers relating to the foreign relations of the United States, transmitted to Congress, with the annual message of the President, December 4, 1876. (1876). Washington: United States Government Printing Office.
14. Papers relating to the foreign relations of the United States, transmitted to Congress, with the annual message of the President, December 4, 1883. (1884). Washington: United States Government Printing Office.

15. Papers relating to the foreign relations of the United States, transmitted to Congress, with the annual message of the President, December 8, 1885. (1886). Washington: United States Government Printing Office.

16. Papers relating to the foreign relations of the United States for the year 1887, transmitted to Congress, with a message of the President, June 26, 1888. (1888). Washington: United States Government Printing Office.

17. Book Cover of Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, For the Year 1887, Transmitted to Congress, with a Message of the President, June 26, 1888. (1888). Washington. United States Government Printing Office.

18. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States (1888). for the Year 1887, Transmitted to Congress, with a Message of the President, June 26, 1888. Book Cover of Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, For the Year 1887, Transmitted to Congress, With a Message of the President, June 26, 1888. (1888). Washington: United States Government Printing Office.

19. Papers relating to the foreign relations of the United States, 1894. (1895). Washington: United States Government Printing Office.

20. Papers relating to the foreign relations of the United States, with the annual message of the President, transmitted to Congress December 2, 1895, Part I. (1896). Washington: United States Government Printing Office.

21. The Daily Star. (1895).

22. Popular Science Monthly; The Stanstead Journal. (1894).

23. The Chinese Repository. (1833–1834).

24. The Spokesman-Review. (1897).

Черкащенко О. О. Джерельна база та західна історіографія політики США щодо корейської держави Чосон у 60–90-х рр. XIX ст.

У статті розглядається масив опублікованих джерел з історії встановлення та розвитку ранішніх відносин між США та Кореї (друга половина XIX ст.), а також окремі провідні роботи із цієї проблеми в західній історіографії. Схарактеризовано та визначено джерелознавчу значущість опублікованих офіційних документів, зібраних у багатотомній збірці «Foreign Relations of the United States», матеріалів тогочасної преси, шляхових нотаток та наукових робіт сучасників подій. Також надана історіографічна характеристика провідних історичних праць D. Bisson, V. Cumings, T. Dennett, W. Griffis та ін.

Внаслідок проведеного дослідження, автор дійшов таких висновків. здійснений джерелознавчий та історіографічний аналіз політики Сполучених Штатів Америки щодо корейської держави Чосон у другій половині XIX ст. засвідчує, що залучений у межах дослідження обсяг опублікованих джерел і наукових праць іноземних істориків є достатнім для реалізації поставленої мети й розв'язання основних завдань.

Водночас під час аналізу початкового етапу американської зовнішньої політики стосовно Кореї простежується нестача комплексних узагальнювальних праць, які б системно висвітлювали ключові етапи її формування, мотивацію зовнішньополітичних рішень, а також внутрішні суперечності та дискусії в середовищі американського політичного істеблішменту щодо визначення курсу стосовно Чосон. Більшість наукових напрацювань, що торкається окремих аспектів американо-корейських взаємин, має вигляд статей, зосереджених на специфічних питаннях: відкриття Кореї для американської торгівлі, встановлення дипломатичних контактів, діяльність окремих дипломатів, послів чи військово-політичних представників. Однак, попри глибину висвітлення цих тем, їхній зв'язок із ширшим контекстом східноазійської політики

США залишається недостатньо окресленим. Відзначається, що ця лакуна буде заповнюватися нами в наступних наукових статтях.

Ключові слова: США, Корея, Китай, джерела, історіографія.

Cherkashchenko O. O. The source base and Western historiography of U.S. policy toward the Joseon Korean State in the 1860s–1890s

The article examines a body of published sources on the history of the establishment and development of early relations between the United States and Korea in the second half of the 19th century, as well as selected key works on the subject in Western historiography. The study characterizes and assesses the source value of official documents published in the multi-volume collection Foreign Relations of the United States, period press materials, travel notes, and scholarly works by contemporaries of the events. It also provides a historiographical overview of major historical studies by D. Bision, B. Cumings, T. Dennett, W. Griffis, and others.

As a result of the research, the author draws the following conclusions. The source-based and historiographical analysis of U.S. policy toward the Korean state of Joseon in the second half of the 19th century demonstrates that the volume of published sources and academic works by foreign historians involved in the study is sufficient for achieving the stated research goal and addressing the primary objectives.

At the same time, the analysis of the initial stage of American foreign policy toward Korea reveals a lack of comprehensive and systematic studies that would thoroughly cover the key phases of its development, the motivations behind foreign policy decisions, as well as internal contradictions and debates within the American political establishment regarding the course toward Joseon. Most academic works addressing specific aspects of U.S.–Korean relations take the form of articles focused on particular issues: the opening of Korea to American trade, the establishment of diplomatic contacts, and the activities of individual diplomats, ambassadors, or military-political representatives. However, despite the depth of analysis of these topics, their connection to the broader context of U.S. East Asian policy remains insufficiently defined. It is noted that this gap will be addressed in future scholarly publications by the author.

Key words: United States, Korea, China, sources, historiography.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 14.06.2025 р.

Прийнято до друку 29.08.2025 р.

Опубліковано: 06.10.2025 р.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(34)"-0500/-0185":340.13

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-1-32-38>**Білик Вікторія Андріївна,**

кандидат історичних наук,

доцент кафедри всесвітньої історії

Волинського національного університету імені Лесі Українки,

м. Луцьк, Україна.

Bilyk.Viktoria@vnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-1788-6704>**ПРАВОВЕ ОФОРМЛЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ВЛАДИ В ІМПЕРІЇ МАУР'ІВ**

Щоб орієнтуватися й розуміти особливості геополітичного розвитку, усі обставини політичних процесів у Європі і світі, а особливо на Сході, потрібно знати та розуміти специфіку формування й функціонування східних державних утворень. Окрім близькосхідного регіону, сьогодні особливу увагу привертають події, які розгортаються навколо Індії та Пакистану – саме тієї території, де в давнину формувалися перші великі державні утворення. Політична організація стародавніх держав на півострові Індостан і прилеглих територіях вирізнялася певною специфікою, адже важливу роль у цих процесах відігравав релігійний чинник. Саме релігія найбільшою мірою проникала в усі сфери життя, зокрема й політичну, формуючи так специфічну політичну організацію та особливу форму організації і правового оформлення влади.

Історія цих територій завжди була предметом досліджень сходознавців – американських, європейських, радянських. Стосовно сучасної вітчизняної сходознавчої науки зауважимо, що вона лише поступово починає розвиватися, а зважаючи на особливості нашого часу, її поступ, безумовно, уповільнюється. Тому, розглядаючи питання формування законодавчої бази однієї з найбільш централізованих і потужних староіндійських держав – імперії Маур'їв, – ми насамперед послуговувалися збірками староіндійських законів – Артхашастра (Артхашастра, 1959) та Закони Ману (Закони Ману, 2017). Однак щоб скласти повноцінну картину правового оформлення політичної влади в імперії, її законодавчого оформлення, ми використовували досягнення наукових пошуків і досліджень зарубіжних авторів. Зокрема, з'ясовуючи передісторію формування імперії, ми звернулися до результатів дослідження індійських авторів Алекса Шрівастави і Філіпа Калкінса (Srivastava & Calkins, 1995) та американського дослідника Чарльза Спенсера (Spencer, 2012). Окремі питання політичного розвитку староіндійських територій та формування законодавства й політичної влади в імперії Маур'їв частково можна простежити в деяких дослідженнях українських учених. Зокрема, відображення кадрової політики в давньоіндійських пам'ятках розглядає Д. Заяць (Заяць, 2013). Детальний аналіз Законів Ману (Нестуля, 2013) та Артхашастри Каутільї (Нестуля, 2012) щодо відображення в них уявлень про владу та лідерство проводить у своєму дослідженні доктор історичних наук О. Нестуля.

Так, на підставі аналізу збірок староіндійських законів та наукових досліджень у роботі зроблена спроба показати особливості формування й правового оформлення політичної влади в одній з перших найбільших централізованих держав Стародавньої Індії – імперії Маур'їв. Під час підготовки матеріалу застосовували загальнонаукові методи аналізу та критики джерел, а також історичні методи порівняння, зіставлення тощо.

Стародавня Індія, тобто регіон, де в найдавніші часи формувалася державність на півострові Індостан і прилеглих територіях, містила не лише сучасну Індію, а й такі теперішні держави, як Бангладеш та Пакистан (Srivastava & Calkins, 1995). Специфіка цього регіону полягає в тому, що через, насамперед, географічну ізольованість, пов'язану зі специфічними природними умовами, тут державотворчі процеси та формування політичної влади розпочалися значно пізніше порівняно зі стародавнім Єгиптом, Месопотамією чи Східним Середземномор'ям. Тривалий час регіон був політично роздробленим, окрім тих випадків, коли відбувалася централізація в північно-західній частині (Хараппська або Індська цивілізація) (Spencer, 2012) чи значно пізніше в інших регіонах півострова і прилеглих територій, де на нетривалий час утворилася низка невеликих державних утворень (Sharma, 1991, p. 119). Однією з найпотужніших держав цього регіону була імперія Маур'їв, формування і становлення якої відносять до IV ст. до н. е. Законодавство в імперії Маур'їв базувалося на «Артхашастрі» – давньоіндійському трактаті з політичної науки, написаному Каутільєю, та Законах Ману, які встановлювали правила поведінки і структуру влади.

Ключовим моментом управління та правового оформлення повноважень влади в імперії Маур'їв було те, що кожному прошарку населення відводилася певна роль та відповідальність. У цій системі було важливо враховувати як соціальний, так і культурний контексти, щоб гарантувати стабільність у суспільстві.

Релігія значно впливала на всі сфери життя староіндійського суспільства. Влада не стала винятком. Як зазначалося вище, у Стародавній Індії існував варновий поділ суспільства. Відповідно, до панівної верхівки належали брахмани та кшатрії. Правителів обирали з другої за ієрархічною пірамідою варни – кшатрії, сюди відносили воїнів, основним обов'язком яких був захист варн: «Правитель, який, захищаючи свій народ, викликаний (ворогами), будь вони рівні за силою, чи сильніші, чи слабкіші, не повинен уникати бою, пам'ятаючи про обов'язок Кшатріїв» (Артхашастра, 1959, Р. 7 Гл. 87).

Із Законів Ману та Артхашастри ми дізнаємося, що правитель був наділений божественним походженням й увібрав у себе частинки певних божеств, завдяки чому перевершував величністю інших: «Завдяки своїй (надприродній) силі, він Вогонь і Вітер, він Сонце й Місяць, він Володар справедливості (Яма), він Кубера, він Варуна, він великий Індра» (Закони Ману, 2017, Р. 7 §7). День правителя був доволі насичений, тому для зручності поділявся на 8 частин: «...Нехай він ділить трубочками (водяного годинника) день на вісім частин, також і ніч» (Артхашастра, Р. 16 Гл. 19). Із цього випливають обов'язки правителя, які він виконував упродовж доби, а саме: «...у першу частину дня нехай вислуховує (доповіді) про заходи безпеки держави, про доходи та витрати; в другу – нехай розглядає справи городян та селян; у третю нехай займеться купанням і їдою і нехай вивчає веди; у четверту нехай він приймає золото та визначає наглядців; у п'яту нехай радиться із зборами радників за допомогою письмових повідомлень і нехай розглядає таємні повідомлення шпигунів; у шосту нехай займається чим хоче або радиться; у сьому хай робить огляд слонам, коням, колісницям та воїнам; у восьму разом із воєначальником нехай обговорює військові справи. Після закінчення дня нехай займеться вечірніми молитвами» (Артхашастра, 1959, Р. 16 Гл. 19).

Зв'язок влади і релігії проявляється ще в тому, що правитель постійно повинен вшановувати брахманів та, що важливо, виконувати їхні поради: «Нехай король, піднявшись рано вранці, вшановує Брахманів, які добре знають потрібну священну науку і навчені (у політиці), та виконує їхні поради». Він повинен навчатися в них стриманості, постійно навчатися і пізнавати нові знання: «З тих, хто розбирається у трьох Ведах, нехай він пізнає потрібну (священну науку), первісну науку про управління, науку про діалектику та пізнання (верховної) Душі; від людей (теорію) (різних) ремесел і професій» (Закони Ману, 2017, Р. 7 §37–43).

Велика увага приділена моральним якостям та тому, що володар має уникати різноманітних спокус та навчитися підкорювати свої почуття: «День і ніч він повинен наполегливо докласти зусиль, щоб підкорити свої почуття; бо той (лише), хто підкорив власні почуття, може тримати своїх підданих у покорі» (Закони Ману, 2017, Р. 7 §44). Також правитель мав досконало знати закони варн: «Правитель, який знає священний закон, повинен вивчити закони каст (гаті), районів, гільдій та сімей, і таким чином встановити особливий закон кожного» (Закони Ману, 2017, Р. 8 §41).

Ще одним важливим обов'язком правителя був розгляд різноманітних справ своїх підданих у порядку терміновості: «Тож нехай правитель по порядку розглядає справи: божеств, пустельників, еретиків, жерців-брахманів, худоби, священних місць, дітей, старих, хворих, що потрапили у біду, беззахисних та жінок. Або ж нехай розглядає справи в порядку їхньої важливості чи терміновості» (Артхашастра, 1959, Р. 16 Гл. 19). Приблизженими до володаря мають бути особи, які ще були задіяні при його попередниках, адже вони, вважалося, були перевірені часом: «Наблизженими нехай він робить тих, хто ще був у його батька і діда, які мають знатне походження та зв'язки, освічені, віддані та досвідчені у справі» (Артхашастра, 1959, Р. 18 Гл. 2).

Відповідно до законів у правителя було 7 або 8 радників, які були добре обізнані у своїй справі та походили зі знатних родів: «Управління царством виконується з помічниками, одне колесо не крутиться, тому нехай він назначає собі радників і слухає їхні поради» (Артхашастра, 1959, Р. 3 Гл. 7). Вислухавши думки кожного зі своїх радників, правитель ухвалював рішення. Стосовно найважливіших 6 заходів королівської політики, потрібно радитися з ученим Брахманом: «Але з найвидатнішим серед них, вченим Брахманом, нехай король обмірковує найважливіші справи, які стосуються шести заходів королівської політики (союз, війна, похід, очікування, опіка, розділення)» (Закони Ману, 2017, Р. 7 §58).

Також до осіб, що брали участь в управлінні, безпосередньо належали міністри: «Через неодноразовість справ, їх різноманіття і те, що вони відбуваються в різних місцях, правитель повинен, щоб не пропустити місця і часу, доручати виконання таємного міністрам. Це справа міністрів» (Артхашастра, 1959, Р. 6 Гл. 10). Міністри повинні були відзначатися низкою позитивних якостей: «Нехай правитель міністрами призначає людей благородного походження, які володіють розумом, чесністю, мужністю, відданістю, тому що чесноти стоять на першому місці» (Артхашастра, 1959, Р. 4 Гл. 8). Призначених міністрів правитель мав випробувати різноманітними хитрощами. Наприклад, через шпигунів підмовляти міністрів на вбивство правителя: «Воєначальник, (для виду) відставлений за заступництво негідним людям, нехай через шпигунів підмовляє міністрів одного за іншим на вбивство правителя пропозицією підкупу, причому говориться: «Всі на це згодні, а як ти?». Чистий, що відмовився» (Артхашастра, 1959, Р. 6 Гл. 10). Залежно від пройдених таких випробувань і вчинених дій міністрів, їх назначали на певні посади: «З випробуваних таким чином міністрів нехай він чистих по хитрощах закону поставить на справи судові та кримінальні, чистих за хитрощами вигоди нехай ставить на справи збору надходжень, на посади зборів податків та рахункові, чистих за хитрощами кохання нехай ставить на справи з охорони розваг усередині палацу та поза ним; чистих за хитрощами страху нехай ставить на справи у безпосередній близькості правителя. Чистих за всіма хитрощами нехай зробить радниками...» (Артхашастра, 1959, Р. 6 Гл. 10).

Важливу роль в організації управління відведено радам, на яких обговорювали та ухвалювали спільні рішення з поставлених питань. До місця проведення ставилися з відповідальністю: «Місце наради має бути закрите, з якого не впливають розмови, куди не можуть зазирнути птахи... Тому до місця наради нехай ніхто непричетний не підходить. Нехай буде знищений зрадник наради» (Артхашастра, 1959, Р. 11, Гл. 15).

Щодо місцевого управління, справами сільських общин відав головний збирач податків, до його обов'язків входило: «ділити сільську місцевість на 4 розряди і реєструвати всю сукупність селищ, поділяючи такі на першорядні, середні та нижчі розряди, визначаючи (поселення), звільнені від податків, такі, що представляють військову силу, і такі, що платять податки худобою, хлібом, золотом, сировиною та наданням робочої сили...» (Артхашастра, 1959, Р. 54 Гл. 35). Артхашастра також визначала, що справами міських общин керував градоначальник, до обов'язків якого входило постійно дбати про охорону водойм, доріг, площ, прихованих шляхів (що ведуть до міста), укріплених валів та стін (McClish, 2019).

Низка статей Законів Ману визначає умови і правила, яких мав дотримуватися керівник держави з метою її зміцнення та стабільного функціонування: організація війська і розміщення військових загонів в адміністративних центрах (Saad & Wenxiang, 2020); організація місцевої влади (тут добре простежується збереження ролі міської та сільської общинної влади); забезпечення постачання продукції селянами місцевому керівнику тощо. І, що примітно, за представниками місцевої влади встановлювався нагляд радника правителя. До обов'язків такого посадовця входило: «...завжди особисто відвідує, по-черзі, всіх тих (інших посадовців); нехай він належним чином досліджує їх поведінку у своїх районах, через шпигунів (призначених) кожному». Якщо посадовці належно не виконують своїх обов'язків, зловживають своїми повноваженнями вони позбавляються свого майна: «Нехай король відбирає все майно тих (посадовців), які, злісно налаштовані, можуть брати гроші у прохачів, і виганяє їх» (Закони Ману, 2017, Р. 7 §120–124).

Головним джерелом наповнення державної скарбниці були податки, правила збору та розміри яких також чітко визначалися законодавством. Крім того, закони також визначали помірність цих податків: «як п'явка, теля та бджола потроху забирають їжу, так само король повинен брати зі свого царства помірні щорічні податки». Була чітко унормована та прописана кількість податків: «П'ятдесяту частину (приросту) худоби та золота може забрати король, та восьму, шосту або дванадцятку частку посівів» (Закони Ману, 2017, Р. 7 §130). Єдині, з кого не можна було стягувати податок, – шротрія – так називали учнів, які проходили навчання.

Щодо зовнішньої політики, то важливою фігурою тут був посол, який налагоджував відносини з іншими державами. Людина, яка претендувала на цю посаду, мала володіти неабиякими якостями та здібностями. До обов'язків посла належало: «виконання посольства, дотримання укладених договорів, підтримання престижу, набуття друзів, підмова, сварки союзників, таємне перевезення військ, викрадення родичів та коштовностей (ворога), отримання відомостей від шпигунів, хоробрість, розірвання угод, а також застосування таємних методів» (Артхашастра, 1959, Р. 12 Гл. 16).

Так, законодавче та правове оформлення державної влади у Стародавній Індії можливо чітко простежити й проаналізувати вже в значно пізніший період, час, коли відбувалося оформлення староіндійських законів, відомих нам як Закони Ману та Артхашастра. У цих законодавчих збірках, в основі яких лежать релігійні уявлення та переконання місцевого населення, що формувалися тисячоліттями, чітко регламентуються умови та обставини приходу до влади, поведінки правителя; визначається, якими вміннями та здібностями він має бути наділений, як повинен удосконалюватись і навчатись. Чітко простежується залежність і впокореність правителів представникам вищої варни – брахманам. Також на прикладі аналізу конкретних параграфів та статей вдалося показати встановлення в імперії Маур'їв чіткої вертикалі політичної влади, зосередження всіх гілок влади – законодавчої, виконавчої та судової – у руках правителя.

Обрана тема має перспективу продовження, оскільки в пропонованому дослідженні до розгляду взято кілька аспектів політичної влади в староіндійському суспільстві, кожен з яких може бути проаналізований більш детально.

Список використаної літератури

1. Артхашастра или наука политики / под ред. Кальянов В. И. Москва, 1959. 798 с. URL: https://books.google.com.ua/books?id=SuQHAAwAAQBAJ&pg=PA11&ots=c70B4c_Q9&dq=%20Артхашастра%20&lr&hl=uk&pg=PA11#v=onepage&q=Артхашастра&f=false (дата звернення: 29.03.2025).
2. Закони Ману / перекладач Г. Бюлер. Т. 25: Священні книги Сходу. 2017. 140 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Davnioindiiska_kultura/Zakony_Manuu.pdf (дата звернення: 01.04.2025).
3. Srivastava A. L., Calkins P. B. History of India. *Encyclopaedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/place/India/History> (дата звернення: 22.03.2025).
4. Spencer C. S. Fluvial landscapes of the Harappan civilization. *American Museum of Natural History*. New York, 2012. P. 1688–1694. URL: <https://www.pnas.org/doi/epdf/10.1073/pnas.1112743109> (дата звернення: 22.03.2025).
5. Заяць Д. Д. Основи кадрової політики у давньоіндійських пам'ятках з державного управління. *Теорія та практика державного управління*. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2013. № 2(41). С. 283–293.
6. Нестуля О. О. Лідерство давньоіндійських Законів Ману II ст. до н. е. – II ст. н. е. *Економічний форум*. 2013. № 3. С. 1–6.
7. Нестуля О. О. Лідерство за визначенням «Артхашастри» Каутільї. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2012. Т. 53, № 2. С. 112–119. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream> (дата звернення: 22.03.2025).
8. Sharma R. S. Aspects of political Ideas and Institutions in ancient India. Motilal Banarsidass Publishing House, 1991. 454 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=9_E3K8fQoDgC&pg=PR7&ots=CDNmvs0Npi&lr&hl=uk&pg=PR7#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 22.03.2025).
9. McClish M. The history of the Arthashastra: sovereignty and sacred law in ancient India. Cambridge University Press, 2019. 274 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=HSmbDwAAQBAJ&pg=PR11&ots=ICsVs2OVW9&dq=Power%20and%20law%20in%20ancient%20India%20according%20to%20Arthashastra&lr&hl=uk&pg=PP1#v=onepage&q&f=false> (дата звернення: 22.03.2025).
10. Saad M., Wenxiang L. National Security in Kautilya's Arthashastra: A Content Analysis. *Journal of Humanities and Education Development (JHED)*. 2020. Vol. 2, № 2. P. 129–140. DOI: <https://doi.org/10.22161/jhed.2.2.8>

References

1. Arthashastra ili nauka politiki [Arthashastra or the science of politics]. (1959). Ed. Kalyanov V. I. Moscow. Retrieved from https://books.google.com.ua/books?id=SuQHAAwAAQBAJ&pg=PA11&ots=c70B4c_Q9&dq=%20Arthashastra%20&lr&hl=uk&pg=PA11#v=onepage&q=Arthashastra&f=false [in Russian].
2. Zakony Manu [The Laws of Manu]. (2017). Translated by G. Bühler. Vol. 25: Sviashchenni knyhy Skhodu – Sacred Books of the East]. Retrieved from https://chtyvo.org.ua/authors/Davnioindiiska_kultura/Zakony_Manuu.pdf [in Ukrainian].
3. Srivastava, A. L., & Calkins, P. B. (1995). History of India. *Encyclopaedia Britannica*. Retrieved from <https://www.britannica.com/place/India/History> [in English].
4. Spencer, C. S. (2012). Fluvial landscapes of the Harappan civilization. *American Museum of Natural History*. (pp. 1688–1694). New York. Retrieved from <https://www.pnas.org/doi/epdf/10.1073/pnas.1112743109> [in English].
5. Zaiats, D. D. (2013). Osnovy kadrovoi polityky u davnoindiiskykh pamiatkakh z derzhavnoho upravlinnia [Fundamentals of personnel policy in ancient Indian monuments on public administration].

Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia – Theory and practice of public administration. (No. 2(41), pp. 283–293). Kharkiv: Vyd-vo KharRI NADU «Mahistr» [in Ukrainian].

6. Nestulia, O. O. (2013). Liderstvo davnoindiiskykh Zakoniv Manu II st. do n. e. II st. n.e. [Leadership of the ancient Indian Laws of Manu 2nd century BC 2nd century AD]. *Ekonomichnyi forum – Economic Forum*, 3, 1–6.

7. Nestulia, O. O. (2012). Liderstvo za vyznachenniam «Arthashastry» Kautili [Leadership as defined by Kautilya's «Arthashastra»]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli – Scientific Bulletin of the Poltava University of Economics and Trade*, 53(2), 112–119. Retrieved from <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream> [in Ukrainian].

8. Sharma, R. S. (1991). Aspects of political Ideas and Institutions in ancient India. Motilal Banarsidass Publishing House. Retrieved from https://books.google.com.ua/books?id=9_E3K8fQoDgC&pg=PR7&ots=CDNmV50Npi&lr&hl=uk&pg=PR7#v=onepage&q&f=false [in English].

9. McClish, M. (2019). The history of the Arthashastra: sovereignty and sacred law in ancient India. Cambridge University Press. Retrieved from <https://books.google.com.ua/books?id=HSmbDwAAQBAJ&pg=PR11&ots=ICsVs2OVW9&dq=Power%20and%20law%20in%20ancient%20India%20according%20to%20Arthashastra&lr&hl=uk&pg=PP1#v=onepage&q&ffalse> [in English].

10. Saad, M., & Wenxiang, L. (2020). National Security in Kautilya's Arthashastra: A Content Analysis. *Journal of Humanities and Education Development (JHED)*, 2(2), 129–140. DOI: <https://doi.org/10.22161/jhed.2.2.8>

Білик В. А. Правове оформлення повноважень влади в імперії Маур'їв

Наявні в сучасному геополітичному світі виклики, імовірність руйнування усталених упродовж десятиріч політичних стандартів, союзів, перерозподілу сфер політичного впливу і, як перспектива, формування нової системи політичних блоків, спонукають укотре звертатися до витоків формування державності, політичної влади, вироблення правил міждержавних відносин. Процес розкладу потестарної організації та формування політичної влади розпочався на Сході, саме там найраніше сформувалися держави, характерною і відмінною рисою яких стали ознаки, що окреслюються поняттям «східна деспотія», яке містить такі характеристики, як абсолютна влада правителя, сакралізація влади правителя, розгалужений чиновницький апарат, який забезпечував тотальний контроль над усім населенням тієї чи іншої держави.

Значно пізніше і в абсолютно інших обставинах, не просто відмінних, але протилежних східним, відбувалося становлення політичної влади та формування держав на Заході. Так, формування сучасної світової політичної організації відбувалося впродовж тисячоліть через взаємодію цих двох специфічних політичних систем. Політичні процеси сьогодення зазнають дедалі більшого впливу східного світу. Як бачимо, демократичні цінності зазнають кризи, натомість режими, засновані на тоталітарних та деспотичних засадах, стають домінуючими.

Вищевикладене спонукає заглибитися в минуле, щоб з'ясувати обставини формування політичних систем Сходу, визначити їхні особливості та характерні риси. Стародавня Індія була місцем, де свого часу сформувалася специфічна політична організація, яка відрізнялася від політичних систем інших східних регіонів. Тривалий час регіон залишався політично роздробленим, і лише в останні століття I тис. до н. е. тут сформувалася держава Маур'їв, правителям якої вдалося об'єднати більшість невеликих політичних утворень. У статті на основі джерел зроблена спроба показати формування законодавчої бази та розкрити особливості правового регулювання політичної влади в імперії.

Ключові слова: Стародавня Індія, імперія Маур'їв, Закони Ману, Артхашастра, політична система.

Bilyk V. A. Legal registration of the powers of government in the Mauryan Empire

The challenges existing in the modern geopolitical world, the probability of the destruction of political standards, alliances, redistribution of spheres of political influence established over decades and, as a prospect, the formation of a new system of political blocs, encourage us to once again turn to the origins of the formation of statehood, political power, and the development of rules for interstate relations. The process of the decomposition of the potestas organization and the formation of political power began in the East, it was there that states were formed the earliest, the characteristic and distinctive features of which were the signs outlined by the concept of “Eastern despotism”, which includes such characteristics as the absolute power of the ruler; the sacralization of the ruler’s power; an extensive bureaucratic apparatus that ensured total control over the entire population of a particular state.

Much later and in completely different circumstances, the formation of political power and the formation of states took place in the West. The ancient Western political systems included, among other things, such concepts as citizenship, citizens’ rights, and finally, in Ancient Greece, the phenomenon of anthropocentrism, etc., which were not only unknown in the East, but were also directly opposite to the political foundations of Eastern despotisms. Thus, the formation of the modern world political organization took place over millennia through the interaction of these two specific political systems. Today’s political processes are increasingly influenced by the Eastern world. As we can see, democratic values are experiencing a crisis, while regimes based on totalitarian and despotic principles are becoming dominant.

The above encourages us to delve into the past in order to find out the circumstances of the formation of political systems of the East, to determine their features and characteristic features. Ancient India was a place where a specific political organization was formed at one time, which differed from the political systems of other Eastern regions. For a long time, the region remained politically fragmented, and only in the last centuries of the 1st millennium BC did the Mauryan state form here, whose rulers managed to unite most of the small political entities. The article, based on sources, attempts to show the formation of the legislative framework and reveal the features of the legal regulation of political power in the empire.

Key words: Ancient India, Mauryan Empire, Laws of Manu, Arthashastra, political system.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 24.06.2025 р.

Прийнято до друку 29.08.2025 р.

Опубліковано: 06.10.2025 р.

УДК 94(44):325.3(62)"1798/1801"

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-1-39-45>**Бреславець Андрій Романович,**

здобувач вищої освіти

Криворізького державного педагогічного університету,

м. Кривий Ріг, Україна.

andrejbreslavec94@gmail.com<https://orcid.org/0000-0002-4633-0019>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРИЧИН ФРАНЦУЗЬКОЇ ІНТЕРВЕНЦІЇ В ЄГИПЕТ (1798–1801 РР.)

Історична постать Наполеона Бонапарта та його діяльність в українській історіографії сприймаються неоднозначно й залишаються предметом дискусій. Особливо це стосується періодів життя Наполеона, які безпосередньо не пов'язані з Україною. Зокрема, ідеться про Єгипетський похід (1798–1801 рр.), що є важливим епізодом у кар'єрі Бонапарта, але в українській історіографії фактично залишається недостатньо дослідженим. Ідея походу в Єгипет пройшла складний шлях трансформації, перш ніж була втілена в життя. Завдяки цій експедиції започатковано нову галузь науки – єгиптологію, проте важливо також простежити формування самої ідеї походу та виявити справжні мотиви цієї кампанії.

Для досягнення поставлених цілей, а саме дослідження факторів, що вплинули на ухвалення рішення про Єгипетську кампанію Наполеона Бонапарта (1798–1801 рр.), а також встановлення причинно-наслідкових зв'язків у розвитку ідеї підкорення Єгипту у Франції від Середньовіччя до кінця XVIII ст., використано сучасні дослідження західних істориків. Серед сучасних дослідників можна виокремити: Вінсента Кроніна (Vincent Cronin) та Мартіна Лайонса (Martin Lyons), американця Девіда Аврома Белла (David Avrom Bell), а також подружжя істориків Вілла й Аріель Дюрантів (Will Durant, Ariel Durant) та ін (Cronin, 1971; Lyons, 1994; Bell, 2015; Durant & Durant, 1975). Окрему цінність для дослідження становить стаття єгипетського історика Махмуда Ахмеда Дарвіша (Mahmoud Ahmed Darwish) (Darwish, 2021). Крім того, важливим джерелом дослідження є матеріали Наполеонівської цифрової бібліотеки (Bibliothèque numérique napoléonienne), зокрема документи, що стосуються Єгипетської експедиції, спогади учасників походу тощо.

У дослідженні застосовано принцип історизму для аналізу французької колоніальної політики в довготривалій перспективі. Використано проблемно-хронологічний підхід, що дає змогу простежити еволюцію стратегічних планів Франції щодо Єгипту. Метод компаративного аналізу застосовано для порівняння політичної ситуації Франції в різні періоди.

Взаємодія Франції та Єгипту є значно тривалішою, ніж може здатися на перший погляд. Колоніальні амбіції Франції, що сформувалися ще в часи Середньовіччя, були тісно пов'язані з Єгиптом. Важко сказати, кому саме належить ідея приєднання Єгипту, однак відомо, що ще під час хрестових походів Єгипет неодноразово розглядався як ключовий стратегічний об'єкт. Зокрема, це стосується П'ятого хрестового походу (1217–1221 рр.), метою якого було відновлення католицького контролю над Святою Землею та Єрусалимом. Досягнення цих стратегічних цілей передбачалося через встановлення контролю над Єгиптом, який на той час перебував під владою династії Аюбідів (1171–1250 рр.) (Darwish, 2021).

Якщо відкинути середньовічні мотиви й перейти до Нового часу, то вже на початку XVIII століття філософ Лейбніц (1646–1716 рр.) пропонував королю Людовіку XIV (1638–1715 рр.) ідею

завоювання Єгипту. Він був переконаний, що географічне розташування Єгипту настільки вигідне, що контроль над ним означатиме панування над морями світу. Окрім домінування на морях, контроль над Єгиптом гарантував торговельні зв'язки між Францією та Сходом, насамперед Індією – як найважливішою економічною метою. Під час правління наступних королів – а саме Людовіка XV (1710–1774 рр.) та Людовіка XVI (1754–1793 рр.) – єгипетська ідея фігурувала в доповідях і записках деяких державних діячів. Зокрема, за дорученням королівського двору в 1777 році французький барон де Тотт здійснив таємну місію до Леванту. У звіті за підсумками місії він представив факти доцільності перетворення Єгипту на колонію Франції. Однак якихось кроків у цьому напрямі в той час зроблено не було. Наприкінці XVIII століття змінюється головний противник: якщо за часів Людовіка XIV та Лейбніца ним були голландці, то тепер – англійці. Єгипет мав своїми родючими землями, а історія наводила французьким політикам переконливі приклади: будь-яка держава, що володіла Єгиптом, отримувала з його земель значні ресурси (Cronin, 1971; Darwish, 2021).

У середині XVIII століття Франція зазнала значного удару внаслідок Семирічної війни (1756–1763 рр.), яка призвела до втрати великих територій; у складі імперії залишилася лише невелика кількість островів в Атлантичному та Індійському океанах. У 1797 році Франція стрімко втратила колонію Сен-Домінго (на острові Гаїті) під натиском негритянських революціонерів. Логічно, що втрата значної кількості заморських колоній призвела до дефіциту деяких товарів, що, своєю чергою, стимулювало пошук нових шляхів їх отримання. Єгипетська ідея знову почала вирувати у французьких освічених колах, адже ця країна могла постачати бавовну, рис і каву. Такі територіальні надбання могли частково виправити ситуацію після втрати колоній. Отже, можна виокремити економічну причину вторгнення французьких військ у Єгипет (Bell, 2015; Lyons, 1994).

Розвивати ідею та формувати ґрунт для майбутнього походу в Єгипет Наполеон почав ще під час Італійської кампанії (1796–1797 рр.). Він зосереджував особливу увагу на Іонійських островах, що виглядало дивно, враховуючи контекст Італійської кампанії молодого Бонапарта. Тоді він навіть писав Директорії, що, якщо буде потрібно, готовий віддати ворогу всю Італію, але будь-якою ціною має залишити острови. Такі острови Адріатичного моря, як Корфу, Закінф і Занте, як зазначав у своїх листах Наполеон, були життєво необхідними для розвитку французької торгівлі та заволодіння Єгиптом. Генерал був переконаний, що контроль над цими островами важливіший за всю Італію. Уже тоді він також рекомендував заволодіти Мальтою, що, як відомо, станеться пізніше – безпосередньо під час шляху до Єгипту. Така зацікавленість Наполеона островами явно свідчить про те, що він готував морські бази, які могли знадобитися під час майбутнього морського походу. Не залишається сумнівів, що вже тоді він планував експедицію саме в Єгипет, адже якоїсь іншої мети у створенні таких морських баз під час війни в Італії не простежується (Durant & Durant, 1975).

Стара для Франції ідея про Єгипет сформувалася не лише в Наполеона, а й почала розглядатися серед членів Директорії. Крім того, у 1798 році з Італії повернувся Бонапарт, охоплений всенародною славою та любов'ю. (Cronin, 1971). У французьких освічених політичних колах напередодні Єгипетського походу існували небезпідставні побоювання щодо того, що владу в республіці поступово захоплюють військові генерали, що може призвести до військової диктатури. А тут ще й повернувся до Парижа обожнюваний народом генерал, якого відкрито порівнювали із Цезарем (100 р. до н. е. – 44 р. до н. е.) (Cronin, 1971).

Можливо, для Бонапарта такі порівняння й були приємними, але точно не для членів Директорії. Після свого призначення Наполеон взявся за ревізію війська та оцінку стану справ: велика кількість новобранців, які становили більшість наданої йому армії, брак кораблів, повне і беззаперечне панування англійців на морі. З огляду на ці фактори й особисті переконання він вирішив відмовитися від ризикованого нападу на Англію. Йому потрібно було знайти таку точку

для удару по Англії, яка мінімізувала б ризики для французької армії. Вибір, звичайно, пав на Єгипет – ідею, яка вже давно визрівала в голові Наполеона (Bell, 2015).

Загалом після повернення з Італійської кампанії (1796–1797 рр.) молодий генерал Бонапарт усіяко прагнув закріпити свої досягнення й народну любов новими звершеннями. Для нього відсиджування в Парижі було не вигідним. Зачитуючись і захоплюючись видатними посталями минулого, він хотів стати з ними в один ряд. Похід у «країну пірамід і фараонів» обіцяв йому унікальний досвід: можливість розвинути свої військові таланти на безмежних просторах Сходу та відчутти себе Александром Македонським (356 р. до н. е. – 323 р. до н. е.). Не варто забувати й про вже згаданий факт: французи після його повернення з Італії порівнювали його із Цезарем. Згодом, уже будучи імператором, Наполеон казав, що Європа занадто мала і що справжніх звершень можна досягти лише на Сході. Ці факти щодо особистісної мотивації генерала частково спростовують тезу про те, що Директорія хотіла просто позбутися його. Скоріше навпаки: він сам прагнув дистанціюватися від постійного політичного нагляду. Отже, авантюризм та амбіції Наполеона підштовхували його до відкриття нової, майже невідомої для Європи країни (Dale, 2019; Lyons, 1994; Cronin, 1971).

Цікаві свідчення про авантюризм Наполеона напередодні експедиції можна знайти в мемуарах про принца Ле Брена, авторства Марі дю Меніля. Автор розповідає про розмову між Ле Бреном, генералом Дезе та ще одним генералом, які обговорювали ідею висадки в Англії, яку Наполеон не дуже бажав проводити. Ле Брен сказав такі слова генералам: «...оскільки ви голодні до небезпек, чому б вам не поїхати до Єгипту? Це місце, де ви можете отримати блискучі і, можливо, тривалі перемоги». Генерал Дезе (1768–1800 рр.) відповів, що це благородний і грандіозний проєкт: «вирвати з варварства колыску науки і цивілізації, прекрасна ідея». Як пише автор, достовірно не відомо, чи передав Дезе цю ідею Бонапарту, чи ні (Cottin, 1880, р. 185–186). Та навіть якщо генерал Дезе і передав цю інформацію Наполеону, то це лише могло підштовхнути останнього до остаточного рішення. Адже, як ми описали вище, після повернення з Італії в Наполеона вже визріла ідея про похід у Єгипет. Наявність однодумців, вірогідно, зміцнила його переконання.

Серед людей, які мислили подібно до Наполеона, варто виокремити міністра закордонних справ Талейрана (1754–1838 рр.), який був переконаний, що розпад і поділ Османської імперії є неминучим. За таких умов, на його думку, Франція мала долучитися до цього поділу, щоб отримати найціннішу провінцію – Єгипет. Тож Талейрана можна назвати одним із найбільших прихильників вторгнення в Єгипет; саме він активно лобював цю ідею. На той час міністр перебував у добрих стосунках із генералом Бонапартом, тому цілком очевидно припустити, що вони обговорювали цей задум. Цілі експедиції значною мірою спиралися на проєкт Талейрана і передбачали: повалення влади мамлюків, створення колоніального форпосту в Суеці та завдання удару по британському пануванню в Індії. Як додаткова мета розглядалося також поширення ідеалів Французької революції (Bierman, 2003).

Як зазначалося вище, Талейран чудово усвідомлював слабкість Османської імперії. Це була додаткова причина, яка спонукала до вторгнення. Факти, що підтверджували занепад Османської імперії, наводив у своїх звітах посол Франції в Стамбулі за період між 1768 та 1785 роками. Він радив французькому уряду готуватися до окупації Єгипту, адже Османська імперія дедалі більше підпадала під вплив Російської. Сам Єгипет посол описував як слабку провінцію – зі слабким військом і відсутністю належних укріплень. Паралельно французький дипломат і військовий інструктор у турецькій армії Франсуа барон де Тотт (1733–1793 рр.) у своєму звіті після повернення до Франції 1776 року також підтверджував слабкість Османської імперії та легкість потенційного підкорення Єгипту. Він проводив військову розвідку узбережжя Єгипту між Александрією та Абу-Кіром, склавши детальну карту, а також дослідив внутрішні райони країни, ще раз засвідчивши відсутність укріплень і значної кількості військ.

На його думку, п'ятнадцяти тисяч солдатів було б достатньо для підкорення всього Єгипту. Саме наприкінці XVIII століття з'являється концепція виправдання закордонних агресивних дій як «звільнення» на противагу застарілому поняттю «завоювання» (Durant & Durant, 1975; Darwish, 2021; Petry, 2008).

Французький мандрівник Клод-Етьєн Саварі (1749–1788 рр.) опублікував свою роботу за підсумками подорожі в Єгипет, де зазначив про жахливий занепад Єгипту під час правління османів. Каїр, який був одним з найбагатших міст у середньовіччі, перетворився на маленьке містечко. Також він приділяє значну увагу безправному становищу жінки в Єгипті. Французький консул в Александрії Маглун також підтверджує стан занепаду країни у своєму звіті в лютому 1798 року, тобто за пів року до початку кампанії Наполеона. Він навів цифру у 20–25 тис. солдатів, яких буде достатньо для цілковитого захоплення Єгипту (Darwish, 2021).

Розширену версію списку мандрівників та інформаторів про Єгипет можна знайти в «Дослідженні Верхнього Єгипту комісією наук і мистецтв Східної армії» 1799 року. Там зазначається загалом дев'ять мандрівників, які, повернувшись до Європи, опублікували свої спостереження. Серед них наводиться ім'я ще одного французького консула – Бенуа де Майле, який перебував у Каїрі протягом 1692–1708 років. Він привіз із собою значний обсяг нотаток, що стали цінним джерелом про Єгипет упродовж усього XVIII століття (Camille, 1931). Безпосередньо перед походом Наполеон покладався на праці французького мандрівника та філософа графа де Вольнея (1757–1820 рр.), зокрема на його роботу «Подорож до Єгипту і Сирії» (Darwish, 2021). Ці джерела стали важливою основою для підготовки експедиції, оскільки давали змогу скласти уявлення про географію, населення та потенційні труднощі на шляху французької армії.

Поширення ідеалів Просвітництва та Революції можна назвати «цивілізаційною метою» експедиції, проте серед французьких впливових кіл існувала й інша позиція – так звана рецивілізаційна мета. Вона передбачала повалення режиму мамлюків від імені Стародавнього Єгипту і повернення країни до її славетних часів. Як уважали прихильники цієї позиції, перебуваючи під владою інших держав (Ассирії, Персії, Риму), Єгипет постійно занепадав. За часів панування арабів та ісламу, як уважали французи, країна опинилася в найбільш плачевному становищі за всю свою історію. «Французьке завоювання стане епохою її розквіту... Французи звільнять її від найжорстокіших тиранів, які будь-коли існували», – зазначалося в меморандумі Талейрана до Директорії (Bierman, 2003).

Якщо підсумувати й відкинути «визвольні» та «цивілізаційні» місії, то основною військовою і економічною метою Єгипетської кампанії безперечно було ослаблення впливу головного противника Французької республіки в Середземному морі – Англії. Робоча сила в Єгипті була значно дешевшою, тож, користуючись цим, планувалося створити флот, який зміг би вирушити до Індії і відібрати в англійців їхню найбагатшу колонію (Durant & Durant, 1975).

Окрім прагнень верхівки французького суспільства, варто приділити увагу й простому населенню – солдатам, які долучилися до Єгипетської експедиції. Цінну інформацію можна знайти в мемуарах, зокрема полковника Шальбрана (1773–1854 рр.), учасника Італійської кампанії, який згодом приєднався й до єгипетської. Звісно, думки й цілі однієї людини не можуть репрезентувати всіх солдатів, але ці спогади дають уявлення про позицію автора та, імовірно, його однодумців. Повернувшись з Італії, автор мемуарів привіз значну кількість культурних цінностей і створив власну невелику колекцію. У цей час уже розпочалася організація висадки в Англії, командував якою призначено Бонапарта. Проте вже тоді ширилися чутки, що справжньою метою стане не напад на Англію, а похід на Схід, найвірогідніше в Єгипет. Як розповідає Шальбран, його захоплювала можливість відвідати «країну фараонів і Птолемея, дослідити її історію та пам'ятки старовини. Відвідати цю давню країну було мрією окремих освічених людей, підживленою творами античних та пізніших авторів. Для них можливість здійснити мандрівку зі зброєю в руках, не ризикуючи бути пограбованими чи вбитими, була

унікальним шансом. Та варто розуміти: таких людей було в меншості. Це абсолютно природно, адже більшість солдатів вирушала в похід заради вигоди або просто слідом за харизматичним Бонапартом та іншими відомими генералами (Roy, 1855, p. 7–11).

Проведене дослідження підтверджує, що Єгипетська кампанія, як і будь-яка інша війна, зумовлена цілим комплексом політичних, військових, економічних та особистісних чинників, які формувалися ще з часів Середньовіччя. Традиційне твердження про прагнення Франції послабити Британію в Середземному морі та створити плацдарм для походу на Індію є цілком коректним, однак воно потребує уточнення й урахування цілого комплексу описаних нами вище чинників, а саме: економічних мотивів для компенсації втрати колоній, цивілізаційних і рецивілізаційних мотивів, авантюризму Наполеона Бонапарта та амбіцій інших людей – від Талейрана до звичайних солдатів. Усе це підкріплювалося давністю самої ідеї та звітами розвідників про сприятливу ситуацію для вторгнення. Єгипетський похід (1798–1801 рр.) чудово демонструє, як ідея військового вторгнення може жити протягом століть і які фактори впливають на її реалізацію. Загалом і досі залишається багато недосліджених аспектів Єгипетської експедиції (1798–1801 рр.) та доби Наполеона I Бонапарта в українському історичному просторі.

Список використаної літератури

1. Bierman I. *Napoleon in Egypt*. UK: Ithaca Press, 2003. 187 p.
2. Camille C. *L'exploration de la Haute-Égypte par la commission des sciences et arts de l'armée d'orient en 1799*. *Revue historique / dirigée par MM. G. Monod et G. Fagniez*. 1931. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k18263j/f260>
3. Cottin P. *Quelques documents sur l'expédition d'Égypte (1798 – 1801)*. *Revue rétrospective: recueil de pièces intéressantes et de citations curieuses*. 1880. P. 185–186. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k2037804/f193.image>
4. Cronin V. *Napoleon Bonaparte: An Intimate Biography*. NY : Morrow/London, UK : Collins, 1971. 480 p.
5. Darwish M. A. *The Role of French Spies in Preparing for the French Campaign on Egypt 1798*. *International Journal of Academic Multidisciplinary Research (IJAMR)*. 2021. Vol. 5. Issue 5. P. 22–31. URL: https://www.researchgate.net/publication/352258510_The_Role_of_French_Spies_in_Preparing_for_the_French_Campaign_on_Egypt_1798_Analytical_Study
6. Durant W., Durant A. *The Story of Civilization, Part XI: The Age of Napoleon: A History of European Civilization from 1789 to 1815*. Simon and Schuster, 1975. 2011. 872 p.
7. Lyons M. *Napoleon Bonaparte and the Legacy of the French Revolution*. Basingstoke : Macmillan, 1994. 344 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-1-349-23436-3>
8. Petry C. F. *The Cambridge History of Egypt*. Том 1. Cambridge University Press, 2008. 668 p.
9. Roy J.-J.-E. *Les Français en Égypte, ou Souvenirs des campagnes d'Égypte et de Syrie / par un officier de l'expédition [le colonel Chalbrand]*. Tours: Alfred Mame et Fils, 1855. P. 7–11. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1058603>

References

1. Bierman, I. (2003). *Napoleon in Egypt*. UK: Ithaca Press, 2003.
2. Camille, C. (1931). *L'exploration de la Haute-Égypte par la commission des sciences et arts de l'armée d'orient en 1799*. *Revue historique / dirigée par MM. G. Monod et G. Fagniez*. Retrieved from <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k18263j/f260>
3. Cottin, P. (1880). *Quelques documents sur l'expédition d'Égypte (1798–1801)*. *Revue rétrospective: recueil de pièces intéressantes et de citations curieuses*. (pp. 185–186). Retrieved from <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k2037804/f193.image>

4. Cronin, V. (1971). *Napoleon Bonaparte: An Intimate Biography*. NY: Morrow/London, UK: Collins.

5. Darwish, M. A. (2021). The Role of French Spies in Preparing for the French Campaign on Egypt 1798. *International Journal of Academic Multidisciplinary Research (IJAMR)*, 5(5), 22–31. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/352258510_The_Role_of_French_Spies_in_Preparing_for_the_French_Campaign_on_Egypt_1798_Analytical_Study

6. Durant, W., & Durant A. (1975). *The Story of Civilization, Part XI: The Age of Napoleon: A History of European Civilization from 1789 to 1815*. Simon and Schuster, 2011.

7. Lyons, M. (1994). *Napoleon Bonaparte and the Legacy of the French Revolution*. Basingstoke: Macmillan. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-1-349-23436-3>

8. Petry, C. F. (2008). *The Cambridge History of Egypt. Vol. 1*. Cambridge University Press.

9. Roy, J.-J.-E. (1855). *Les Français en Égypte, ou Souvenirs des campagnes d'Égypte et de Syrie / par un officier de l'expédition [le colonel Chalbrand]*. (pp. 7–11). Tours: Alfred Mame et Fils. Retrieved from <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1058603>

Бреславець А. Р. Трансформація причин французької інтервенції в Єгипет (1798–1801 рр.)

У статті здійснено комплексний аналіз причин і передумов французької інтервенції в Єгипет у 1798–1801 рр. Автор досліджує еволюцію стратегічного мислення французької політичної та військової еліти: від середньовічних уявлень про контроль над Святими Землями до формування колоніальних, економічних та геополітичних інтересів доби пізнього XVIII століття. Особливу увагу приділено внутрішньополітичному контексту Франції після Італійської кампанії, амбіціям Наполеона Бонапарта, а також побоюванням Директорії щодо посилення військової диктатури. Стаття аналізує економічні труднощі Франції, втрату заморських колоній, прагнення до впливу в Середземному морі та інші зовнішні фактори. У дослідженні використано широке коло джерел: мемуари учасників експедиції, наукові праці сучасних західних істориків (V. Cronin, D. Bell, M. Lyons, W. та A. Durant), а також матеріали Наполеонівської цифрової бібліотеки. Автор доходить висновку, що Єгипетська кампанія результатом поєднання колоніальних прагнень, політичного авантюризму та особистих амбіцій Наполеона, які були обгорнуті в ідеологічну оболонку визволення мусульманського світу. Так, вторгнення до Єгипту постає як багатоаспектне явище, що заслуговує на глибоке міждисциплінарне вивчення.

Ключові слова: Єгипетська експедиція, Наполеон Бонапарт, колоніальна політика, Франція.

Breslavets A. R. Transformation of the causes of the French intervention in Egypt (1798–1801)

The article presents a comprehensive analysis of the causes and preconditions of the French intervention in Egypt during 1798–1801. The author examines the evolution of strategic thinking within the French political and military elite—from medieval concepts of controlling the Holy Lands to the emergence of colonial, economic, and geopolitical ambitions characteristic of the late eighteenth century. Particular attention is paid to the domestic political context in post-Italian Campaign France, Napoleon Bonaparte's ambitions, and the Directory's fear of rising military dictatorship. The article explores France's economic difficulties, the loss of overseas colonies, and its desire to expand influence in the Mediterranean. A broad range of sources is used: memoirs of participants, works of modern Western historians (V. Cronin, D. Bell, M. Lyons, W. та A. Durant), and materials from the Napoleonic digital archive. The author concludes that the Egyptian campaign was not merely a military operation but a product of overlapping colonial interests, political adventurism, and

Napoleon's personal aspirations—framed as a mission to liberate the Muslim world. Thus, the invasion of Egypt emerges as a multidimensional phenomenon that merits in-depth interdisciplinary study.

Key words: Napoleon Bonaparte, Egyptian expedition, France, colonial policy.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 10.06.2025 р.

Прийнято до друку 29.08.2025 р.

Опубліковано: 06.10.2025 р.

УДК 373.5:37.013.42:355.02

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-1-46-52>**Бублик Ольга Іванівна,**

кандидат історичних наук,

доцент кафедри політології та міжнародних відносин

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

bublik.st@gmail.com<https://orcid.org/0000-0003-2280-7385>

АДАПТАЦІЯ ЗМІСТУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ У ШКОЛІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ В УКРАЇНІ

Воєнна агресія РФ проти України, яка розпочалася у 2014 р., а особливо повномасштабне вторгнення 2022 р., спричинили глибокі зміни в усіх сферах суспільного життя. Не стала винятком й освітня. Одним з безпосередніх наслідків російсько-української війни в умовах загрози національній безпеці, масового переміщення населення, втрат та руйнувань стала потреба переосмислити зміст предмет громадянської освіти в школі як інструменту формування активного, відповідального, стійкого громадянина. Саме висвітленню цього аспекту, який ще досить поверхово відображений у українській науці, і присвячена ця наукова стаття.

Досягненню вищезазначеної мети сприяє опора на такі теоретико-методологічні засади. Насамперед відзначимо, що громадянська освіта – це не лише знання про державу, право і політику, а й система формування компетентностей, необхідних для активної участі в суспільному житті на основі демократичних цінностей. В умовах війни її роль трансформується: зміщуються акценти з теоретичних моделей до практичних умінь виживання в умовах кризи, правового самозахисту, солідарності, патріотизму, стресостійкості (Буряк, Кечик, Байдик, 2022, с. 27).

Методологічну основу дослідження становлять праці з педагогіки миру, освіти в умовах конфлікту (UNESCO, Council of Europe), а також сучасні методологічні підходи до громадянської компетентності поширені у вітчизняній та зарубіжній педагогічній науці (зокрема, модель RFCDC – Reference Framework of Competences for Democratic Culture – «Орієнтовна рамка компетентностей для культури демократії»). Останнє становить концептуальний і практичний інструмент, розроблений Радою Європи, щоб допомогти системам освіти формувати в громадян ключові компетентності, необхідні для життя в демократичному суспільстві. Мета впровадження RFCDC – забезпечити універсальний загальноєвропейський стандарт для виховання через розвиток демократичної свідомості, міжкультурного розуміння, активного громадянства та поваги до прав людини (Council of Europe, 2018).

Reference Framework of Competences for Democratic Culture (RFCDC) в умовах війни набуває особливого значення, оскільки забезпечує педагогічну основу для формування стійких, критично мислячих, гуманістично орієнтованих громадян, здатних зберігати демократичні цінності навіть у кризових обставинах.

Варто відзначити, що RFCDC підкреслює важливість цінностей демократії, прав людини, поваги до гідності та верховенства права, що мають бути збережені навіть у ситуаціях збройного конфлікту. Ця система компетентностей сприяє протидії радикалізації, мові ворожнечі, пропаганді та формуванню внутрішнього переконання щодо важливості прав людини для всіх без винятку (Council of Europe, 2018).

RFCDС також спрямована на розвиток соціально-емоційних і міжкультурних компетентностей. Це особливо важливо в ситуації примусових переміщень, інтеграції внутрішньо переміщених осіб, прийняття біженців, коли особливо важливими стають емпатія, співчуття, відкритість до інших культур та вміння слухати, розв'язувати конфлікти мирним шляхом. Дуже важлива також підтримка вчителями і школами дітей з травматичним досвідом (Council of Europe, 2018).

В умовах воєнних конфліктів, складником яких є інформаційне протистояння RFCDС, спрямоване на розвиток критичного мислення як основного інструменту інформаційної безпеки. Це, своєю чергою, вимагає формування вміння відрізняти факти від маніпуляцій та медійної грамотності – ключового інструменту в боротьбі з дезінформацією в умовах гібридної війни.

Ще однією компетенцією, на оформлення якої націлено RFCDС, є громадянська активність і стійкість. Її набуття передбачає участь у волонтерських ініціативах, розвиток відповідальності за власну спільноту, підготовку до відбудови демократичної країни після війни (Council of Europe, 2018).

Для реалізації поставленої в статті мети насамперед потрібно визначити головні виклики громадянської освіти в умовах воєнного стану, показати основні виклики, з якими стикається сьогодні українська школа. Серед останніх виокремлюють, зокрема, такі:

- психологічна травматизація учнів, які відчують потребу в чутливому підході до тем, пов'язаних із війною, втратами, переселенням (Когут, Нікуліна, Сирбу, Жерьобкіна, Назаренко, 2023);

- відчувається потреба в новій етиці викладання основ громадянської освіти на основі поєднання патріотичного виховання з толерантністю, недискримінацією та правами людини;

- у зв'язку з війною потребує оновлення зміст курсу громадянської освіти, зокрема, потреба включити актуальні сьогодні теми безпеки, інформаційної гігієни, протидії дезінформації;

Ще одним важливим викликом є впровадження гібридного навчання, насамперед адаптація методів викладання громадянської освіти до онлайн- / офлайн-форматів.

У цій статті ми зосередимся саме на змістовних аспектах курсу громадянської освіти, зокрема, на розгляді пріоритетних змістових блоків для його оновлення та адаптації до реалій воєнного стану в Україні. Спираючись на досягнення українських науковців, пропонується внести зміни до типових програм з громадянської освіти за такими напрямками:

1. Національна ідентичність і єдність. Пропонується додати такі теми:

- українська державність в умовах загроз;
- історія боротьби України за незалежність;
- символи, герої, культурна спадщина (Потапчук, 2022, с. 47).

2. Права людини в умовах війни. Пропонується додати такі теми:

- міжнародне гуманітарне право;
- захист цивільного населення в умовах війни;
- права внутрішньо переміщених осіб.

3. Психоемоційна стійкість і безпека. Пропонується додати такі теми:

- саморегуляція, подолання стресу;
- ненасильницьке вирішення конфліктів;
- поведінка в кризових ситуаціях.

4. Медіаграмотність. Пропонується додати в типову програму такі теми:

- виявлення фейків;
- інформаційна безпека;
- роль пропаганди у війні.

5. Громадянська участь у відбудові:

- соціальна відповідальність;

- волонтерство;
- роль молоді в повоєнній реконструкції.

Як приклад, спираючись на методичні досягнення провідних українських науковців (Пометун, 2018; «Нова доба», 2018), нормативно-правові документи МОН (Лист МОН № 1/1988-22 від 25.02.2022; Лист МОН № 1/11432-22 від 15.08.2022), рекомендації міжнародних організацій (Council of Europe, 2018), пов'язані з подоланням міжнародних конфліктів, ми розробили проєкт типової програми з Громадянської освіти для 10 класу.

Громадянська освіта (10 клас).

Адаптована освітня програма на період воєнного стану

Тип курсу: інтегрований, обов'язковий.

Кількість годин: 1 година на тиждень (35 годин на рік).

Формат навчання: очний, змішаний або дистанційний.

Особливості: гнучкість змісту, психологічна чутливість, акцент на виживання, взаємодопомогу, безпеку, критичне мислення.

Мета програми (в умовах війни)

Сформувати в учнів:

- базові навички життєстійкості та солідарності;
- розуміння прав людини в умовах надзвичайних ситуацій;
- здатність до критичного мислення в інформаційній війні;
- усвідомлення власної ролі в захисті державності, спільноти, довкілля;
- готовність до участі у відновленні країни.

Змістові лінії (адаптовані):

1. Людина та її гідність у кризових умовах:

Права людини під час війни

Повага до гідності та психологічна стійкість

Внутрішньо переміщені особи: виклики і підтримка

2. Громадянська ідентичність та єдність:

Національна ідентичність, патріотизм

Роль громади під час війни

Солідарність, волонтерство, допомога армії

3. Право і порядок під час війни:

Військове право, правовий режим воєнного стану

Права цивільного населення в умовах війни

Захист прав людини: ООН, Червоний Хрест, громадські ініціативи

4. Інформаційна безпека та критичне мислення:

Пропаганда, фейки, маніпуляції

Як перевіряти інформацію

Безпека в інтернеті (особливо в зоні бойових дій)

5. Безпека, виживання, готовність до дій:

Алгоритми дій під час тривоги, евакуації, обстрілів

Перша домедична допомога

Психологічна саморегуляція, підтримка себе й інших

6. Україна після перемоги:

Відновлення країни: участь громадян

Громадянські проєкти та ініціативи

Європейська інтеграція та глобальна солідарність

Пропоновані методи навчання:

- психоемоційно безпечні дискусії;

- робота з реальними кейсами (волонтерські історії, правозахисні ініціативи);
- мініпроекти: «Як ми допомагаємо ЗСУ», «Безпечне середовище»;
- онлайн-дослідження (з перевіркою джерел);
- рольові ігри: «Як діяти під час надзвичайної ситуації».

Оцінювання:

- формувальне оцінювання (відкриті відповіді, рефлексії);
- нарративне оцінювання (у формі самоаналізу та проєктного портфолію);
- інклюзивне врахування особистих обставин учнів (евакуація, втрата домівки, психологічна травма тощо).

Додаткові акценти:

- підтримка емоційного стану: інтеграція елементів соціально-емоційного навчання (SEL);
- гнучкість: учитель може змінювати послідовність тем, скорочувати або доповнювати матеріал згідно з реаліями свого регіону;
- проєктна діяльність: «Лист солдату», «Мій внесок у перемогу», «План відновлення школи / громади».

Отже, узагальнюючи викладене, варто наголосити, що адаптація змісту громадянської освіти в умовах війни та повоєнної відбудови є не лише реакцією на виклики часу, а й стратегічним кроком до формування стійкого, демократичного суспільства. Громадянська освіта у школі в кризових умовах має виконувати роль інструменту соціального згуртування, правової просвіти, підтримки психоемоційної стійкості та розвитку активної громадянської позиції.

Зміна акцентів зі знаннєвої парадигми на компетентнісну, особливо в умовах воєнного стану, є вкрай актуальною. Реалізація моделі RFCDC у цьому контексті є концептуальним орієнтиром для оновлення освітнього змісту, акцентуючи на таких ключових компетентностях, як критичне мислення, емпатія, міжкультурне порозуміння, стійкість до маніпуляцій та громадянська відповідальність.

Запропоновані змістові лінії та адаптована навчальна програма для 10 класу демонструють практичні можливості оновлення громадянської освіти з урахуванням реалій війни. Вони враховують не лише безпекові та психологічні потреби учнів, а й орієнтовані на їхню підготовку до участі у відбудові держави, зміцненні демократичного ладу, захисті прав людини та європейській інтеграції України.

Так, громадянська освіта в школі має перетворитися на простір формування життєстійкості, культури демократії, гуманізму й солідарності. Успішна реалізація цього завдання насамперед потребує методичної підтримки вчителів; гнучкого, актуалізованого навчального контенту; інтеграції принципів соціально-емоційного навчання; співпраці з громадськими, міжнародними та волонтерськими ініціативами.

У довгостроковій перспективі саме оновлена громадянська освіта здатна стати запорукою сталого миру, реінтеграції суспільства після війни та виховання нового покоління, яке не лише цінує демократію, а й активно її захищає та розвиває. Ці аспекти розглядатимуться в наступних наукових статтях.

Список використаної літератури

1. Буряк С., Байдик О., Кечик Л. Педагогіка в умовах війни: трансформація змісту громадянської освіти. *Освіта і суспільство*. 2022. № 1. С. 27–35. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/48.1.32>
2. Когут І., Нікуліна О., Сирбу О., Жерьобкіна Т., Назаренко Ю. Громадянська освіта в умовах війни: виклики та практики. Київ : Центр громадянської просвіти, 2023.
3. Лист Міністерства освіти і науки України про організацію освітнього процесу в умовах воєнного стану № 1/1988-22 від 25.02.2022 р. «Про організацію освітнього процесу в умовах

воєнного стану». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-organizaciyu-osvitnogo-procesu-v-umovah-voynennogo-stanu>

4. Лист Міністерства освіти і науки України з рекомендаціями щодо громадянської освіти № 1/11432-22 від 15.08.2022 «Рекомендації щодо реалізації змісту громадянської освіти в умовах воєнного стану». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-realizaciyi-zmistu-gromadyanskoyi-osviti-v-umovah-voynennogo-stanu>

5. Потапчук М. Формування національної ідентичності в умовах війни. *Український педагогічний журнал*. 2022. № 4. С. 44–50.

6. Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти (10–11 класи) / авт. кол. під кер. О. І. Пометун ; Міністерство освіти і науки України, затв. наказом МОН № 408 від 20 квітня 2018 р. (зі змінами 2021–2022 рр.). Київ, 2018. URL: <https://mon.gov.ua>

7. Типова освітня програма з предмета «Громадянська освіта» для 10 класу / авт. кол. ; за участю Всеукраїнської асоціації викладачів історії та громадянської освіти «Нова доба» ; Міністерство освіти і науки України. Рекомендовано МОН для впровадження з 2018 року. Київ, 2018. URL: <https://mon.gov.ua>

8. Council of Europe. Reference Framework of Competences for Democratic Culture. Vol. 1–3. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2018. URL: <https://www.coe.int/en/web/education/competences-for-democratic-culture> (дата звернення: 10.06.2025).

9. UNESCO. Education in emergencies. Paris : UNESCO Publishing, 2019. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000369829> (дата звернення: 10.06.2025).

References

1. Buriak, S., Baidyk, O., & Kechyk, L. (2022). Pedagogika v umovakh viiny: transformatsiia zmistu hromadianskoi osvity [Pedagogy in the Conditions of War: Transformation of Civic Education Content]. *Osvita i suspilstvo – Education and Society, (1)*, 27–35. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/48.1.32> [in Ukrainian].

2. Kohut, I., Nikulina, O., Syrбу, O., Zheriobkina, T., & Nazarenko, Yu. (2023). Hromadianska osvita v umovakh viiny: vyklyky ta praktyky [Civic Education in Conditions of War: Challenges and Practices]. Kyiv: Tsentr hromadianskoi prosvity [in Ukrainian].

3. Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy pro orhanizatsiiu osvitnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu № 1/1988-22 vid 25.02.2022 r. «Pro orhanizatsiiu osvitnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu» [Letter from the Ministry of Education and Science of Ukraine on the organisation of the educational process under martial law No. 1/1988-22 dated 25 February 2022 «On the organisation of the educational process under martial law»]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-organizaciyu-osvitnogo-procesu-v-umovah-voynennogo-stanu> [in Ukrainian].

4. Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy z rekomendatsiiamy shchodo hromadianskoi osvity № 1/11432-22 vid 15.08.2022 «Rekomendatsii shchodo realizatsii zmistu hromadianskoi osvity v umovakh voiennoho stanu» [Letter from the Ministry of Education and Science of Ukraine with recommendations on civic education No. 1/11432-22 dated 15 August 2022 «Recommendations on the implementation of civic education content under martial law»]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-realizaciyi-zmistu-gromadyanskoyi-osviti-v-umovah-voynennogo-stanu> [in Ukrainian].

5. Potapchuk, M. (2022). Formuvannia natsionalnoi identychnosti v umovakh viiny [Formation of National Identity Under Conditions of War]. *Ukrainskyi pedagogichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal, (4)*, 44–50 [in Ukrainian].

6. Typova osvitnia prohrama dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity (10–11 klasy) / za red. O. I. Pomետun (zатv. nakazom MON № 408 vid 20.04.2018 r., zi zminamy 2021–2022 rr.) [Typical Educational Program for General Secondary Education Institutions (Grades 10–11), ed. O. I. Pometun, approved by the

Order of the Ministry of Education and Science No. 408 dated 20.04.2018, with amendments 2021–2022]. (2018). Retrieved from <https://mon.gov.ua> [in Ukrainian].

7. Typova osvithnia prohrama z predmetu “Hromadianska osvita” dlia 10 klasy / za uchastiu Vseukrainskoi asotsiatsii vykladachiv istorii ta hromadianskoi osvity “Nova doba” [Typical Civic Education Program for 10th Grade with the Participation of the All-Ukrainian Association of History and Civic Education Teachers “Nova Doba”]. (2018). Retrieved from <https://mon.gov.ua> [in Ukrainian].

8. Council of Europe. Reference framework of competences for democratic culture. (2018). Vols. 1–3. Strasbourg: Council of Europe Publishing. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/education/competences-for-democratic-culture> [in English].

9. UNESCO. Education in emergencies. (2019). Paris: UNESCO Publishing. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000369829> [in English].

Бублик О. І. Адаптація змісту громадянської освіти у школі в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови в Україні

У статті розглядається процес трансформації змісту курсу Громадянської освіти в умовах російсько-української війни. Розкрито актуальність адаптації змісту громадянської освіти у школі в умовах повномасштабної збройної агресії проти України та в перспективі післявоєнної відбудови. Зазначено, що війна змінила функції та акценти громадянської освіти, підсиливши її значення як інструменту формування національної єдності, правової обізнаності, психологічної стійкості, критичного мислення й активної громадянської позиції.

Відзначено, що теоретико-методологічною основою дослідження стали положення педагогіки миру, концепції освіти в умовах конфлікту (UNESCO, Council of Europe), а також модель компетентностей для культури демократії (RFCDC), що передбачає виховання демократичних цінностей, емпатії, міжкультурного розуміння та стійкості в умовах кризи. Акцент зроблено на тому, що RFCDC в умовах війни набуває особливої актуальності, забезпечуючи цілісний підхід до оновлення змісту громадянської освіти.

У статті виокремлено головні виклики для сучасної школи: травматизація учнів, потреба в новій етиці викладання, актуалізація тем безпеки, медіаграмотності, прав людини, громадянської участі. Запропоновано змістове оновлення курсу громадянської освіти за п'ятьма ключовими напрямками: національна ідентичність, права людини в умовах війни, психоемоційна стійкість, медіаграмотність, громадянська участь у відбудові. Представлено адаптований проєкт програми з громадянської освіти для 10 класу з урахуванням воєнного контексту.

Ключові слова: громадянська освіта, воєнний стан, національна ідентичність, права людини, медіаграмотність, RFCDC, шкільна програма, стійкість, патріотизм, післявоєнна відбудова.

Bublyk O. I. Adaptation of the content of civic education in schools under martial law and in the context of post-war reconstruction in Ukraine

The article explores the transformation of the content of the Civic Education course in the context of the Russian-Ukrainian war. It highlights the relevance of adapting civic education in schools during the full-scale armed aggression against Ukraine and in view of the post-war recovery process. The study argues that the war has significantly altered the functions and focus of civic education, strengthening its role as a tool for shaping national unity, legal awareness, psychological resilience, critical thinking, and active civic engagement.

The theoretical and methodological basis of the research includes principles of peace pedagogy, conflict-sensitive education (as promoted by UNESCO and the Council of Europe), and the Reference Framework of Competences for Democratic Culture (RFCDC). The RFCDC model promotes democratic values, empathy, intercultural understanding, and resilience in crisis situations. The article

emphasizes the growing importance of the RFCDC in wartime, as it offers a comprehensive approach to rethinking the content of civic education.

The main challenges for contemporary schools are identified: students' psychological trauma, the need for a new ethics of teaching, and the inclusion of relevant topics such as safety, media literacy, human rights, and civic participation. The article proposes a substantive update of the civic education course along five key directions: national identity, human rights in wartime, psycho-emotional resilience, media literacy, and civic engagement in reconstruction. An adapted curriculum for the 10th grade is presented, taking into account the realities of the wartime context.

Key words: civic education, martial law, national identity, human rights, media literacy, RFCDC, school curriculum, resilience, patriotism, post-war reconstruction.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 05.06.2025 р.

Прийнято до друку 29.08.2025 р.

Опубліковано: 06.10.2025 р.

УДК 94(478)«1917/1918»:070(477)

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-1-53-66>**Дробишева Ольга Андріївна,**

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії та археології

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

olga3405@ukr.net<https://orcid.org/0000-0002-0289-5317>

МОЛДОВСЬКА ДЕМОКРАТИЧНА РЕСПУБЛІКА НА ШПАЛЬТАХ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ 1917–1918 РР.

Сучасні геополітичні процеси загострюють інтерес до історичних прецедентів співпраці та конфліктів між сусідніми народами, якими є Україна і Республіка Молдова. Сьогодні обидві країни переживають період глибоких трансформацій, спрямованих на зміцнення демократичних інститутів, протидію зовнішній агресії та інтеграцію в європейську спільноту. Як і сто років тому, обидві держави змушені шукати баланс між власним державотворенням і зовнішньополітичним курсом, що робить історичний досвід співіснування актуальним для осмислення сучасності.

Період 1917–1918 років став вирішальним для формування національних держав на уламках Російської імперії. У цьому контексті постання Молдовської Демократичної Республіки (МДР) та її відображення в українській пресі є важливим свідченням тогочасних політичних орієнтацій, суспільних настроїв і регіональних взаємин. Вивчення українських друкованих джерел дає змогу глибше зрозуміти, як українська громадськість і політична еліта сприймали події в Бессарабії, зокрема в контексті національного самовизначення та зовнішньополітичної ситуації.

Метою статті є з'ясування особливостей висвітлення подій, пов'язаних зі створенням і долею МДР, на сторінках української преси 1917–1918 рр. з погляду ставлення українських політичних і громадських кіл до державотворчих процесів у Бессарабії та їх впливу на інтереси українців.

МДР як складник післяімперської революційної доби отримала значну увагу в румунській, молдовській та українській історіографії. У молдовській та румунській історіографії проблема становлення МДР переважно зосереджується на питаннях автономії, політичних структур і об'єднання з Румунією (Popovschi, 2017; Sojocaru, 2023). В українській історіографії МДР вивчається в контексті українсько-румунських і українсько-молдовських відносин, а також ситуації в Бессарабії під час революційних подій загалом. Увагу цій темі приділяли Олена Бойко (2008), Максим Гедін (2012), Іван Татаринів (2023) та інші.

Отже, тема МДР уже висвітлювалася в історіографії, однак низка аспектів залишається малодослідженою. Одним з недостатньо вивчених аспектів проблеми є сприйняття українським суспільством державотворчих прагнень молдован, відображенням чого можуть стати статті в періодичних виданнях того часу. Попри наявність загальних праць про українську пресу революційної доби (Животко, 1999; Українська, 2011), спеціальні дослідження про висвітлення подій у МДР відсутні, що створює потребу в заповненні цієї прогалини.

Лютнева революція 1917 р. в Російській імперії спричинила радикальні зрушення в усіх сферах суспільного життя та відчинила вікно можливостей для активізації національних рухів

поневоленних народів. В Україні цей процес вилився у створення Української Центральної Ради (УЦР) як представницького органу, що пройшов еволюцію від автономістської до незалежницької позиції. Кульмінацією стало проголошення наприкінці 1917 р. Української Народної Республіки (УНР), яка прагнула не лише самостійності, а й формування нової системи міждержавних відносин у Східній Європі.

На тлі цих подій зростала політична активність і в інших регіонах колишньої імперії, зокрема в Бессарабії, де місцеве населення теж починає висувати вимоги культурної і політичної автономії, які стали особливо голосними восени 1917 р., коли було проголошено МДР. Ці події активно висвітлювалися в тогочасній українській пресі, оскільки вони не лише дозволяли створювати паралелі з українськими прагненнями, а й безпосередньо стосувалися українців, що мешкали на суміжних територіях.

Під час дослідження проаналізовано публікації газет, які систематично давали інформацію про Бессарабію та інші регіони колишньої Російської імперії – «Нова Рада» (Київ), «Робітничка газета» (Київ), «Діло» (Львів), «Народна Часопись» (Львів).

Найдокладнішу інформацію протягом майже всього періоду, що вивчався, надавала «Нова Рада» – щоденна газета, яка виходила з березня 1917 р. під редакцією А. Ніковського. Спочатку вона була виданням Товариства підмоги літературі, науці і мистецтву, а з 1918 р. – офіційним органом Української партії соціалістів-федералістів (Животко, 1999, с. 257–258). Інформацію про події в Бессарабії подавали як у вигляді аналітичних статей, так й у хроніці подій. Натомість «Робітничка газета» (орган Української соціал-демократичної робітничої партії) обмежувалася здебільшого короткою хронікою подій. Часописи Галичини «Діло» (орган Української національно-демократичної партії) і «Народна Часопись» (україномовний додаток до австрійського офіціозу «Gazeta Lwowska») на своїх сторінках активно висвітлювати приєднання МДР до Румунії навесні 1918 р., часто передруковуючи статті європейських видань, проте майже не згадували про події в регіоні в 1917 р. Водночас аналіз публікацій цих видань допоміг скласти уявлення про репрезентацію подій навколо створення і подальшої долі МДР українському суспільству.

Перші згадки про події в Бессарабії в українській пресі відносяться до весни 1917 р. та мають переважно характер коротких повідомлень про хвилю соціальних і національних конфліктів, що тоді прокотилися регіоном (Розрухи, 1917, с. 4; Погром, 1917, с. 2; Аграрні, 1917, с. 3). Ці симптоми розкладу старого порядку були характерні для всієї колишньої імперії. Значно менше уваги преса приділила висвітленню зародження організованого національного руху молдован. Так, 11 квітня «Нова Рада» коротко повідомила, що створена *«бессарабська національна молдаванська організація, яка буде вимагати автономії молдаванського населення Бессарабії»* (Національна, с. 2). Імовірно, ішлося про Молдавську національну партію, яка з 31 березня 1917 р. очолювала національний рух у регіоні. Подробиць про її становлення і діяльність українські часописи не подавали.

Влітку 1917 р. центральною темою, що її висвітлювали київські газети, була суперечка Центральної Ради і представників Бессарабії щодо долі цього регіону. Як відомо, українська влада вважала, що межі її автономії мають формуватися за етнографічним принципом, тобто поширюватися на території, де більшість населення становить українці. Зокрема, у Бессарабській губернії українці становили 27,8 % населення, проживаючи переважно 79 % населення в Хотинському (79 %), Акерманському та Ізмаїльському повітах (загалом 36,5 %). Із початком Української революції там активізувався національний рух: з'являлися українські громадські організації, школи, діяла «Просвіта», представники Бессарабської губернії були обрані до складу Центральної Ради, звучали думки про необхідність об'єднання з рештою українських територій (Бойко, 2008, с. 44).

Усе це викликало протести молдовської спільноти, яка наприкінці липня – на початку серпня висуває численні звинувачення УЦР у спробі *«захопити Бессарабію в сферу впливу*

України» (Україна, 1917, с. 1). Щодо цього в Кишиневі було скликано збори Молдавської національної партії, яка постановила, що «Бессарабія, територіально зв'язана з автономною Україною єдністю дружби і бажанням автономії, вважає необхідним вияснити сусідські стосунки в федеративній республіці, для чого потрібен з'їзд діячів Бессарабії і України» (Українці, 1917, с. 3). УЦР, зі свого боку, повідомляла, що «думка про приєднання тих земель до автономної України навіть не виникала» (Стосунки, 1917, с. 2). На цьому конфлікт почав спадати, але не був вичерпаний, адже навіть послідовно підтверджуючи відсутність будь-яких експансіоністських намірів УЦР стосовно Бессарабії, українська преса наголошувала на праві місцевого населення українських повітів, зокрема Хотинського, самостійно визначити свою долю (Україна, 1917, с. 1).

«Нова Рада» в численних публікаціях висвітлювала цей конфлікт як непорозуміння або навмисну провокацію, організовану колами, ворожими як до українського, так і до молдавського національного руху (Україна, 1917, с. 1). Зокрема, українська преса викриває «чорносотенні інтриги» російських діячів у Кишиневі, які прагнуть одночасно завадити автономії як Бессарабії, так й Україні, прикриваючись фальшивими заявами та зверненнями (Занепокоїлись, 1917, с. 4). Підкреслюється, що чи не голосніше за молдовські організації проти «зазіхань УЦР» виступили місцеві російські централістські сили. Газета вбачала в цьому їх спробу підірвати авторитет української влади, дискредитувати український рух і перешкодити утвердженню української автономії на тлі переговорів УЦР із Тимчасовим урядом, які тривали в той час (Бойченко, 1917, с. 2).

На цьому тлі київська преса підкреслювала пасивність молдавської національної еліти, робило її вразливою до маніпуляцій (Там само; Знов, 1917, с. 1; Знову, 1917, с. 1). Утім, імовірно, описані події стали одним з каталізаторів розвитку політичних сил Бессарабії. У липні-вересні в регіоні відбулася низка нарад і з'їздів, на яких делегати підтримали ідею автономії (Бессарабія, 1917, с. 3; Нарада, 1917, с. 4). Докладно висвітлювалася нарада представників усіх громадських та політичних організацій Бессарабії, яка постановила «Визнати за Бессарабією політично-територіальну автономію з однаковими правами для всіх національностей» (Нарада, 1917, с. 4). Підкреслювалося проголошення автономії без виходу зі складу «великої російської демократії», встановлення кордонів по р. Прут із заходу і р. Дністер зі сходу, а також необхідність створення центрального крайового органу влади (Там само).

Говорячи про ситуацію в Бессарабії в 1917 р., треба згадати, що на початку року вона виконувала роль тилу Румунського фронту, найбільшого для Російської імперії. Відповідно, тут було розміщено значний за розміром військовий контингент. Окрім частин російської армії, у Бессарабії також перебували румунські війська, які були тимчасово дислоковані в регіоні для переформування після поразок та окупації частини Королівства Румунія військами Центральних держав наприкінці 1916 р. Після Лютневої революції, як і в усій імперській армії, тут загострилися процеси дезорганізації та втрати дисципліни. Поруч із суто злочинними виявами непокори у вигляді грабежів і погромів у Бендерах, Тирасполі, Бельці тощо (Погрози, 1917, с. 2; Погром в Кишиневі, 1917, с. 4; 3 Д. Армії, 1917, с. 4; Про бандитизм, 1917, 4), восени 1917 р. солдати організували комітети з метою формування національних, зокрема молдавських, військових частин (Татарінов, 2023, с. 55–56). Так, у вересні молдовські вояки виступили з ініціативою «щоби всі молдовани виділились з армії та утворили окремий полк, через те, що молдовани не знають російської мови» (Серед молдованів, 1917, с. 3). Тож військовий чинник набуває дедалі більшого впливу в регіоні.

На цьому тлі восени 1917 р. ситуація в Бессарабії набуває нового виміру. Після Жовтневого перевороту молдавський національний рух розпочав перехід від культурно-просвітницької до політичної фази. На початку листопада «Нова Рада» повідомляла, що молдавський військовий з'їзд проголосив національно-територіальну автономію Бессарабії і вирішив досягти цього

революційним шляхом. Наступними кроками мало стати створення національної армії та організація вищої ради. Цікаво, що газета підкреслювала, що *«молдавани ступили на той шлях, яким йшла Українська Центральна Рада»*, а також згадувала проблему розмежування територій, населених українцями (Автономія, 1917а, с. 1).

Українська преса активно висвітлювала внутрішню політичну мобілізацію в Бессарабії: створення «Бессарабської селянської партії» (Об'єднання, 1917, с. 4), дискусії щодо природи молдовської автономії (Азбучні, 1917, с. 2), початок націоналізації війська (Молдовани-вояки, 1917, с. 4; Молдованізація, 1917, с. 4).

Низку публікацій очікувано присвячено проголошенню новоствореною Крайовою Радою – Сфатул-Церій – Молдовської Демократичної Республіки як частини федеративної демократичної Російської республіки, її програмі щодо формування національних військових частин, соціалізації землі та освітніх установ, гарантій прав національних меншин тощо (Автономія, 1917b, с. 3; Молдавська, 1917, с. 2; Бессарабські, 1917, с. 4). Повідомлялося про створення Сфатул Церій урядового органу – Ради генеральних директорів, який очолив П. Ерхан (В Басарабії, 1917, с. 3).

Центральна Рада схвально поставилася до проголошення Молдавської Демократичної Республіки (далі – МДР), після чого між сторонами були налагоджені союзницькі взаємини. Вирішення територіальних суперечок було відкладене до часу скликання Всеросійських Установчих зборів (Боечко, Ганжа & Захарчук, 1994, с. 36).

Водночас у МДР погіршувалася ситуація з порядком у військах. Російське військове командування на місцях відмовилося визнавати нову владу, що спричинило конфлікт між прихильниками Тимчасового уряду та більшовиками, до якого як третя сила додався Сфатул Церій як головний орган МДР. 3 (16) грудня 1917 р. більшовики розпустили попередній склад Центрального виконавчого комітету Румунського фронту, Чорноморського флоту та Одеського військового округу (Румчерод) та сформували новий, який повністю контролювали. Відтоді Румчерод проголосив себе найвищою владою в південно-західному регіоні, а також на Румунському фронті, взявши на себе керівництво всіма революційними військовими частинами, що діяли в цьому напрямі (Татаринів, 2023, с. 56–57).

На фоні загальної дезорганізації фронту солдати масово залишали свої позиції та озброєні поверталися додому. Газети говорили про «лавину», яка сунула з фронту в тиллові регіони, викликаючи анархію, погроми і погіршення стану безпеки (Лавина, 1917, с. 1; Боротьба, 1917, с. 2).

Через спробу перевороту з боку більшовицького Румчероду і нездатність автономної влади контролювати ситуацію Сфатул Церій звернувся до Румунії із проханням ввести війська для охорони складів та припинення безпорядків (Бойко, 2008, с. 44). 7 (20) січня 1918 р. румунський генеральний штаб видав оперативний наказ про початок бойових дій, обґрунтовувавши введення військ необхідністю охорони військових складів, а також захисту життя і майна цивільного населення від безчинств більшовицьких загонів (Тараринов, 2023, с. 58). Це викликало опір більшовицьких загонів і спричинило перші збройні сутички (Становище, 1918, с. 4). Попри це, протягом січня-лютого 1918 р., румунська армія зайняла територію МДР.

Після стабілізації ситуації Рада генеральних директорів ухвалила рішення ініціювати проголошення незалежності МДР, *«щоб зміцнити своє становище та статус як внутрішньо, так зовнішньо»* (Sojocarui, 2023, с. 101). 24 січня 1918 р., Сфатул Церій одногосно ухвалила Декларацію, яка проголошувала незалежну Молдовську Демократичну Республіку. Верховним органом Республіки було проголошено Сфатул Церій (Там само).

Ця подія не знайшла відображення в українській пресі, яка зосередилася на поширенні румунської влади на території МДР. Українська та румунська дипломатія намагалися зняти напругу, заявляючи, що введення військ має тимчасовий характер (Румунія, 1918а, с. 3). Водно-

час із самої території МДР, зокрема зі столичного Кишинєва, надходила суперечлива інформація: поряд із повідомленнями про дисципліну та чистоту в місті, музику та активне культурне життя, повідомлялося про арешти та депортації місцевих політиків, зокрема члена губернської ради Армана та повітового комісара Литвинова (Руміни, 1918, с. 3; Життя, 1918, с. 2). Повідомлялося також про репресії проти фронтових організацій і навіть членів Сфатул Церій. З посиленням на більшовицьку пресу повідомляли, що за антирумунський виступ було страчено директора хліборобства Чумаченка, а директор військових справ Пинтя був усунутий із посади (Терор, 1918, с. 2). Водночас повідомлялося про арешти солдатів у Бендерах та розстріли за антирумунську діяльність 19 осіб у Тирасполі (Діяльність, 1918а, с. 2; Діяльність, 1918b, с. 2).

Ці події викликали серйозне занепокоєння українського уряду, який у світлі нових подій повернувся до відкладеного раніше питання спірних з МДР територій. Нагадаємо, що в тексті Третього Універсалу зафіксовано, що південно-західний кордон УНР проходить по Дністру. Водночас позиція УЦР передбачала претензії включення до складу УНР Акерманського повіту Бессарабії, де українці становили майже 49 % населення, а молдовани та румуни разом – лише близько 23 % (Татарінов, 2023, с. 57). Тож 3 березня 1918 р. направлено ноту протесту урядам Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії та Румунії, в якій останню звинувачено в порушенні політичних та економічних інтересів УНР. Голова УЦР М. Грушевський під час виступу на засіданні Малої Ради 15 березня 1918 р. підкреслив, що УНР має моральне та політичне право захищати інтереси українського населення Бессарабії та домагатися від Румунії поваги до його волевиявлення (Бойко, 2008, с. 44; Україна, 1918, с. 3).

9 квітня 1918 р. Сфатул Церій ухвалив постанову про так зване умовне приєднання Бессарабії до Румунського королівства на правах автономної провінції. Цей крок викликав негайну реакцію української сторони. Уже 12 квітня відбулося позачергове засідання Малої Ради, яка ухвалила рішення не визнавати акта злуки та заявити про принципову необхідність забезпечення вільного волевиявлення мешканців регіону. Рада народних міністрів надіслала урядам Румунії та держав Четверного союзу ноту протесту, у якій засуджувала політичні репресії та насильство щодо українського населення Бессарабії. Попри зміни політичних режимів у Києві, і уряд Української Держави, і пізніше Директорія УНР порушували «бессарабське питання» на дипломатичних майданчиках. Проте ці зусилля не мали суттєвого впливу на зміну статусу регіону (Бойко, 2008, с. 45).

Події, пов'язані з приєднанням Бессарабії Румунією, викликали широкий резонанс в українській пресі. Жваво відгукуватися на події в МДР почала і преса Галичини, зокрема впливова «Діло». Газети того часу докладно висвітлювали як політичний перебіг подій, так і реакцію української влади, міжнародної спільноти та самої бессарабської громадськості. Українська преса одностайно трактувала приєднання Бессарабії до Румунії як анексію та насильницьке втручання у внутрішні справи регіону.

«Нова Рада» 12 квітня повідомляла, що *«Молдавська незалежна республіка доживає свої останні години, набираючи характеру провінції румунського уряду»* (Останні, 1918, с. 4). В урочистому проголошенні об'єднання взяли участь урядові делегації, духовенство та представники Сфатул Церій. У виступах підкреслювався символічний характер того, що Бессарабія *«силою історичного права й права народа на базі принципу національного самоозначення з сьогоднішнього дня раз і назавше з'єднується з своєю матір'ю Румунією»* (Прилучення, 1918, с. 4). Офіційна декларація румунського уряду передбачала збереження місцевого самоврядування, представництво в уряді, скликання Установчих зборів, аграрну реформу під контролем Сфатул Церій, амністію тощо (Там само; Як злучила ся, 1918, с. 2).

Українська преса підкреслювала, що рішення про приєднання Бессарабії до Румунії ухвалено попри протести українських та частини молдавських депутатів (В справі, 1918, с. 4). Окремими статтями в часописах подавали позицію Малої Ради і декларацію УЦР до румун-

ського уряду про невизнання приєднання Бессарабії до Румунії і право мешканців тих частин Бессарабії, що висловили або виявлять бажання приєднатися до УНР, на реалізацію цього прагнення (Ф. Б., 1918, с. 2; Мала Рада, 1918, с. 2; Українська, 1918, с. 3). Українська преса з Галичини наголошувала, що Київ погодиться лише на самовизначення, з можливістю добровільного приєднання до Румунії лише окремих територій із мішаним населенням (Переговори, 1918, с. 2; За Бессарабію, 1918, с. 2).

Паралельно українські часописи висвітлювали адміністративну інтеграцію МДР до Румунії. Було скасовано в'їзд за паспортами для румунів, митні кордони перенесено до Дністра і введено обмеження на торгівлю з Росією, розпочато процес фінансового врегулювання, очільники МДР включені до складу румунського уряду (У справі, 1918, с. 3; Вісті, 1918, с. 4). Державні установи зобов'язали вивішувати румунські стяги й написи румунською (Румунізація, с. 4). Водночас повідомлялось про інтеграцію молдовських військових формувань до складу румунської армії (В Молдавщині, 1918, с. 4).

Важливо зазначити, що з огляду на напружені стосунки між УНР і Румунією, українські газети часто акцентували увагу на негативних проявах об'єднання, особливо коли вони торкалися українців. Повідомлялося про зловживання з боку румунської влади: розстріли українських активістів у Більцькому та Сорокському повітах, арешти й убивства українських учителів і селян, заборону українських установ та шкіл, примусову румунізацію тощо (Насильства, 1918, с. 3; Запит, 1918, с. 2; В анексованій, 1918, с. 3; Доля, 1918, с. 1). Особливий акцент робився на тому, що українське населення не змирилося, а український уряд не відмовиться від захисту прав своїх співвітчизників (Дипломатичні, 1918, с. 1).

Окремий блок статей стосувався міжнародної реакції на об'єднання МДР і Румунії. Насамперед, звісно, ішлося про позицію останньої. Румунські дипломати обтоювали тезу про історичну належність Бессарабії до Молдавського князівства і, відповідно, до Румунії. У відповідній ноті уряду Румунії відкидалося звинувачення в анексії, оскільки рішення ухвалювала Сфатул Церій як представницький орган, сформований на демократичних засадах і подібний до УЦР. Румунський уряд висловив сумнів у правдивості української етнічної самоідентифікації частини населення і вказав на відсутність протестів з боку України в момент підписання Брест-Литовського миру (Відповідь, 1918, с. 4; Румунія, 1918b, с. 2). «Справу приєднання Бессарабії румунський уряд вважав вирішеною остаточно», – повідомляв посол УНР в Румунії М. Галаган (Розмова, 1918, с. 3).

Цю позицію підтвердив румунський посол у Берні в інтерв'ю швейцарській «Neue Zürcher Zeitung», яке наводить львівські часописи. Він визнав, що в північній Бессарабії переважає українське населення, але наполягав на приєднанні цієї території, гарантуючи їх права. «Діло» підсумовувала, що *«урядові румунські круги виявляють неабиякі імперіалістичні замисли»* (Спір, 1918, с. 2).

Ця позиція викликала різко критичну реакцію з боку української преси. У «Новій Раді» відповідь румунського уряду схарактеризовано як *«зразок „дипломатичного” в найгіршому розумінні крутійства та нещирості»*, що приховує справжні наміри через плутанину термінів і маніпуляції. Підкреслювалося, що *«Україна не може оддати на поталу румунізації таких щироукраїнських частин, як Хотинщина або надморські повіти, як не могла оддати Буковини»* (Дипломатичні, 1918, с. 1).

Водночас відзначалася загалом прихильна до дій Румунії офіційна позиція країн Антанти. Зокрема, це зазначалося в повідомленнях з Парижа (Парижська, 1918, с. 4). Загалом же висвітленню позиції цього блоку приділялося мало уваги. Основний фокус преса пробила на позицію країн Четверного союзу, з якими УНР мала союзницькі стосунки за Брестським мирним договором.

Протести українського уряду знайшли часткову підтримку в Німеччині, де в пресі лунали голоси, що приєднання Бессарабії не може вважатися завершеним через протести України і відсутність реального плебісциту (Німці, 1918, с. 4). Водночас одразу після об'єднання Центральні держави утрималися від офіційного втручання в бессарабське питання. Водночас Болгарія бачила в приєднанні Бессарабії до Румунії компенсацію за втрату Добруджі. Німеччина наполягала на врегулюванні спору виключно між зацікавленими сторонами (Переговори, 1918, с. 2; За Бессарабію, 1918, с. 2).

Газета «Діло» наводить статтю у віденському журналі «Відродження» як таку, яка «є до певної міри висловом політичних поглядів осередних держав на справу Бессарабії» і яка ставить під сумнів правомірність дій Румунії, що, скориставшись моментом геополітичної нестабільності та власним військовим втручанням, намагалася закріпити свої територіальні претензії. Вирішення бессарабського питання має ґрунтуватися на принципах самовизначення народів і вимагатиме прямих переговорів між Румунією, Україною та іншими зацікавленими сторонами. Автор статті підкреслює, що з огляду на союзницькі відносини з Україною, Центральні держави навряд чи погодяться визнати односторонню анексію Бессарабії як юридично обґрунтовану й остаточну (Анексія, 1918, с. 2). Однак прем'єр-міністр Румунії А. Маргіломан відкрито визнавав, що «без підпертя Австро-Угорщини і Німеччини Румунія не збогатилась би на три мільйони людей і 45.000 квадратних кілометрів» (Кому, 1918, с. 1). Тож, як показують публікації української преси того часу, офіційна позиція Австро-Угорщини та Німеччини була сповнена суперечностей: між формальним союзництвом з Україною і реаліями воєнно-політичного впливу на Румунію.

Бессарабське питання підсвітило проблему належності інших українських територій, на що звертали увагу в галицькій пресі. Ішлося, зокрема, про Крим і Таврією, які, попри попередні домовленості та позицію українських урядів щодо права народів на самовизначення, фактично опинилися поза юрисдикцією України (Холмщина, 1918b, с. 1; Бессарабія, 1918, с. 1). Ще раніше у світлі бессарабського питання йшлося про «анексійні забаганки Поляків» щодо Холмщини (Холмщина, 1918a, с. 1). Робився висновок, що «дружні держави обкροюють Україну, бо знають, що вона не може тепер боронити ся» (Холмщина, 1918b, с. 1). Принагідно зазначимо, що газета підкреслювала послідовність позиції української влади: «Як Центральна Рада протестувала проти обкροєння української державної території, так протестує проти цього й гетьманський кабінет» (Там само).

У відповіді на румунську ноту Київ вказував, що Сфатул Церій функціонував у виняткових умовах, з обмеженим представництвом і під військовим тиском. Тож уряд Української Держави продовжував розглядати приєднання Бессарабії не як реалізоване в процесі вільного волевиявлення, а як результат примусу. Офіційна позиція залишалася незмінною: Київ не визнає анексії та зберігає за собою право на політичне представництво Бессарабії (Відповідь, 1918, с. 3).

Утім, протягом літа-осені 1918 р. МДР поступово зникає зі шпальт української преси. Періодично з'являються відомості про становище місцевого українського населення (Конфіскація, 1918, с. 3; Курси, 1918, с. 4; Українські, 1918, с. 3) і продовження інтеграції регіону до Румунії (Пароплавство, 1918, с. 3; Освячення, 1918, с. 3). Зокрема, повідомлялося про ухвалення нової конституції Ради директорів – виконавчого органу при Сфатул Церій, наводилися її основні характеристики (Рада, 1918, с. 3).

Драматичні події на території України, які розгорнулися наприкінці 1918 р. і пізніше відвернули увагу української преси під становища Бессарабії. З іншого боку, Поразка держав Четверного союзу у війні відкрила перед Румунією сприятливі умови для зміцнення впливу на новоприєднаних територіях. 10 грудня 1918 р. король Фердинанд I ліквідував Сфатул Церій і проголосив Бессарабію провінцією Румунії (Гедін, 2012, с. 113).

28 жовтня 1920 р. Румунія з одного боку, а з іншого – Велика Британія, Франція, Італія та Японія уклали Паризький договір, що юридично закріпив приєднання Бессарабії до Румунії.

Так, матеріали української преси 1917–1918 рр. засвідчують значну увагу українського суспільства до процесів державотворення в Бессарабії та постання МДР. Через призму газетних публікацій можна не лише простежити еволюцію ставлення українських політичних і громадських кіл до молдовського національного руху, а й зафіксувати ті ключові моменти, коли співпраця змінювалася на занепокоєння, а згодом – на відкритий протест. Українська преса, зокрема київські видання, сприймала МДР як потенційного союзника в боротьбі за національне самовизначення, а її утворення – як закономірну відповідь на імперську кризу. Водночас приєднання МДР до Румунії сприйнято як загрозу українським інтересам і порушення прав місцевого українського населення. Газети використовували для нього виключно термін «анексія» і не лише фіксували репресії та адміністративні зміни, а й наголошували на порушенні принципів демократії, самовизначення і міжнародного права.

Українська преса 1917–1918 рр. не тільки інформувала громадськість про події в МДР, а й формувала чітку політичну позицію: солідарність із прагненням до автономії та незалежності за умови дотримання прав усіх національних груп і недопущення зовнішнього тиску. Такі висновки створюють підґрунтя для подальших порівняльних досліджень медіадискурсу української та молдовської преси, а також вивчення впливу громадської думки на формування міждержавних відносин у добу післяімперських трансформацій.

Список використаної літератури

1. Popovschi V. Biroul de organizare al Sfatului Țării (27 octombrie – 21 noiembrie 1917). Republica Democratică Moldovenească (Formarea și evoluția, 1917–1918). București – Brăila : Editura Academiei Române ; Editura Istros a Muzeului Brăilei «Carol I», 2017. 366 p.
2. Cojocar Gh. Republica Democratică Moldovenească și imperativul unității naționale (1917–1918). *Revista de Știință, Inovare, Cultură și Artă «Akademos»*. 2023. № 4(71). P. 98–105. DOI: <https://doi.org/10.52673/18570461.23.4-71.11>
3. Бойко О. Д. Проблема визначення кордонів України в період Центральної Ради (1917–1918 рр.). *Український історичний журнал*. 2008. № 1. С. 31–46.
4. Гедін М. Українсько-румунські відносини напередодні та в період гетьманування Павла Скоропадського. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Сер.: Історія, економіка, філософія*. 2012. Вип. 17. С. 107–115.
5. Татаринів І. Військові дії в Південній Бессарабії у 1918 р. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. 2023. № 61. С. 54–70.
6. Животко А. П. Історія української преси. Київ : Наша культура і наука, 1999. 360 с.
7. Українська журналістика Наддніпрянщини (II половина XIX ст. – 1920 р.): генезис, проблема виступів, державотворча функція / за ред. І. Крупського. Львів : Піраміда, 2001. 196 с.
8. Розрухи в Бессарабії. *Нова Рада*. 1917. № 4. 30 березня. С. 4.
9. Погром у Бендерах. *Нова Рада*. 1917. № 9. 8 квітня. С. 2.
10. Аграрні розрухи. *Нова Рада*. 1917. № 10. 9 квітня. С. 3.
11. Національна молдаванська організація. *Нова Рада*. 1917. № 11. 11 квітня. С. 2.
12. Україна й Бессарабія. *Нова Рада*. 1917. № 99. 28 липня. С. 1.
13. Українці і молдоване. *Нова Рада*. 1917. № 92. 20 липня. С. 3.
14. Стосунки з молдованами. *Нова Рада*. 1917. № 102. 1 серпня. С. 2.
15. Занепокоїлись. *Нова Рада*. 1917. № 103. 2 серпня. С. 4.
16. Бойченко Як. Серед молдован. *Нова Рада*. 1917. № 117. 20 серпня. С. 2.
17. Знов Україна та Бессарабія. *Нова Рада*. 1917. № 110. 10 серпня. С. 1.
18. Знову те ж саме. *Нова Рада*. 1917. № 117. 20 серпня. С. 1.

19. Бессарабія і Центральна Рада. *Нова Рада*. 1917. № 99. 28 липня. С. 3.
20. Нарада про автономію Бессарабії. *Нова Рада*. 1917. № 131. 6 вересня. С. 4.
21. Серед молдованів. *Нова Рада*. 1917. № 145. 24 вересня. С. 3.
22. Погрози. *Робітнича газета*. 1917. № 145. 29 вересня. С. 2.
23. Погром в Кишиневі. *Нова Рада*. 1917. № 151. 1 жовтня. С. 4.
24. З Д. Армії. *Нова Рада*. 1917. № 154. 5 жовтня. С. 4.
25. Про бандитизм. *Нова Рада*. 1917. № 160. 12 жовтня. С. 4.
26. Автономія Бессарабії. *Нова Рада*. 1917а. № 178. 5 листопада. С. 1.
27. Автономія Бессарабії. *Нова Рада*. 1917б. № 197. 29 листопада. С. 3.
28. Бессарабські Установчі Збори. *Нова Рада*. 1917. № 213. 20 грудня. С. 4.
29. Молдавська республіка. *Робітнича газета*. 1917. № 204. 12 грудня. С. 3.
30. Молдованізація війська. *Нова Рада*. 1917. № 207. 13 грудня. С. 4.
31. Молдовани-вояки. *Нова Рада*. № 189. 18 листопада. С. 4.
32. Азбучні істини. *Робітнича газета*. 1917. № 184. 14 листопада. С. 2.
33. Об'єднання селянської фракції. *Нова Рада*. № 206. 6 листопада. С. 4.
34. Лавина. *Нова Рада*. 1917. № 211. 17 грудня. С. 1.
35. Боротьба з анархією в Бессарабії. *Робітнича газета*. № 212. 21 грудня. С. 2.
36. В Бессарабії. *Робітнича газета*. 1917. № 213. 22 грудня. С. 3.
37. Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. Київ : Основи, 1994. 168 с.
38. Становище в Бессарабії. *Нова Рада*. 1918. № 7. 11 січня. С. 4.
39. Румунія й Росія. *Нова Рада*. 1918а. № 9. 13 січня. С. 3.
40. Румини в Кишиньові. *Нова Рада*. 1918. № 11. 16 січня. С. 3.
41. Життя в Кишиневі. *Нова Рада*. 1918. № 16. 20 лютого. С. 2.
42. Терор в Кяшеневі. *Нова Рада*. 1918. № 16. 20 лютого. С. 2.
43. Діяльність румин. *Нова Рада*. 1918а. № 17. 21 лютого. С. 2.
44. Діяльність румин. *Нова Рада*. 1918б. № 19. 23 лютого. С. 2.
45. Україна і Бессарабія. *Нова Рада*. 1918. № 31. 10 березня. С. 3.
46. Останні дні Молдавської республіки. *Нова Рада*. 1918. № 56. 12 квітня. С. 4.
47. В справі прилучення Бессарабії. *Нова Рада*. 1918. № 57. 13 квітня. С. 4.
48. Прилучення Бессарабії. *Нова Рада*. 1918. № 58. 14 квітня. С. 4.
49. Як злучила ся Бессарабія з Румунією. *Народна Часопись*. 1918. № 84. 17 квітня. С. 2.
50. Ф. Б. Кінець дебатів у справі анексії Бессарабії. *Нова Рада*. 1918. № 59. 16 квітня. С. 2.
51. Мала Рада про Бессарабію. *Діло*. 1918. № 89. 19 квітня. С. 2.
52. Українська декларація Румунії. *Нова Рада*. 1918. № 64. 21 квітня. С. 3.
53. Переговори за Бессарабію. *Народна Часопись*. 1918. № 80. 12 квітня. С. 2.
54. За Бессарабію. Спир між Україною і Румунією. Становище осередних держав. *Діло*. 1918. № 84. 13 травня. С. 2.
55. У справі анексії Бессарабії. *Нова Рада*. 1918. № 62. 19 квітня. С. 3.
56. Вісти з Одеси. *Нова Рада*. 1918. № 65. 23 квітня. С. 4.
57. Румунізація. *Нова Рада*. 1918. № 65. 23 квітня. С. 4.
58. В Молдавщині. *Нова Рада*. 1918. № 64. 21 квітня. С. 4.
59. Насильства румунів. *Нова Рада*. 1918. № 64. 21 квітня. С. 3.
60. Запит про Бессарабію в Центральній Раді. Румунські насильства. *Діло*. 1918. № 99. 1 травня. С. 2.
61. В анексованій Бессарабії. *Нова Рада*. 1918. № 78. 17 травня. С. 3.
62. Доля українців в Бессарабію. *Нова Рада*. 1918. № 79. 18 травня. С. 1.
63. Дипломатичні хитрощі. *Нова Рада*. 1918. № 80. 19 травня. С. 1.

64. Відповідь Румунії на ноту України. *Нова Рада*. 1918. № 78. 17 травня. С. 4.
65. Румунія про прилученє Бессарабії. *Народна Часопись*. 1918b. № 110. 24 травня. С. 2.
66. Розмова з д. Галаганом. *Нова Рада*. 1918. № 72. 10 травня. С. 3.
67. Парижська преса про Бессарабію. *Нова Рада*. 1918. № 63. 20 квітня. С. 4.
68. Німці про Бессарабію. *Нова Рада*. 1918. № 61. 18 квітня. С. 4.
69. Анексія Бессарабії й осередні держави. *Діло*. 1918. № 93. 24 квітня. С. 2.
70. Кому завдячує Румунія Бессарабію? Осереднім державам. *Діло*. 1918. № 114. 24 травня. С. 1.
71. Холмщина і Бессарабія. *Діло*. 1918a. № 86. 16 квітня. С. 1.
72. Холмщина, Бессарабія, Крим, Таврія. *Діло*. 1918b. № 115. 25 травня. С. 1.
73. Бессарабія і Крим. *Діло*. 1918. № 118. 29 травня. С. 1–2.
74. Відповідь на рейнську ноту. *Нова Рада*. 1918. № 102. 18 червня. С. 3.
75. Конфіскація українських газет. *Нова Рада*. № 114. 14 липня. С. 3.
76. Курси українознавства. *Нова Рада*. 1918. № 117. 18 липня. С. 4.
77. Українські списки. *Нова Рада*. № 158. 6 вересня. С. 3.
78. Пароплавання по Дністру. *Нова Рада*. 1918. № 112. 12 липня. 1918. С. 3.
79. Освячення кордону. *Нова Рада*. 1918. №147. 23 серпня. С. 4.
80. Рада директорів. *Нова Рада*. 1918. № 195. 24 жовтня. С. 3.

References

1. Popovschi, V. (2017). Biroul de organizare al Sfatului Țării (27 octombrie – 21 noiembrie 1917). Republica Democratică Moldovenească (Formarea și evoluția, 1917–1918). București – Brăila: Editura Academiei Române; Editura Istros a Muzeului Brăilei «Carol I».
2. Cojocar, Gh. (2023). Republica Democratică Moldovenească și imperativul unității naționale (1917–1918). *Revista de Știință, Inovare, Cultură și Artă «Akademos»*, 4(71), 98–105. DOI: <https://doi.org/10.52673/18570461.23.4-71.11>
3. Boiko, O. D. (2008). Problema vyznachennia kordoniv Ukrainy v period Tsentralnoi Rady (1917–1918 rr.) [The problem of defining the borders of Ukraine during the Central Rada period (1917–1918)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 1, 31–46 [in Ukrainian].
4. Hedin, M. (2012). Ukrainsko-rumunski vidnosyny naperedodni ta v period hetmanuvannia Pavla Skoropadskoho [Ukrainian-Romanian relations on the eve and during the hetmanship of Pavlo Skoropadsky]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu. Ser.: Istoriiia, ekonomika, filozofiiia – Bulletin of the Kyiv National Linguistic University. Ser.: History, Economics, Philosophy*, 17, 107–115 [in Ukrainian].
5. Tatarynov, I. (2023). Viiskovi dii v Pivdennii Bessarabii u 1918 r. [Military operations in Southern Bessarabia in 1918]. *Naukovyi visnyk Izmailskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Izmil State Humanitarian University*, 61, 54–70 [in Ukrainian].
6. Zhyvotko, A. P. (1999). Istoriiia ukrainskoi presy [History of the Ukrainian press]. Kyiv: Nasha kultura i nauka [in Ukrainian].
7. Krupskiy, I. (Ed.). (2001). Ukrainska zhurnalistyka Naddniprianshchyny (II polovyna XIX st. – 1920 r.): henezys, problema vystupiv, derzhavotvorcha funktsiia [Ukrainian journalism of the Dnieper region (second half of the 19th century – 1920): genesis, the problem of speeches, the state-building function]. Lviv: Piramida [in Ukrainian].
8. Rozrukhy v Bessarabii [Devastation in Bessarabia]. (1917, March 30). *Nova Rada*, p. 4 [in Ukrainian].
9. Pohrom u Benderakh [Pogrom in Bender]. (1917, April 8). *Nova Rada*, p. 2 [in Ukrainian].
10. Ahrarni rozrukhy [Agrarian devastation]. (1917, April 9). *Nova Rada*, p. 3 [in Ukrainian].
11. Natsionalna moldavanska orhanizatsiia [National Moldovan organization]. (1917, April 11). *Nova Rada*, p. 2 [in Ukrainian].

12. Ukraina y Besarabiia [Ukraine and Bessarabia]. (1917, July 28). *Nova Rada*, p. 1 [in Ukrainian].
13. Ukraintsi i moldovane [Ukrainians and Moldovans]. (1917, July 20). *Nova Rada*, p. 3 [in Ukrainian].
14. Stosunky z moldovanamy [Relations with Moldovans]. (1917, August 1). *Nova Rada*, p. 2 [in Ukrainian].
15. Zanepekoiyls [Worried]. (1917, August 2). *Nova Rada*, p. 4 [in Ukrainian].
16. Boichenko, Yak. (1917, August 20). Sered moldovan [Among Moldovans]. *Nova Rada*, p. 2 [in Ukrainian].
17. Znov Ukraina ta Besarabiia [Again Ukraine and Bessarabia]. (1917, August 10). *Nova Rada*, p. 1 [in Ukrainian].
18. Znovu te zh same [Again the Same]. (1917, August 20). *Nova Rada*, p. 1 [in Ukrainian].
19. Besarabiia i Tsentralna Rada [Bessarabia and the Central Rada]. (1917, July 28). *Nova Rada*, p. 3 [in Ukrainian].
20. Narada pro avtonomiiu Besarabii [Meeting on the Autonomy of Bessarabia]. (1917, September 6). *Nova Rada*, p. 4 [in Ukrainian].
21. Sered moldovaniv [Among Moldovans]. (1917, September 24). *Nova Rada*, p. 3 [in Ukrainian].
22. Pohrozy [Threats]. (1917, September 29). *Robitnycha hazeta*, p. 2 [in Ukrainian].
23. Pohrom v Kyshinevi [Pogrom in Chişinău]. (1917, October 1). *Nova Rada*, p. 4 [in Ukrainian].
24. Z D. Armii [From the active Army]. (1917, October 5). *Nova Rada*, p. 4 [in Ukrainian].
25. Pro bandytyzm [About Banditry]. (1917, October 12). *Nova Rada*, p. 4 [in Ukrainian].
26. Avtonomiia Besarabii [Autonomy of Bessarabia]. (1917a, November 5). *Nova Rada*, p. 1 [in Ukrainian].
27. Avtonomiia Besarabii [Autonomy of Bessarabia]. (1917b, November 29). *Nova Rada*, p. 3 [in Ukrainian].
28. Besarabski Ustanovchi Zbory [Bessarabian Constituent Assembly]. (1917, December 20). *Nova Rada*, p. 4 [in Ukrainian].
29. Moldavska respublika [Moldavian Republic]. (1917, December 12). *Robitnycha hazeta*, p. 3 [in Ukrainian].
30. Moldovanizatsiia viiska [Moldovanization of the Army]. (1917, December 13). *Nova Rada*, p. 4 [in Ukrainian].
31. Moldovany-voiaky [Moldovan Soldiers]. (1917, November 18). *Nova Rada*, p. 4 [in Ukrainian].
32. Azbuchni istyny [Elementary Truths]. (1917, November 14). *Robitnycha hazeta*, p. 2 [in Ukrainian].
33. Obiednannia selianskoi fraktsii [Union of the Peasant Faction]. (1917, November 6). *Nova Rada*, p. 4 [in Ukrainian].
34. Lavyna [Avalanche]. (1917, December 17). *Nova Rada*, p. 1 [in Ukrainian].
35. Borotba z anarkhiieiu v Besarabii [Struggle with Anarchy in Bessarabia]. (1917, December 21). *Robitnycha hazeta*, p. 2 [in Ukrainian].
36. V Basarabii [In Bessarabia]. (1917, December 22). *Robitnycha hazeta*, p. 3 [in Ukrainian].
37. Boiechko, V., Hanzha, O., & Zakharchuk, B. (1994). Kordony Ukrainy: istorychna retrospektyva ta suchasnyi stan [Borders of Ukraine: historical retrospective and current state]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
38. Stanovyshche v Besarabii [Situation in Bessarabia]. (1918, January 11). *Nova Rada*, p. 4 [in Ukrainian].
39. Rumuniia i Rosiia [Romania and Russia]. (1918, January 13). *Nova Rada*, p. 3 [in Ukrainian].
40. Rumuny v Kyshyniovi [Romanians in Chişinău]. (1918, January 16). *Nova Rada*, p. 3 [in Ukrainian].
41. Zhyttia v Kyshinevi [Life in Chişinău]. (1918, February 20). *Nova Rada*, p. 2 [in Ukrainian].
42. Teror v Kiashynevi [Terror in Chişinău]. (1918, February 20). *Nova Rada*, p. 2 [in Ukrainian].
43. Diialnistrumyn [Activities of the Romanians]. (1918a, February 21). *Nova Rada*, p. 2 [in Ukrainian].
44. Diialnistrumyn [Activities of the Romanians]. (1918b, February 23). *Nova Rada*, p. 2 [in Ukrainian].

45. Ukraina i Besarabiia [Ukraine and Bessarabia]. (1918, March 10). *Nova Rada*, p. 3 [in Ukrainian].
46. Ostanni dni Moldavskoi respubliki [Last Days of the Moldavian Republic]. (1918, April 12). *Nova Rada*, p. 4 [in Ukrainian].
47. V spravi prylyuchennia Besarabii [On the Annexation of Bessarabia]. (1918, April 13). *Nova Rada*, p. 4 [in Ukrainian].
48. Prylyuchennia Besarabii [Annexation of Bessarabia]. (1918, April 14). *Nova Rada*, p. 4 [in Ukrainian].
49. Yak zluchyla sia Besarabiia z Rumuniieiu [How Bessarabia Joined Romania]. (1918, April 17). *Narodna Chasopys*, p. 2 [in Ukrainian].
50. F. B. (1918, April 16). Kinets debat u spravi aneksii Besarabii [End of the Debates on the Annexation of Bessarabia]. *Nova Rada*, p. 2 [in Ukrainian].
51. Mala Rada pro Besarabiiu [Small Rada on Bessarabia]. (1918, April 19). *Dilo*, p. 2 [in Ukrainian].
52. Ukrainska deklaratsiia Rumynii [Ukrainian Declaration to Romania]. (1918, April 21). *Nova Rada*, p. 3 [in Ukrainian].
53. Perehovory za Besarabiiu [Negotiations for Bessarabia]. (1918, April 12). *Narodna Chasopys*, p. 2 [in Ukrainian].
54. Za Besarabiiu. Spir mizh Ukrainoiu i Rumuniieiu. Stanovyshche oserednykh derzhav [For Bessarabia. Dispute between Ukraine and Romania. Position of the Central Powers]. (1918, May 13). *Dilo*, p. 2 [in Ukrainian].
55. U spravi aneksii Besarabii [On the Annexation of Bessarabia]. (1918, April 19). *Nova Rada*, p. 3 [in Ukrainian].
56. Visty z Odesy [News from Odesa]. (1918, April 23). *Nova Rada*, p. 4 [in Ukrainian].
57. Rumynizatsiia [Romanianization]. (1918, April 23). *Nova Rada*, p. 4 [in Ukrainian].
58. V Moldavshchyni [In Moldavia]. (1918, April 21). *Nova Rada*, p. 4 [in Ukrainian].
59. Nasytstva rumyniv [Romanian Violence]. (1918, April 21). *Nova Rada*, p. 3 [in Ukrainian].
60. Zapyt pro Besarabiiu v Tsentralnii Radi. Rumunski nasytstva [Inquiry on Bessarabia in the Central Rada. Romanian Violence]. (1918, May 1). *Dilo*, p. 2 [in Ukrainian].
61. V aneksovaniu Besarabii [In Annexed Bessarabia]. (1918, May 17). *Nova Rada*, p. 3 [in Ukrainian].
62. Dolya ukraintsiv v Besarabiiu [The Fate of Ukrainians in Bessarabia]. (1918, May 18). *Nova Rada*, p. 1 [in Ukrainian].
63. Dyplomatychni khytroshchi [Diplomatic Tricks]. (1918, May 19). *Nova Rada*, p. 1 [in Ukrainian].
64. Vidpovid Rumynii na notu Ukrainy [Romania's Response to Ukraine's Note]. (1918, May 17). *Nova Rada*, p. 4 [in Ukrainian].
65. Rumuniia pro prylyuchenie Besarabii [Romania on the Annexation of Bessarabia]. (1918, May 24). *Narodna Chasopys*, p. 2 [in Ukrainian].
66. Rozмова z d. Halahanom [Conversation with Mr. Halahan]. (1918, May 10). *Nova Rada*, p. 3 [in Ukrainian].
67. Paryzhska presa pro Besarabiiu [Paris Press on Bessarabia]. (1918, April 20). *Nova Rada*, p. 4 [in Ukrainian].
68. Nimtsi pro Besarabiiu [Germans on Bessarabia]. (1918, April 18). *Nova Rada*, p. 4 [in Ukrainian].
69. Aneksiia Besarabii i oseredni derzhavy [Annexation of Bessarabia and Central Powers]. (1918, April 24). *Dilo*, p. 2 [in Ukrainian].
70. Komu zavdiachue Rumuniia Besarabiia? Oserednim derzhavam [To Whom Does Romania Owe Bessarabia? To the Central Powers]. (1918, May 24). *Dilo*, p. 1 [in Ukrainian].
71. Kholmshchyna i Besarabiia [Kholm Region and Bessarabia]. (1918a, April 16). *Dilo*, p. 1 [in Ukrainian].
72. Kholmshchyna, Besarabiia, Krym, Tavriia [Kholm Region, Bessarabia, Crimea, Tavia]. (1918b, May 25). *Dilo*, p. 1 [in Ukrainian].

73. Besarabiia i Krym [Bessarabia and Crimea]. (1918, May 29). *Dilo*, p. 1–2 [in Ukrainian].
74. Vidpovidnareinskunotu [Reply to the Rhine Note]. (1918, June 18). *Nova Rada*, p. 3 [in Ukrainian].
75. Konfiskatsiia ukrainskykh hazet [Confiscation of Ukrainian Newspapers]. (1918, July 14). *Nova Rada*, p. 3 [in Ukrainian].
76. Kursy ukrainoznavstva [Courses in Ukrainian Studies]. (1918, July 18). *Nova Rada*, p. 4 [in Ukrainian].
77. Ukrainski spysky [Ukrainian Lists]. (1918, September 6). *Nova Rada*, p. 3 [in Ukrainian].
78. Paroplavstvo po Dnistru [Steam Navigation on the Dniester]. (1918, July 12). *Nova Rada*, p. 3 [in Ukrainian].
79. Osviachennia kordonu [Blessing the Border]. (1918, August 23). *Nova Rada*, p. 4 [in Ukrainian].
80. Rada dyrektoriv [Directorate Council]. (1918, October 24). *Nova Rada*, p. 3 [in Ukrainian].

Дробишева О. А. Молдовська Демократична Республіка на шпальтах української преси 1917–1918 рр.

Статтю присвячено відображенню подій, пов'язаних із виникненням і розвитком Молдовської Демократичної Республіки (далі – МДР), на шпальтах української преси 1917–1918 рр. Основна увага приділена виданням «Нова Рада», «Робітничка газета», «Діло», «Народна Часопись», які відображали як загальноукраїнську, так і регіональну (галицьку) думку на події в Бессарабії. У статті досліджено, як українська преса реагувала на проблему територіального розмежування з Бессарабією, проголошення її автономії, утворення Сфатул Церій, спроби створення незалежної держави, а також на подальше румунське приєднання краю.

Простежено еволюцію сприйняття українською громадськістю подій у МДР, її бачення необхідності збереження етнокультурної присутності українців у Бессарабії, зафіксовано критичну реакцію на порушення цих принципів. Аналіз показує, що українська преса формувала чітку інформаційну позицію УНР й Української Держави, акцентуючи на правовому аспекті захисту інтересів українського населення та необхідності міжнародного врегулювання територіальних суперечок.

Дослідження висвітлює місце МДР у зовнішньополітичному дискурсі української революційної доби та демонструє, як преса ставала інструментом формування громадської думки, інформаційної боротьби та дипломатичного спротиву. Стаття також окреслює перспективи подальших досліджень у напрямі порівняльного аналізу медіа та міждержавних дискурсів у післяімперському просторі Східної Європи.

Ключові слова: Молдовська Демократична Республіка, українська преса, Бессарабія, українсько-молдовські відносини, Східна Європа.

Drobysheva O. A. The Moldavian Democratic Republic on the Pages of the Ukrainian Press in 1917–1918

The paper explores how the emergence and development of the Moldavian Democratic Republic (MDR) were represented in the Ukrainian press during 1917–1918. The study focuses on the newspapers “Nova Rada”, “Robitnycha Hazeta”, “Dilo” and “Narodna Chasopys”, which reflected both a national Ukrainian and a regional (Galician) perspective on events in Bessarabia. The article analyzes the Ukrainian press’s reaction to the proclamation of Bessarabian autonomy, the establishment of Sfatul Țării, efforts to build an independent state and the subsequent Romanian union of the region.

The evolution of the Ukrainian public’s perception of events in the MDR, its vision of the need to preserve the ethnocultural presence of Ukrainians in Bessarabia, and the critical reaction to the violation of these principles were recorded. The analysis demonstrates how the Ukrainian press articulated a clear informational stance aligned with the policies of the Ukrainian People’s

Republic and the Ukrainian State, emphasizing legal arguments for protecting Ukrainian interests and advocating for the international resolution of territorial disputes.

The study situates the MDR within the foreign policy discourse of the Ukrainian revolutionary era and shows how the press functioned as a tool for shaping public opinion, conducting informational struggle, and supporting diplomatic resistance. It also outlines prospects for further research in comparative media studies and inter-state discourse within the post-imperial context of Eastern Europe.

Key words: Moldavian Democratic Republic, Ukrainian press, Bessarabia, Ukrainian-Moldovan relations, Eastern Europe.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 15.06.2025 р.

Прийнято до друку 29.08.2025 р.

Опубліковано: 06.10.2025 р.

УДК 355.4(73)+(529)

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-1-67-73>**Зиза Микола Миколайович,**

кандидат історичних наук, заслужений вчитель України,
доцент кафедри історії та археології
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава, Україна.
zyza.nikolay@meta.ua
<https://orcid.org/0009-0001-9229-3116>

Набока Олександр Вікторович,

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії та археології
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава, Україна.
snaboka9@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1678-9475>

**АМЕРИКАНСЬКА ВІЙСЬКОВА ОПЕРАЦІЯ НА ТАЙВАНІ 1867 Р.
ТА ПОЧАТОК ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ «МАЛИХ ВОЄН» США**

Ефективний розвиток військової науки України багато в чому залежить від вивчення та наукового переосмислення військового досвіду інших країн, зокрема однієї з ключових мілітарних держав – США. Це особливо актуально в умовах продовження військового конфлікту з Росією, успішні дії у якому залежать, зокрема, і від активного залучення різноманітних стратегічних та тактичних концепцій, які пройшли успішну апробацію провідними країнами світу.

Однією з ключових концепцій сучасної військової доктрини США є так звана стратегія малих воєн, під якою розуміється «поєднання дипломатичного тиску та військової сили щодо іноземної держави, політика уряду якої визначається як нестабільна, неадекватна або незадовільна з погляду збереження життя американців чи порушує стабільні зовнішньополітичні інтереси США (Small Wars Manual U.S. Marine Corps, 1940, с. 1).

Виконання військових операцій у межах стратегії «малих воєн» традиційно покладається на Корпус морської піхоти – спеціального військового підрозділу армії США. Згідно зі статистикою, наведеною в хрестоматійному американському «Посібнику малих воєн Корпусу морської піхоти Сполучених Штатів», випущеного ще в 1940 р., який до сьогоднішнього дня вважається класичним, за період з 1800 до 1934 р. загоны американської піхоти брали участь у 180 малих військових операціях, у 37 країнах (Small Wars Manual U.S. Marine Corps, 1940, с. 2), переважно в тих країнах, які сьогодні традиційно прийнято відносити до «третього світу».

Відзначимо, що цей рід військ армії США з'явився ледь не з моменту створення цієї держави. Рішення про його створення Актом Континентального конгресу 1775 р. для виконання бойових завдань під час Війни за незалежність. Враховуючи ефективність, яку показали морські піхотинці після завершення цього військового конфлікту, Вашингтон зберіг цей військовий підрозділ, надавши йому нових функцій. На Корпус морської піхоти покладено функцію підтримання дисципліни на кораблях військово-морського флоту, запобігання можливим заколотам та бунтам, самооборону суден від можливих ворожих атак, а також для проведення обмежених операцій на березі (The «Rover» Incident in Taiwan).

Перша спроба реалізації Корпусом завдань відповідно до «стратегії малих воєн» приходить на 1867 р., у ході так званої Формозської військової операції, або Тайванської експедиції. Як відзначають експерти з військової історії США, саме ця операція, попри те, що вона закінчилася невдало, відіграла вирішальну роль у процесі формування правил участі Корпусу морської піхоти у «малих війнах» (The «Rover» Incident in Taiwan).

Причиною для військового вторгнення морської піхоти США на острів Тайвань (ранішня назва – Формоза), яке відбулося в червні 1867 р., став так званий інцидент із судном «Ровер», що стався 12 березня того ж року. Того дня американський комерційний корабель «Ровер» зазнав корабельної аварії поблизу південного узбережжя острова, де панували племена, які фактично не визнавали навіть формальної влади над ними китайської Цинської імперії.

Команда корабля на чолі капітана Джозефа Ханта, а також його дружини – Мерсі Хант (загальна чисельність – 26 осіб) були змушені висадитися на негостинний тайванський берег, де майже одразу були схоплені та вбиті місцевими аборигенами з племені пайван. Вдалося вціліти лише матросу-китайцю Танг Квонгу, який пішов збирати хмиз для багаття. Побачивши екзекуцію, він сховався у кущах (Набока, 2016, с. 158).

Згодом урятованому вдалося перебраться до Китаю, де він розказав про трагедію американському консулу в місті Амої Чарльзу Лежандру (1830–1839). Той, зі свого боку, зафрахтувавши англійське судно «Ашелот», відправився до провінційного центру Фучжоу, губернатор якого мав владу і над Тайванем. Потрапивши на аудієнцію, він почав вимагати від можновладця сатисфакції за загибель екіпажу «Ровера». Переляканий можливістю міжнародного скандалу, китайський чиновник засудив дії пайванів.

Отримавши формальну підтримку від губернатора, 18 квітня Лежандр прибув до Тайваню, де наступного добився аудієнції з місцевим таотаєм – формальним головою островом. Попри те, що китайський представник прийняв американського посланця з «повною сердечністю», він відповів відмовою на пропозицію про негайну висадку на місце трагедії військового загону, який на той момент був у розпорядженні Лежандра. На зауваження консула, що оперативність у висадці десанту може дозволити врятувати життя можливих вцілілих, таотай зауважив, що за його інформацією ніхто із жертв трагедії не вижив.

Проти негайної висадки американського десанту висловився і капітан «Ашелоту» Фербігер, заявивши, що не має жодного підготовленого плану та ресурсів. А втім, Лежандру вдалося вмовити морського офіцера провести хоча б обережну розвідку на місці трагедії. 26 квітня «Ашелот» таки наважився підійти до південного узбережжя Тайваню. Американці зробили ознайомчу вилазку в останнє китайське поселення на кордоні з ворожими джунглями. Консул поцікавився можливістю викупити в місцевих мешканців речі та залишки загиблих, проте ніхто не погодився на його пропозицію. Йому також не вдалося залучити місцевих мешканців до переговорів з аборигенами як перекладачів. «Китайці категорично відмовлявся брати участь у мирних переговорах як перекладачі. Вони неодноразово відповідали, що якщо підуть на це, то будуть вбиті тубільцями» (Pickering, 1898, с. 492).

Важко сказати, чи була ця спроба встановлення контактів із місцевими китайцями справжньою метою Лежандра. Вірогідно, досвідченим оком учасника Громадянської війни в США 1861–1865 рр. він проводив ще й прикрите рекогносцювання, відмічаючи для себе перспективи висадки десанту на цей негостинний берег.

Його міркування стосовно тактичних переваг у цій місцевості відображені, зокрема, у книзі «Що нам робити із Китаєм», виданій згодом, у 1871 р. У праці він відзначав: «Залив (який виходив на місце, де жили пайвани – М. З., О. Н) проходимий для кораблів будь-якого класу, головним чином для невеликих пароплавів, як-от «Ашелот». Під прикриттям його палубної артилерії, навіть найменша група могла висадитися в будь-якій точці. Якщо б було встанов-

лено точне становище поселення аборигенів, то сухопутні сили могли дістатися до нього без серйозних проблем» (*Le Gendre*, 1871a, с. 136).

Також у книзі Лежандр сформулював підстави, які згодом використовуватимуть під час американського вторгнення морської піхоти на Тайвань. «Троща «Ровера» та злодійська розправа над членами його команди поблизу південних берегів Формози зачіпає не тільки американські інтереси, а й усіх західних держав, які мають комерційні інтереси в Китаї. І якщо цинський уряд неспроможний навести лад на цій території, то західні держави мають взяти на себе вирішення цього завдання (*Le Gendre*, 1871a, с. 137). Ці думки багато в чому перетинаються сьогодні з визначеними метою та завданнями стратегії «малих воєн».

Вірогідно, отримані унаслідок рекогносцювання дані було передано в штаб американської Тихоокеанської ескадри, яку в той момент очолював адмірал Генрі Белл (1808–1868). У своїх діях він спирався на наказ тодішнього державного секретаря Уільяма Сьюарда (1801–1872), який через листування з американським послом у Цинській імперії Ансоном Бурлінгеймом (1820–1870) та вже згадуваним Лежандром стежив за розвитком ситуації. 20 червня 1867 р. він надіслав Бурлінгейму меморандум, у якому визначив тактику дій, які поєднували дипломатичні та військово-політичні заходи, якими мали керуватися задіяні у вирішенні «інциденту з Ровером» американські представники. Перше завдання передбачало подальше з'ясування обставин трагедії. Друге – постійний тиск на китайський уряд, з метою отримання відшкодування та покарання винних. Третій пункт передбачав можливість втручання в ситуацію, якщо місцева влада не матиме рішучості в розв'язанні ситуації. Але навіть якщо дійде до військової експедиції, Сьюард наказував своїм підлеглим постійно наголошувати на тому, що «Сполучені Штати в жодному разі не бажають захопити та утримувати у своєму володінні Формозу» (*Mr. Seward to Mr. Burlingame. Department of State, Washington, June 20, 1867, с. 497*).

Зрозуміло, що всі попередні Лежандра добитися компенсацій та сатисфакції, звертаючись до представників китайської влади, попри формальну улесливість представників останньої, не принесло бажаного результату. У цьому разі меморандум Сьюарда передбачав самостійне вирішення конфлікту, насамперед військовими методами. Ініціатива, як зазначалося вище, тепер переходила до адмірала Белла, щодо якого, після тримісячної зволікання, вже лунали звинувачення в надмірному бюрократизмі (H-063-4: *The Formosa Expedition, 1867*).

У червні 1867 р. він на своєму флагманському кораблі «Гартфорд» у супроводженні гвинтового шлюпа «Вайомінг» прибув спочатку до Шанхаю, а згодом відправився на південного узбережжя Формози, щоб нарешті здійснити каральну експедицію.

Обрані для проведення кораблі були введені в експлуатацію 1859 р., і їх активно використовували в морських операціях часів Громадянської війни в США та «Війни Бошин» у Японії. Основне озброєння «Гартфорда» налічувало 20 дев'ятидюймових гладкоствольних гармат Дальгрена.

Військовий контингент, сформований Беллом для військової експедиції, налічував 181 людину. До складу групи входили, насамперед, морські піхотинці, а також 80 озброєних моряків з «Гартфорда» та 40 озброєних моряків з «Вайомінгу». Також до загону залучено легку польову гаубицю з артилерійським розрахунком у 5 людей. Безпосередньо керував операцією капітан «Гартфорда» Джордж Е. Белкнап (1832–1903) (H-063-4: *The Formosa Expedition, 1867*). Своєю чергою, морських піхотинців, які йшли в авангарді карального загону, очолював досвідчений ветеран Громадянської війни Джеймс Форні (1844–1922).

13 червня 1867 р. американські кораблі стали на якір у півмилі від того місця, де «Ровер» зазнав корабельної аварії. Почалася підготовка до вторгнення. Учасники походу отримали чотириденний пайок та прісну воду (*Alexander MacKenzie '59. Naval Academy Register*).

Прибуття американців скоро було помічено пайванами, які збиралися великими групами. Тіла тубільців були пофарбовані в червоний колір, що означало їхній вступ у війну. Проте коли

американці почали демонструвати свої наміри висадитися на берег, то тубільці відступили в джунглі. «Коли наші люди підіймалися на пагорби, дикуни, знаючи стежки, сміливо вирушали їм назустріч і швидко рухалися, прикриваючись високою травою, з укриття в укриття. Вони проявили стратегію і мужність, рівну нашим корінним індіанцям. Відкривши свій вогонь, вони відступили непоміченими нашими людьми, які, полишаючи свої укриття, часто потрапляли в засідки» (Alexander MacKenzie '59. Naval Academy Register), – писав у своєму звіті про експедицію адмірал Белл.

За наказом Белкнапа група була розділена на дві колони для маршу. Одну з них очолив особисто, іншою був призначений керувати капітан-лейтенант Олександр Маккензі (1842–1867) – морський офіцер з «Гартфорда». Попереду колон ішов авангард з двадцяти морських піхотинців на чолі з Форні.

Уже в перші години операції стало зрозуміло, що вона неналежно організована. Не була врахована навіть така елементарна річ, як погода. Одягнуті в теплу морську одягу, американці дуже страждали від спекотного та вологого клімату, обливаючись потом. Скоро пайвани почали стріляти по прибульцях зі своїх старовинних мушкетів, прикриваючись густою рослинністю джунглів. Проте цей вогонь лише психологічно дошкуляв матросам та солдатам. Через кілька годин такого «бою» ніхто з американців не був ані пораненим, ані вбитим. Проте вони ледь стримували себе, щоб не перейти в контратаку, поринувши у джунглі.

Проте небойові втрати за шість годин операції продовжували збільшуватися. Кілька американців втратили свідомість від теплових та сонячних ударів. Частина з них намагалася покращувати свій пригнічений стан алкоголем, і кілька солдатів напилися. У цей час вогонь аборигенів тільки підсилювався, урешті викликавши нервовий зрив у Маккензі. З окликом «уперед, хлопці, покараємо цих шахраїв», він повів свій загін в атаку. Проте вже через мить він раптом зупинився, притиснув руку до грудей, звідси почала стікати кров ти слабючим голосом попросив привести до нього лікаря. Після цього він упав мертвим на землю (Pickering, 1898, с. 182).

Втрата Маккензі змусила Белкнапа дати наказ про відступ. Повертаючись до місця висадки американці спалили кілька тубільних хиж. На цьому військова каральна експедиція на Тайвань завершилася. Констатуючи свою поразку, Белл рекомендував залучити до вирішення проблеми з місцевими аборигенами, залучаючи військові контингенти інших країн як союзників та створення стаціонарних фортів для контролю за непокірною територією (Pickering, 1898, с. 285).

На фоні невдачі Белла в гру знову вступив Лежандр, якому вдалося вмовити китайського губернатора у Фучжою наприкінці червня 1867 р. відправити на острів китайський збройний загін чисельністю 1 000 осіб.

4 вересня американський посланець фактично очолив нову військову експедицію проти аборигенів, відтіснивши на другий план формального голову загону – китайського генерала Ло. Цього разу велика загальна чисельність супротивника змусила верховного вождя аборигенів Токеток шукати компроміс. Отримавши від нього обіцянку дотримуватися міжнародних правил дбайливого поводження з іноземцями, які зазнають корабельних аварій, Лежандр зупинив похід, маючи надію повернутися сюди вже як переговорник.

Консул знову відвідав цю частину острова вже в лютому 1867 р., коли йому вдалося укласти з Токеток офіційний договір, який налічував три пункти. Аборигени брали на себе зобов'язання надавати допомогу всім, хто зазнає корабельних аварій, насамперед указуючи їм, що вони можуть скористатися гостинністю пайванів за допомогою червоного прапора. Для безпечного перебування іноземців тубільці виділили в селища Туіахсоканг та Таопангхак. Водночас зазначалося, що якщо іноземці порушуватимуть вищезгадані умови, то пайвани вважали себе також вільними від узятих зобов'язань (Le Gendre, 1871b).

Отже, попри формальну невдачу американської військової операції на Тайвань 1867 р., як відзначають дослідники військової історії США, це мало й позитивний результат. Вона про-

демонструвала рішучість Вашингтона не залишати поза увагою питання захисту життів та інтересів своїх громадян, дало сигнал для східних суспільств, що їх убивства не залишаться безкарними. Дипломатичний успіх Лежандра, який у 1869 р. уклав мирову угоду з тайванськими аборигенами, залучення в цей процес китайських сил, було результатом, зокрема, однієї з перших «малих воєн», здійснених американськими військовими силами в червні 1867 р. Наступна історія розвитку американської стратегії «малих воєн» розглядатиметься в наступних статтях.

Список використаної літератури

1. Набока О. В. Політика США у Східній Азії в 30–70-х рр. XIX ст. Старобільськ-Ужгород : Видавництво «Гражда», 2016. 284 с.
2. Alexander MacKenzie '59. Naval Academy Register. URL: https://usnamemorialhall.org/index.php/ALEXANDER_S._MACKENZIE,_LCDR,_USN
3. H-063-4: The Formosa Expedition, 1867. URL: <https://www.history.navy.mil/content/history/nhhc/about-us/leadership/director/directors-corner/h-grams/h-gram-063/h-063-4.html>
4. House E. N. The Japanese expedition to Formosa. Washington : Belford, Clark and Co., 1888. 285 p.
5. Le Gendre C. W. How to deal with China. Amoy : Rozario, Marcaland, 1871a. 141 p.
6. Le Gendre C. W. Reports on Amoy and the island of Formosa. Washington : Government Printing Office, 1871b. URL: <http://academic.reed.edu/formosa/texts/>
7. Mr. Le Gendre to Mr. Seward. Consulate of the United States of America, Amoy, China, May 11, 1867. Papers Relating to Foreign Affairs, Accompanying the Annual Message of the President to the Second Session of the Fortieth Congress. 492 p.
8. Mr. Seward to Mir. Burlingame. Department of State, Washington, June 20, 1867. Papers Relating to Foreign Affairs, Accompanying the Annual Message of the President to the Second Session of the Fortieth Congress. 497 p.
9. Pickering W. A. Pioneering in Formosa. L. : Hurst and blackett, 1898. 283 p.
10. Small Wars Manual U.S. Marine Corps. Washington : United States government printing office, 1940. 568 с.
11. The «Rover» Incident in Taiwan and the Making of US Marine Corps Small Wars Doctrine. URL: <https://targetedoutrage.blogspot.com/2005/01/rover-incident-in-taiwan-and-making-of.html>
12. Formosa. Dispatches from admiral Bell. *The Sun*. 1867, August, 17.
13. U.S. Military History. History of Military Actions of the United Statesю June 17, 2019. MartyLeave a Commenton June 17, 1867 – This Day During Taiwan Expedition of 1867 – The Formosa Expeditionю June 17, 1867 – This Day During Taiwan Expedition of 1867 – The Formosa Expedition. URL: <https://mwh52.wordpress.com/2019/06/17/june-17-1867-this-day-during-taiwan-expedition-of-1867-the-formosa-expedition/>

References

1. Naboka, O. V. (2016). Polityka SShA u Skhidnii Azii v 30–70-kh rr. XIX st. [U.S. policy in East Asia in the 1830s–1870s]. Starobilsk–Uzhhorod: Vydavnytstvo “Hrazhda” [in Ukrainian].
2. Alexander MacKenzie '59. (n.d.). Naval Academy Register. Retrieved August 7, 2025, from https://usnamemorialhall.org/index.php/ALEXANDER_S._MACKENZIE,_LCDR,_USN
3. Naval History and Heritage Command. (n.d.). H-063-4: The Formosa Expedition, 1867. Retrieved August 7, 2025, from <https://www.history.navy.mil/content/history/nhhc/about-us/leadership/director/directors-corner/h-grams/h-gram-063/h-063-4.html>
4. House, E. N. (1888). The Japanese expedition to Formosa. Washington: Belford, Clark and Co.
5. Le Gendre, C. W. (1871). How to deal with China. Amoy: Rozario, Marcaland.

6. Le Gendre, C. W. (1871). Reports on Amoy and the island of Formosa. Washington: Government Printing Office. Retrieved from <http://academic.reed.edu/formosa/texts/>

7. Le Gendre, C. W. (1867, May 11). Mr. Le Gendre to Mr. Seward. Papers Relating to Foreign Affairs, Accompanying the Annual Message of the President to the Second Session of the Fortieth Congress.

8. Seward, W. H. (1867, June 20). Mr. Seward to Mr. Burlingame. Papers Relating to Foreign Affairs, Accompanying the Annual Message of the President to the Second Session of the Fortieth Congress.

9. Pickering, W. A. (1898). Pioneering in Formosa. London: Hurst and Blackett.

10. U.S. Marine Corps. (1940). Small Wars Manual. Washington: United States Government Printing Office.

11. The "Rover" incident in Taiwan and the making of US Marine Corps Small Wars Doctrine. (2005, January). Retrieved August 7, 2025, from <https://targetedoutrage.blogspot.com/2005/01/rover-incident-in-taiwan-and-making-of.html>

12. Formosa. Dispatches from Admiral Bell. (1867, August 17). *The Sun*.

13. Marty. (2019, June 17). June 17, 1867 – This Day During Taiwan Expedition of 1867 – The Formosa Expedition. U.S. Military History. Retrieved August 7, 2025, from <https://mwh52.wordpress.com/2019/06/17/june-17-1867-this-day-during-taiwan-expedition-of-1867-the-formosa-expedition/>

Зиза М. М., Набока О. В. Американська військова операція на Тайвані 1867 р. та початок формування стратегії «малих воєн» США

У статті розглядаються причини, перебіг та наслідки для формування сучасної американської стратегії «малих воєн» американської десантної операції на острів Тайвань (Формозу) 1867 р. Розглядаючи перебіг військової операції, у статті висвітлюється процес формування тактики американської військової піхоти, яка була головним фактором військово-морського домінування США в тихоокеанському регіоні, починаючи з другої половини ХІХ ст. і до сьогодні.

Відзначається, що виконання військових операцій у межах стратегії «малих воєн» традиційно покладається на Корпус морської піхоти – спеціального військового підрозділу армії США, переважно в тих країнах, які сьогодні традиційно прийнято відносити до «третього світу».

Приводом для початку операції стало вбивство тайванськими аборигенами американських громадян – членів екіпажу судна «Ровер», який у 1867 р. зазнав корабельної аварії поблизу від тайванських берегів. Після невдалих дипломатичних спроб добитися відшкодування та покарання винних Вашингтон здійснив спробу реалізувати ці завдання за допомогою військової операції морської піхоти. Цей аспект недостатньо вивчений в українській історіографії.

Унаслідок проведеного дослідження автори дійшли висновків, що, попри формальну невдачу американської військової операції на Тайвань 1867 р., вона мала і позитивний результат. Військова експедиція продемонструвала рішучість Вашингтона не залишати поза увагою питання захисту життів та інтересів своїх громадян, дало сигнал для східних суспільств, що їх убивства не залишаться безкарними. Дипломатичний успіх американського консула О. Лежандра, який у 1869 р. уклав мирову угоду з тайванськими аборигенами, залучення в цей процес китайських сил, було результатом, зокрема, однієї з перших «малих воєн», здійснених американськими військовими силами в червні 1867 р. Подальша історія розвитку американської стратегії «малих воєн» розглядатиметься в наступних статтях.

Ключові слова: судно «Ровер», Тайвань, морська піхота, аборигени, стратегія «малих воєн».

Zyza M. M., Naboka O. V. The U.S. military operation in Taiwan in 1867 and the origins of the American “Small Wars” strategy

This article examines the causes, course, and consequences of the American landing operation on the island of Taiwan (Formosa) in 1867, placing it within the broader context of the formation of the United States’ modern “small wars” strategy. In analyzing the development of the military campaign, the authors highlight the emergence of U.S. infantry tactics that became a key factor in establishing American naval dominance in the Pacific region from the second half of the 19th century to the present day.

It is emphasized that the implementation of operations under the framework of the “small wars” strategy has traditionally been assigned to the U.S. Marine Corps – a specialized military unit responsible for rapid interventions, particularly in countries now typically categorized as part of the “Third World”.

The pretext for the operation was the killing of American citizens-crew members of the ship *Rover*, which was wrecked off the coast of Taiwan in 1867—by local aboriginal inhabitants. Following unsuccessful diplomatic efforts to obtain compensation and punish those responsible, Washington undertook a military intervention involving the Marine Corps. This aspect remains largely underexplored in Ukrainian historiography.

Based on the conducted research, the authors conclude that despite the formal failure of the 1867 American military operation in Taiwan, it nevertheless produced several important outcomes. The expedition demonstrated Washington’s determination to defend the lives and interests of its citizens, signaling to Eastern societies that such acts would not go unpunished. The diplomatic success of U.S. Consul O. Le Gendre, who in 1869 signed a peace agreement with the Taiwanese aborigines and involved Chinese forces in the process, was partly the result of one of the earliest “small wars” carried out by American forces in June 1867. The subsequent development of the U.S. “small wars” strategy will be explored in further publications.

Key words: “Rover” ship, Taiwan, U.S. Marine Corps, aborigines, “small wars” strategy.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 02.06.2025 р.

Прийнято до друку 29.08.2025 р.

Опубліковано: 06.10.2025 р.

УДК 94:929]Липа(437=161.2)"1921/1939"

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-1-74-81>

Зубко Ольга Євгеніївна,

кандидат історичних наук,

старший викладач кафедри історії та археології

Донецького національного університету імені Василя Стуса,

м. Вінниця, Україна.

zubkoolga5@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7052-1472>

ЮРІЙ ЛИПА В РЕЦЕНЗІЯХ, СПОГАДАХ І ЛИСТАХ МИХАЙЛА МУХИНА

Видатний громадський діяч, письменник, поет, публіцист, лікар і автор геополітичної концепції Юрій Іванович Липа (1900–1944)*, 125-річчя якого відзначається у 2025 р., ніколи не бував особисто в міжвоєнних Празі й Подєбрадах. Однак з Першою республікою чехів і словаків його пов'язували щире приятельство та тісна літературна співпраця з «неповторним і невтомним покровителем молодих поетів» Михайлом Миколайовичем Мухиним (1894–1974).

Варто відзначити, що життя та творчість Юрія Івановича Липи ґрунтовно вивчає українська дослідниця Світлана Кучеренко – аспірантка Одеського національного університету імені І. І. Мечнікова, заступниця директора Благодійного фонду імені Івана та Юрія Лип (Стамбол & Кучеренко, 2016). Натомість Михайлом Миколайовичем Мухиним «опікаються» історик Валерій Власенко (СумДУ) (Власенко, 2023) й редактор, видавець та засновник видавництва «Гражда» (Ужгород) – Андрій Ребрик (Мухин, 2024).

Мета нашої публікації – відстежити життя та творчість Юрія Липи в спогадах, рецензіях та листах Михайла Мухина.

Методологія статі спирається на принципи конкретно-історичного, проблемно-хронологічного підходів, об'єктивності та цілісності.

Мухин високо цінував талант Юрія Липи й докладав максимум зусиль для утвердження його мистецького еста в українському та європейському літературному просторі міжвоєнного періоду.

Михайло Мухин народився 18 вересня 1894 р. в Києві, там же закінчив гімназію В. П. Науменка. У 1914–1916 рр. студював романську філологію в Університеті Св. Володимира. У 1916 р. був мобілізований. Вступив в Окремі гардемаринські класи, де перебував до їх скасування більшовиками в березні 1918 р. Під час навчання в школі гардемаринів мав ранг старшого гардемарина. Певний час працював у книгозбірні Попова в Києві.

Улітку 1918 р. викладав українську мову залізничникам у Кам'янці-Подільському. З 8 грудня 1918 р. до 22 березня 1919 р. завідував відділом розповсюдження літератури Головного інформаційного бюро Армії УНР. Після вступу більшовиків до Кам'янця-Подільського працював перекладачем при Подільській губернській земській управі. А із 17 червня 1919 р. – референтом французької преси в Міністерстві преси та пропаганди УНР.

Із серпня 1919 р. виконував одночасно обов'язки начальника закордонного відділу цього ж міністерства та старшого редактора Українського телеграфного агентства (з вересня 1919 р.). У Міністерстві преси та пропаганди Мухин протримався до 22 липня 1920 р., після звільнення з якого перейшов працювати до Міністерства народного господарства. З 1 вересня 1920 р. він обіймав посаду фахівця VI класу інформаційного відділу департаменту загальних справ Міністерства народного господарства та перебував у Станіславові (нині Івано-Франківськ). На цій

посаді він пропрацював до 9 вересня 1920 р. В еміграції – з листопада 1920 р. До 1922 р. перебував у Ченстохівському таборі інтернованих (Польща) (Власенко, 2023, с. 28).

Ще в буремних 1917–1921 рр. Мухин співпрацював із часописом Інформбюро Армії УНР, що виходив у 1918–1919 рр. у Києві та Вінниці «Українська ставка («Ставка»); газетою «Громада», що виходила в 1918–1919 рр. у Кам'янці-Подільському; друкованим органом Кам'янець-Подільського осередку Української партії соціалістів-революціонерів у 1919–1920 рр. «Трудова громада»; щоденною кам'янець-подільською демократичною безпартійною газетою (1919–1920 рр.) «Наш шлях»; громадським позапартійним політично-літературним часописом «Хвиля» – органом Вінницької Української ради (1920 р.) (Власенко, 2023, с. 46).

Вже з 1922 р. Михайло Миколайович перебрався з Другої Речі Посполитої до Першої республіки чехів і словаків, а саме до Подебрад – дешевшого щодо прожиття Празького передмістя.

У міжвоєнній ЧСР він долучився до створення Центрального союзу українського студентства (ЦЕСУСу), а з березня 1923 р. належав до його керівного складу – був референтом для зносин зі студентами романських країн відділу міжнародних зносин.

Достовірних даних про здобуття ним вищої освіти на теренах міжвоєнної Чехословаччини немає. Відомо, що декілька років його життя у статусі лектора були пов'язані з Українським інститутом громадознавства в Празі (1925–1932) та його підрозділом із заочною формою навчання – Українським робітничим університетом, де Мухин викладав навчальний курс «Газетна справа». Ці два вищі навчальні заклади були створені за підтримки та сприяння Микити Юхимовича Шаповала (1882–1932) і його послідовників («есерів шаповалівської течії») (Український інститут громадознавства в Празі, 1928).

Михайло Миколайович належав також до Союзу українських журналістів і письменників на чужині (1919–1945) та Українського товариства прихильників книги в Празі (1926–1942) (Власенко, 2023, с. 48).

У міжвоєнній ЧСР друкувався в «Книголюбі» (Прага, 1928–1931 р.); «Нашій громаді» (Подебради, 1924–1926); «Новій Україні» (Прага, 1923–1927); «Пробой» (Прага, 1939–1943); «Стерні» (Прага, 1922 р.); «Студентському віснику» (Прага, 1928, 1930–1931); «Суспільстві – La Société» (Прага, 1925–1926); «Українському студенті» (Прага, 1923–1924) та інших (Власенко, 2023).

Відіграв визначальну роль (співредактор) у створенні та редагуванні часопису «L'orient Libre» (Прага, 1924–1925) – органу Союзу студентів-емігрантів Східної Європи.

Літературно Липу та Мухина зблизила «Празька поетична школа», що постала на чехословацькому ґрунті в середині 1920-х. «Вона» також охоплювала творчість Юрія Клена (1891–1947), Олекси Стефановича (1899–1970), Олександра Олеса (1878–1944), Оксани Лятуринської (1902–1970), Галини Мазуренко (1901–2000), Олега Ольжича (1907–1944), Олени Теліги (1906–1942), Леоніда Мосендза (1897–1948), Євгена Маланюка (1897–1968). А характерними її ознаками були: історіософічність, висока культура поетичного письма, культ сильної особистості, заангажованість національною ідеєю, декларативність проповіді «героїчного чину», наскрізний мотив аристократизму духу.

Особисто Мухину Юрій Липа присвятив драматичний твір «Ярмарок»: «Його милості пану М. М. сенатору Парнасу українського та орденів кавалеру» (Липа, 2019).

Літературно «Ярмарок» – вертепний твір зі вступом-посланням. У поемі розповідається про дивну нічну подію «з демонами розмаїтими з неподвижного й непорушного краю вилетівшими».

На нашу думку, ця драматична поема подаремно була присвячена саме Мухину. «Ярмарок» – не що інше як апофеоз оцінки життя України 20–30 рр. ХХ ст., відбиття особливостей національного життя, української культури, де мотив маски сприяє розкриттю складної плинності буття, можливості співіснування водночас різноманітних змістів і прихованих значень.

Особисто Михайло Миколайович та Юрій Іванович знайомилися двічі, про що Мухин писав у споминах (Мухин, 1953). Відзначимо, що мемуари Мухина опубліковані під назвою «Яснозбройний Юрій». В основу їх назви був покладений вірш Юрія Липи «Святий Юрій» (1921):

Націє, народжена з огня,
Націє, великая, молись, –
Яснозбройний Юрій, як колись,
Осідлав могутнього коня;

Мов лавина біла поплила,
Гуркіт скель ляка малі серця,
Розбігається отрутна мла
Від проміння дивного лиця;

Націє, народжена з огня,
Ось прийшов твій Юрій, мов воскрес,
Стримує могутнього коня,
Простягає руку до небес.

Тож перше знайомство Мухина та Липи відбулося в 1919 р., коли той мав нагоду особисто контактувати з Ю. Липою та його батьком Іваном Львовичем Липою (1865–1923) – міністром віросповідань Директорії УНР в Кам'янці-Подільському, тодішньому осередку українських урядових кіл, де Ю. Липа навчався на юридичному факультеті Українського державного університету й активно дописував до місцевих українських видань: «В другій половині літа р. 1919 у Кам'янці на Поділлі, я кілька разів бачив Юрія Липу разом з його батьком на обідах в римо-католицькому дитячому притулку. Ю. Липа був у ясно-сірій курточці, що так пасувала до його блакитно-сивих очей...» (Мухин, 2024, с. 42).

Мухин згадує: «Липі – 19 років. Проте у ньому сильно відчуваються повага до життя, стоїчний спокій в калейдоскопі подій і спокій філософа в цілому. У молодшого Липи постійно в руках якась книжка» (Мухин, 2024, с. 42).

Друга коротка безрозмовна зустріч Мухина та Липи відбулася вже в серпні 1920 р. – під час відступу на еміграцію із зупинкою в Станіславові: «Яснозбройний Юрій підійшов до мене в провулку коло готелю «Варшава» й поважно стиха запитав, як я дивлюся на становище. Становище тоді справді щодня гіршало. Високий, ставний Ю. Липа тоді вже значно змінився від таких недавніх весняних днів у Кам'янці. Велика українська національна відзнака з святим Юрієм оздоблювала його маринарку. Він здавався вже не тим руським юнаком, що неначе ненароком вийшов на сонце з темряви книгозбірні, а добре розвиненим засмаленим спортсменом. Всі рухи його були повні сили, убрання незвичайно гарно пасувало йому до лиця й до постаті. Я частіше зустрічав його на вулицях Станіслава в серпні того ж року і щоразу впадала в очі така раптова зміна з Ю. Липою, що так хутко змушнів» (Мухин, 2024, с. 45).

Після серпня 1920 р. Мухину не судилося вже більше бачити Юрія Івановича особисто. Проте з 1921 р. до 1937 р. між ними відбувалося жваве листування.

Липа передавав до Праги й Подєбрад (до кінця 1929 р.) через Євгена Маланюка свої твори. Тому в 1925-му Мухин писав: «Ю. Липа презентував мені через Є. Маланюка першу книжку віршів з написом. Двічі перечитавши її в потязі Подєбради–Прага, я був щиро збентежений... Невже це твори автора «Князя полоненого»? Здавалося, що на пій книзі ще тяжить спадщина манірної доби естетизму й модернізму, доби «Української хати». Особливо драгував вірш з початковим рядком: «Садів аркади тріпотливі...» Зрештою, під впливом цього була

написана рецензія, тоді ж і надрукована, в якій було в повній мірі висловлене здивування несовісністю «Тріпотливих аркад». Але – дивна річ – неfortunний зшиток «Світлості» чомусь аж ніяк не міг вибрести з моєї актівки, і мало не щодня під час залізничної подорожі я заглядав до нього, бо, по-перше, деякі вірші мені одразу дуже сподобалися. І от, що далі, то більше знаходилося непомітної спочатку краси і глибини змісту, аж, за винятком 2-3 річей, ціла решта збірки цілковито сприйнялася» (Мухин, 2024, ст. 46).

А в 1929 р., наприклад, до Мухина «звичним каналом», тобто через Євгена Филімоновича, потрапила Липівська «Черниця». Після друку цього твору Михайло Миколайович згадував про те, як вразила «Черниця» Василя Короліва (Старого) (1879–1941) – на той час доцента Української Господарської академії в Подєбрадах (1922–1935): «Василь Костянтинівич, котрий і сам письменник, зустрівши мене коло готелю «Централь» у Подєбрадах, одразу розпочав розмову з незвичайно переконаною заявою: «Перечитав «Черницю». Липа дуже видатний письменник. Наші видавці нічого в своїм фаху не тямлять. Вони зовсім не помічають Липи. Липа незвичайний, винятковий знавець українського народного розповідного стилю...». Протягом... короткої дороги монолог Королева... не уривався, монолог на ту саму ж саму тему – про незвичайну літературну обдарованість Юрія Липи та сліпоту редакторів і видавців...» (Мухин, 2024, с. 46).

Листування Мухина та Липи починається в 1930 р. і триває до 1937 р. Спершу листи курсували маршрутом «Варшава – Подєбради», а вже з літа 1933 р. – «Варшава – Ужгород» – через переїзд Михайла Миколайовича до цього міста. В Ужгороді Мухину судилося прожити до березня 1938 р.

М. Мухин – Ю. Липі:

«28.1.35.

Вельмишановний Пане Юрію,

Сталася вельми для мене неприємна історія: півтора місяці тому я передав способом кільковерхової оказії листа, довгого-предовгого листа, і от уявіть собі – цими днями пише мені знайомий, який мав Вам передати листа, що він сам його не одержав.

Мені це надзвичайно прикро. Я так багато вдячний Вам за надіслання мені в минулім французької літературно-критичної преси, Ви з такою уважністю ставилися до мене – і я у відповідь на Вашу ласкавість мовчу як забитий: таке мусіло скластися вражівня, об'єктивно говорячи. Але я найменше збирався проявляти риси мовчазності і неухваги супроти Вас. Коли б не проклята фінансова криза, яка підтинала крила моїй комунікативності, я писав би значно більше. А коли б оказії були певніші, то й не витворювалися такі неприємні і фальшиві ситуації, як теперішня.

Я ще раз дуже Вам дякую за Вашу прихильну оцінку моєї праці. Загально моя праця зустрічає незвичайно вороже відношення. Тим цінніше мені почути рідкі голоси ухвали і зрозуміння. Я працюю і далі в тім самім напрямку. Працюватиму, доки стане сили і можливості. І сил і можливостей незвичайно малих. Скорше навіть не «можливостей», а «неможливостей».

Писав я Вам у недорученім листі багато річей – всіх не згадаю. І проте, що про Драгоманова я вирішив «колись» написати ще року 1923, коли прочитав спогади Овсяніко-Куліковскаво, і про те, що от 13 років я займаюсь літературно-критичною діяльністю – без найменшого успіху, себто – без результату, а от коли раптом зійшов з літературно-історичних рейків на чисто історичні, то раптом все зненацька заворушилося.

Поза тим всім я хочу висловити моє найглибше переконання, що Вам, а не кому иншому належить написати справжню, а не ідіотсько-професорську історію укр. літератури. Сподіваюся, що це дуже легко могли би Ви зробити. Адже коли навіть зібрати ті мембра дискета, як «Селянський Король» і інші Ваші статті по журналах, то і тоді вже повстане імпо-

зантна будова. Поза Вами я не бачу інших справжніх знавців нашої культурної минулості крізь всі доби нашої історії.

Читав учора переклад статті Пришунського з віденського «Слова» про «Козаків». Цей чужинець зумів написати про Ваш твір значно цікавіші зауваження, ніж стільки «рідних» рецензентів.

Будь ласка даруйте мені, що я пишу на машині і то на кепській. Я кілька днів тому зламав моє вічне перо і без нього, як без рук.

Бажаю Вам всіх благ і успіху у Ваших працях. Вітайте пана Евжєна. Скажіть йому, що я все ж сподіваюся дістати від нього обіцяних мені давно друків.

Вам щиро відданий Михайло Мухин» (Мухин, с. 169).

Ю. Липа – М. Мухину:

«18/II.35

Дорогий Пане, дуже жаль, що не одержав Вашого довгого листа, але радий, що дістав хоч короткого.

Радий і з того, що з'являється в «Вістнику», – пульсуйте Драгомановим, випульсуйте ним до щенту, і беріться далі і далі. Шукайте свого великого скарбу в нашій духовості, а чи знайдете, чи ні, а землю (мізків) розрухаєте! Так принаймні я роблю.

Ваші літературні «рейки» (як Ви пишете) добрі, нераз блискучі, але Ви мусите мати свою «politique de l'esprit» і друкування, а будете М. Мухином не лиш в очах знайомих, але й виразним профілем, силветою в укр. культурі. Все, що писали, повитягайте і зробіть організм – книжку. Видавці будуть. Але зробіть...

Сердешно Вас вітаю.

Ваш Юрій Липа» (Мухин, с. 170).

Літературознавець Олег Баган – керівник науково-ідеологічного центру ім. Д. Донцова – відзначає, що переїзд Мухина до Закарпаття був спричинений його приєднанням до процесу пробудження національної свідомості українців, які протягом століть зазнавали мадяризації. «Сюди він приніс ідеї вісниківства й неокласицизму, своїм потужним інтелектом згуртував навколо себе молодих літераторів, деякі з них стали згодом відомими культурниками і письменниками: Зореслав, І. Ірлявський, І. Кошан, С. Росоха, М. Лелекач та ін.» (Баган, 2021).

Після падіння Карпатської України Мухин через Відень повернувся до Праги. Так у його житті почався «другий празький період», що тривав з квітня 1938 р. до травня 1945 р. Як член Культурної референтури Проводу українських націоналістів, він влаштувався в ті роки на працю в редакцію журналу та видавництво «Пробоем» (1939–1943), що стояли теж на націоналістичних засадах.

Фактично впродовж власних міжвоєнних «чехословацьких» 1922–1937 рр. Михайло Миколайович написав рецензії на такі Липівські збірки, як «Світлість» (1925) і «Суворість» (1931), а також на історичний роман «Козаки в Московії» – монументальний твір, у якому, на його думку, Липа надзвичайно вдало відтворив старовинну козацьку мову, звичаї і цілу психологію героїчної козацько-лицарської України XVII ст.

А останньою згадкою про Липу стала публікація серії творчих портретів поетів націоналістичної орієнтації із широким цитуванням їх віршів у 1936 р. у чернівецькому журналі «Самостійна думка». Ці твори склали збірку «Сучасні українські поети». Пишучи про Липу, Мухин зазначив, що вагомими ознаками індивідуального його літературного стилю були ощадність вислову, суворість тону, героїчне начало, піднесене до трагізму зі знаком немилосердя на щиті.

*Юрій Іванович Липа (22.04./05.05.1900, м-ко Старі Санжари на Полтавщині – 20.08.1944, с. Шутова на Яворівщині) – поет, прозаїк, перекладач, публіцист, літературознавець, мистецтвознавець, історіософ, геополітик, громадський діяч, редактор, видавець, лікар-практик, науковець-медик. Зростав і виховувався в Одесі в українському оточенні. У 1917–1918 рр. був членом СУМ, «Одеської Січі» та студентської сотні. Після закінчення гімназії навчався на правничому факультеті Одеського і Кам'янець-Подільського університетів, політичні науки вивчав у Варшавському університеті. Медичний фах здобув у Познанському університеті, спеціалізацію з військової медицини отримав у Варшаві, а з фітотерапії – у Вільно. Лікарював і мешкав у Варшаві (1929–1943 рр.). Був у шлюбі з художницею Галиною Лук'янівною Захарясевицею (1910–1968), мав двох доньок – Іванну (1940–2007) і Марту (1943–2001).

Організаційна праця: засновник літературної групи «Авангард», член літературної групи «Сонцесвіт», співорганізатор літературної групи «Танк», редактор газети «Вісник Одеси» і журналу «Нова думка», співзасновник видавництва «Народній стяг».

Громадська діяльність: провідник української студентської корпорації «Чорноморе»; співробітник Українського економічного бюро; очільник Українського допомогового комітету; фундатор Українського чорноморського інституту.

Написав понад 360 творів, з них близько 150 поезій, 20 новел, історичний роман, 20 літературознавчих, 16 медичних, 30 публіцистичних праць тощо. Автор «Всеукраїнської трилогії» – «Призначення України», «Чорноморська доктрина», «Розподіл Росії».

Закатований енкаведистами за те, що був лікарем УПА 20 серпня 1944 р. в с. Шутова. Похований у с. Бунів.

Список використаної літератури

1. Стамбол І., Кучеренко С. Іван та Юрій Липи. Харків : Фоліо, 2016. 128 с.
2. Власенко В. Журналіст і ходяча енциклопедія в одній особі. *Матеріали V Міжнародної наукової конференції «Міжнародні відносини і безпека в багатополлярному світі: контури нового світоустрою для України та світу»* (м. Суми, 30 червня 2023 р.). Суми, 2023. С. 25–28.
3. Власенко В. М. Михайло Мухин і журнал «Нова Україна»: псевдоніми і криптоніми. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*. 2023. Вип. 36. С. 45–51. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-37-05>
4. Мухин М. Ужгородські вакації: Спогади / Підготовка тексту та передмова Олесі Ребрик; Післямова Андрія Ребрика. Ужгород : ФОП Ребрик А. І., 2024. 264 с.: іл.
5. Український інститут громадознавства в Празі. Звіт з діяльності Інституту і його установ. Квітень 1926 р. – листопад 1928 р. Прага, 1928. 45 с.
6. Власенко В. Журналіст і ходяча енциклопедія в одній особі. (Михайло Мухин). *Сумський історичний портал*, 27 жовтня 2023. URL: <https://history.sumy.ua/research/prominent-names/9775-vlasenko-valerii-zhurnalist-i-khodiacha-entsyklopediia-v-odnii-osobi-mykhailo-mukhyn.html> (дата звернення: 14.10.2024 р.).
7. Липа Ю. Час людини: твори / упоряд., прим., передм. С. Кучеренко. Харків : Фоліо, 2019. 588 с.
8. Мухин М. Яснозбройний Юрій (спогади). *Київ: журнал літератури і мистецтва*. 1953. (Січень-Лютий). Ч. I. Philadelphia. С. 41–47.
9. Баган О. Михайло Мухин. «Сучасні українські поети». *Науково-ідеологічний центр імені Дмитра Донцова*, 26 вересня 2021. URL: <http://dontsov-nic.com.ua/pratsi-m-mukhyna-suchasni-ukrains-ki-poety/> (дата звернення: 30.04.2025 р.).

References

1. Stambol, I., & Kucherenko, S. (2016). Ivan ta Yurii Lypy [Ivan and Yuriy Lypy]. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
2. Vlasenko, V. (2023). Zhurnalist i khodiacha entsyklopediia v odnii osobi [Journalist and walking encyclopedia in one person]. *Materialy V Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Mizhnarodni vidnosyny i bezpeka v bahatopoliarnomu sviti: kontury novoho svitoustroiu dlia Ukrainy ta svitu» – Materials of the V International Scientific Conference «International Relations and Security in a Multipolar World: Contours of a New World Order for Ukraine and the World»*. (pp. 25–28). Sumy [in Ukrainian].
3. Vlasenko, V. M. (2023). Mykhailo Mukhyn i zhurnal «Nova Ukraina»: psevdonimy i kryptonimy [Mykhailo Mukhin and the magazine «New Ukraine»: pseudonyms and cryptonyms]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: Istoriia Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychni ta filosofski nauky – Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences*, 36, 45–51. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-37-05> [in Ukrainian].
4. Mukhyn, M. (2024). Uzhhorodski vakatsii: Spohady [Uzhhorod Vacation: Memories]. Pidhotovka tekstu ta peredmov a Olesi Rebyrk; Pisliamova Andriia Rebyrka. Uzhhorod: FOP Rebyrk A. I. [in Ukrainian].
5. Ukrainskyi instytut hromadoznavstva v Prazi. Zvit z diialnosti Instytutu i yoho ustanov [Ukrainian Institute of Social Studies in Prague. Report on the Activities of the Institute and its Institutions]. (1928). Kvitenn 1926 r. – lystopad 1928 r. Praha [in Ukrainian].
6. Vlasenko, V. (2023). Zhurnalist i khodiacha entsyklopediia v odnii osobi. (Mykhailo Mukhyn). [Journalist and walking encyclopedia in one person. (Mikhailo Mukhin).]. *Sumskyi istorychnyi portal – Sumy Historical Portal*, 27 October. Retrieved from <https://history.sumy.ua/research/prominent-names/9775-vlasenko-valerii-zhurnalist-i-khodiacha-entsyklopediia-v-odnii-osobi-mykhailo-mukhyn.html> (Last accessed: 14.10.2024) [in Ukrainian].
7. Lypa, Yu. (2019). Chas liudyny: tvory [Human Time: Works]. Uporiad., prym., peredm. S. Kucherenko. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
8. Mukhyn, M. (1953). Yasnozbroinyi Yurii (spohady) [Yuri the Bright-Armed (memoirs)]. *Kyiv: zhurnal literatury i mystetstva – Kyiv: Journal of Literature and Art*. Sichen-Liutyi. Ch. I. pp. 41–47. Philadelphia [in Ukrainian].
9. Bahan, O. (2021). Mykhailo Mukhyn. «Suchasni ukrainski poety» [Mykhailo Mukhin. «Modern Ukrainian Poets»]. *Naukovo-ideolohichniy tsentr imeni Dmytra Dontsova – The Dmytro Dontsov Scientific and Ideological Centre*, 26 September. Retrieved from <http://dontsov-nic.com.ua/pratsi-m-mukhyna-suchasni-ukrains-ki-poety/> [in Ukrainian].

Зубко О. Є. Юрій Липа в рецензіях, спогадах і листах Михайла Мухина

Видатний громадський діяч, письменник, поет, публіцист, лікар і автор української геополітичної концепції Юрій Іванович Липа (1900–1944) ніколи не був особисто в міжвоєнних Празі й Подєбрадах. Однак з Першою республікою чехів і словаків його пов'язували шире приятельство та тісна літературна співпраця з «неповторним і невтомним покровителем молодих поетів» Михайлом Миколайовичем Мухиним (1894–1974).

Мухин високо цінував талант Юрія Липи й докладав максимум зусиль для утвердження його мистецького єства в українському та європейському літературному просторі міжвоєнного періоду.

Літературно Липу та Мухина зблизила «Празька поетична школа», що постала на чехословацькому ґрунті в середині 1920-х. Особисто Мухину Юрій Липа присвятив драматичний твір «Ярмарок».

Особисто Михайло Миколайович та Юрій Іванович знайомилися двічі – у 1919 р. та в 1920 р. А з 1921 р. по 1937 р. вони активно листувалися.

Упродовж власних «чехословацьких» 1922–1939 рр. Михайло Мухин написав рецензії на Липівські збірки «Світлість» (1925) і «Суворість» (1931), а також на його історичний роман «Козаки в Московії».

Тоді як у 1936 р. у чернівецькому журналі «Самостійна думка» Мухин опублікував серію творчих портретів поетів націоналістичної орієнтації із широким цитуванням їх віршів, що склали збірку «Сучасні українські поети», де ним, зокрема, схарактеризовано індивідуальний літературний стиль Юрія Липи, якому притаманні: ощадність вислову, суворість тону, героїчне начало, піднесене до трагізму зі знаком немилосердя на щиті.

Ключові слова: Юрій Липа, Михайло Мухин, біографія, міжвоєнна ЧСР, еміграція, поезія, проза, літературна критика.

Zubko O. E. Yuriy Lypa in the reviews, memoirs and letters of Mykhailo Mukhyn

An outstanding public figure, writer, poet, publicist, doctor and author of the geopolitical concept Yuriy Ivanovich Lypa (1900–1944) never personally visited interwar Prague and Poděbrady. However, he was connected with the First Republic of Czechs and Slovaks by sincere friendship and close literary cooperation with the “unique and tireless patron of young poets” Mykhailo Mykolayovych Mukhyn (1894–1974).

Mukhyn highly appreciated Yuriy Lypa’s talent and made every effort to establish his artistic nature in the Ukrainian and European literary space of the interwar period.

Lypa and Mukhyn were brought together literary-wise by the “Prague Poetic School”, which emerged on Czechoslovak soil in the mid-1920s. Yuriy Lypa personally dedicated the dramatic work “Fair” to Mukhyn.

Mykhailo Mykolayovych and Yuriy Ivanovych met personally twice: in 1919 and in 1920. And from 1921 to 1937 they actively corresponded.

During his own “Czechoslovak” 1922–1939 Mykhailo Mukhyn wrote reviews of the Lypa’s collections “Lightness” (1925) and “Severity” (1931), as well as his historical novel “Cossacks in Muscovy”.

While in 1936 In the Chernivtsi magazine “Independent Thought” Mukhyn published a series of creative portraits of poets of nationalist orientation with extensive quote of their poems, which made up the collection «Modern Ukrainian Poets», where he, in particular, characterized the individual literary style of Yuriy Lypa, which is characterized by: economy of expression, severity of tone, heroic beginning, elevated to tragedy with a sign of ruthlessness on the shield.

Key words: Yuriy Lypa, Mykhailo Mukhyn, biography, interwar Czechoslovakia, emigration, poetry, prose, literary criticism.

УДК 930(100:477):061.22

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-1-82-89>**Ілляшенко Юлія Юріївна,**

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та права
Черкаського державного технологічного університету,
м. Черкаси, Україна.
yuliya19.72@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-3886-5398>

Лисенко Алла Іванівна,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та права
Черкаського державного технологічного університету,
м. Черкаси, Україна.
topsy-turvy@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-7354-4071>

**ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
У ВИМІРІ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ:
РОЛЬ ДЕРЖАВНОЇ УСТАНОВИ «ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»**

Одним із базових напрямів сучасної історичної науки є вивчення питань всесвітньої історії, що хронологічно охоплює проміжок часу від появи первісного суспільства до сьогодення. Дослідження науковців сконцентровані на велетенському спектрі проблем, пов'язаних з перебігом історичних процесів, що відбувалися й відбуваються наразі в європейському, азійському, африканському, північно- та південноамериканському регіонах; специфікою розвитку цих територій у соціокультурному, економічному, політичному аспектах; цивілізаційними особливостями та взаємовпливами, що вивчаються з погляду глобалістики й трансконтинентальної взаємодії. Однак напрацювання в площині національної історіографії набувають унікальних характеристик, що зумовлюються як специфікою історичного поступу нації, так і методологічними пріоритетами, сформованими науковою традицією. Зміни, що відбулися в Україні після відновлення незалежності в 1991 р., стали каталізатором трансформаційних процесів у вітчизняній історичній науці актуалізувавши питання інституціалізації вивчення всесвітньої історії. Адже інституціалізація передбачає не лише наявність формальних наукових установ, кафедр у закладах вищої освіти чи періодичних видань; основна її вимога – це вироблення стійкої системи знань, норм, стандартів і практик, що забезпечують функціонування історії як повноцінної наукової дисципліни. Тож перед ученими постала проблема переосмислення радянських «загальноісторичних» наративів, створення власного національного концепту, позбавленого ідеологічної заангажованості та вибудованого на об'єктивних історичних фактах, а також його інтегрування в контекст світового історичного процесу. Нові реалії вимагали нових академічних обширів, серед яких ключову роль відіграє Державна установа «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України» (далі – ДУ «Інститут всесвітньої історії НАНУ»). Саме Інститут перетворився на академічну інституцію, що зосереджує увагу на системному вивченні проблем всесвітньої історії, здійснюючи незалежний, комплексний та критичний аналіз минулого та сучасного народів світу. У межах його наукового простору розробляються

новітні методологічні засади, здійснюється підготовка фахових науковців, формуються сучасні наукові школи, перед якими постає завдання осмислення та узагальнення всесвітньої історії у вимірі української історичної науки.

Проблема інституціалізації науки, зокрема історії, перебуває в полі зору українських науковців. У праці О. М. Чубатенко та О. М. Кириленко схарактеризовано інституціалізацію науки як складного історичного процесу через аналіз етапів її розвитку, ключових ознак та структурних компонентів. Дослідники вважають, що процес інституціалізації науки веде свій відлік від XVI–XVII ст., інтенсифікувавшись у часи промислових революцій XVIII–XIX ст. та завдяки розвитку освіти й технологій у XX ст. Це призвело до її перетворення на провідний соціальний інститут сучасного суспільства знань. Головні ознаки інституціалізації автори вбачають: у наявності системи наукових організацій (академії, університети тощо); соціальних норм і цінностей, що регулюють наукову діяльність; виробленні наукової політики держави; формуванні інноваційного бізнесу, що інтегрує науку у виробництво; розвитку наукової статистики та наукознавства з метою аналізу та оцінки наукового поступу. Тож інституціалізація науки визначається як багатовекторний процес побудови спеціалізованих структур, норм і цінностей, що визначають її взаємодію із суспільством та державою (Чубатенко & Кириленко, 2018). На думку С. П. Стельмаха, процес інституціалізації історичної науки полягає у формуванні професійної корпорації та наукових шкіл. Автор переконаний, що інституціалізація історичної науки в Україні відбувалася в першій половині XIX ст. під впливом західноєвропейської наукової думки й була тісно пов'язана зі становленням університетів як головних осередків формування професійної корпорації істориків, створення спеціалізованої інфраструктури (кафедри, наукові товариства) та вироблення власної «наукової культури», що містила теоретичне осмислення історії, методологічні розробки та підготовку кадрів (Стельмах, 2001; 2005a).

«Енциклопедія історії України» теж не обійшла увагою репрезентовану тему. Видання містить статтю «Інституціоналізація історичної науки», автором якої є вищезгаданий С. П. Стельмах. Цитуємо: «Становлення різноманітних комунікативних органів науки – наукових інституцій, що відбувається в ході перетворення наукових досліджень у спеціалізовану суспільну діяльність, саме і є процесом, який історики науки називають інституціоналізацією науки» (Стельмах, 2005b, с. 504). Цей процес надає дослідникам доступ до ресурсів, стимулює до співпраці, формування наукових шкіл та забезпечення спадкоємності й конкуренції в науці, збереження колективної пам'яті. Також автор висвітлює питання типологізації історичних інституцій та здійснює екскурс щодо розвитку процесів інституціалізації історії у світовому науковому просторі.

Як бачимо, українська історіографія акцентує увагу на проблемах інституціалізації науки загалом або ж конкретизуючись на галузі історії. Однак питання інституціалізації дослідження проблем виключно всесвітньої історії не знайшло повноцінного відображення в полі вітчизняного історієписання й потребує подальшої розробки.

У цій науковій розвідці здійснено спробу комплексно висвітлити інституціалізацію українською історичною наукою процесів дослідження проблем всесвітньої історії, фокусуючись на вивченні діяльності ДУ «Інститут всесвітньої історії НАНУ». Автори ставлять мету: проаналізувати формування та розвиток інституційних механізмів дослідження проблематики світового історичного процесу в Україні, акцентувавши на провідній ролі установи як наукового центру, що здійснює всебічне та системне вивчення історії Європи, Америки, Азії, Африки в хронологічних межах від давнини до сьогодення, а також оцінює ризики міжнародних відносин у сучасному світі.

Методика роботи визначена специфікою предмета дослідження. Зокрема, метод історизму допомагає простежити шлях інституціалізації всесвітньої історії на теренах історичної науки України. Метод системного аналізу полягає в комплексному та послідовному вивченні окре-

мих напрямків діяльності ДУ «Інститут всесвітньої історії НАНУ» (науково-дослідна, видавнича робота, фахова підготовка науковців тощо), кожен з яких на власному структурному рівні забезпечує реалізацію інституціонального функціоналу установи загалом. Метод хронології застосовано під час вивчення матеріалів, опублікованих на сторінках наукового журналу Інституту, у збірниках наукових праць, щорічниках, та групування їх за ознакою належності до епохи, у яку відбувалася досліджувана подія.

Свій шлях ДУ «Інститут всесвітньої історії НАНУ» розпочав у 1992 р. як Інститут східноєвропейських досліджень НАНУ, а сучасну назву отримав у 2011 р. Сьогодні це один із ключових суб'єктів інституціалізації всесвітньої історії в українському науковому просторі, що визначає своїми головними завданнями як здійснення фундаментальних та прикладних досліджень глобальної історії та культурно-цивілізаційного поступу, так і формування для державних структур пропозицій, спрямованих на ефективне інтегрування України до світової спільноти. Діяльність установи чітко структурована: кожен із чотирьох відділів – теорії та методології всесвітньої історії, історії нових незалежних держав, глобальних і цивілізаційних процесів, історії країн Азії та Африки, трансатлантичних досліджень – здійснює напрацювання за відповідними науковими напрямами, що визначають тематику науково-дослідної роботи. Ще одним важливим структурним підрозділом Інституту є бібліотека, фонди якої представлені тисячами старовинних і рідкісних книг та примірників періодики, а подеколи й особливо цінних з наукового боку екземплярів, наприклад, видана у 1890 р. 86-томна «Енциклопедія Брокгауза і Ефрона» чи «Науковий ювілейний збірник Українського Університету в Празі», що вийшов друком у 1930 р. (ДУ «Інститут всесвітньої історії НАНУ»).

Можемо констатувати, що сам факт існування Інституту всесвітньої історії як державної установи в структурі Національної академії наук України свідчить про інституціалізацію історичної науки. Це означає, що вивчення всесвітньої історії відбувається в межах організованої, спеціалізованої суспільної практики, з чітко визначеними завданнями, структурою, кадровим забезпеченням та метою проведення фундаментальних і прикладних досліджень глобальних історичних процесів. Інститут, як наукова інституція, об'єднує дослідників, зберігає колективну пам'ять та створює умови для продукування історичних знань.

Важливою віхою на шляху інституціалізаційного процесу ДУ «Інститут всесвітньої історії НАНУ» стало заснування 2015 р. часопису «Проблеми всесвітньої історії». Ця подія набула надзвичайної ваги, оскільки наявність власного журналу, з періодичністю виходу до чотирьох разів на рік, давала Інституту можливість безпосередньої реалізації місії з координації вивчення питань всесвітньої історії в Україні, що була доручена установі вітчизняною Національною академією наук. На сьогодні світ побачили 28 випусків часопису. Матеріали, які надходять до журналу, публікуються за такими рубриками: «Теорія і методологія всесвітньої історії», «Історія середніх віків», «Нова історія», «Новітня історія», «Україна у світі», «Культурно-цивілізаційний процес», «Історичний портрет» та інші (вони можуть варіюватися відповідно до тематики отриманих редакційною колегією матеріалів). Ретельне вивчення статей, надрукованих у журналі, дає змогу засвідчити тематичне розмаїття наукового доробку авторів, яке охоплює дослідження історичних процесів, що відбувалися в кожному куточку планети протягом усієї історії людства. Ось приклади деяких із них: публікаціями Т. І. Батенка «Малий льодовиковий період: проблеми датування» (Батенко, 2024), В. М. Розумюка «Пелопоннеська війна: внутрішньополітичні детермінанти зовнішньої політики» (Розумюк, 2016) представлена епоха стародавнього світу; М. І. Козака «Середньовічні щити Європи та Русі (конструкція, військово-символічне значення, розвиток)» (Козак, 2022) – середньовіччя; Л. В. Таран «Французька революція кінця XVIII століття в історіографії останньої третини XIX – початку XXI ст.» (Таран, 2023), С. А. Фалька «Діяльність воєнно-інструкторських місій європейських країн і США в арміях держав, що реформували збройні сили (остання третина XIX – перша третина

XX ст.): проблеми та перспективи досліджень» (Фалько, 2022), О. В. Зернецької «Підводні телекомунікаційні кабелі в контексті безпеки Європейського Союзу» (Зернецька, 2024) – нова і новітня історія країн Європи та Америки; С. А. Фалька «Діяльність європейських військових місій в ісламських країнах Близького Сходу та Північній Африці у 20–80-ті рр. XIX ст.» (Фалько, 2024), Н. О. Пророченко, М. А. Охріменко «Зовнішня політика Ірану у XXI ст.: посилення експансіоністських тенденцій» (Пророченко & Охріменко, 2024) – нова і новітня історія країн Азії та Африки.

Видавнича діяльність Інституту не обмежується лише часописом, вона містить також збірники наукових праць, наукові щорічники, аналітичні записки, енциклопедії, монографії. Серед тих, що вийшли за останні роки: «Індія: давнина і сучасність: збірник наукових праць», 2025 р., «Соціально-економічний розвиток пострадянських країн в історичному контексті: збірник наукових праць», 2024 р., «Актуальні проблеми зовнішньої політики та міжнародних відносин: теорія і практика: збірник наукових праць», 2024 р., «Україна: контекст світових подій. Аналітичні записки Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» (2020–2023 рр.)», 2023 р., «Пам'ять про Другу світову війну: переможці та переможені: збірник наукових праць», 2023 р., «Країни світу і Україна: енциклопедія: в 5 т.», 2018 р., монографія за редакцією В. О. Шведа «Азійський феномен поліваріантного розвитку наприкінці XX – початку XXI століття», 2024 р., монографія за редакцією А. І. Кудряченка «Пам'ять про Другу світову війну: історичний дискурс європейських країн», 2023 р. (ДУ «Інститут всесвітньої історії НАНУ»).

Не залишається поза увагою ДУ «Інститут всесвітньої історії НАНУ» й такий вагомий складник процесу інституціалізації всесвітньої історії як підготовка науковців. Саме інституціалізація надає сталу платформу для підготовки наукових кадрів, забезпечуючи їх необхідними ресурсами – науковим керівництвом досвідчених фахівців-істориків, доступом до архівних та бібліотечних фондів, широкої бази наукових даних. На засіданнях спеціалізованої вченої ради Інституту відбуваються захисти дисертаційних досліджень різнопланової тематики у сфері всесвітньої історії: Д. І. Іванов «Особливості формування зовнішньополітичного курсу британських урядів (1990–2010 рр.)», 2022 р., В. В. Алмашій «Українці Словаччини: громадсько-культурне життя та процес національного самовизначення (1989–1995 рр.)», 2021 р., В. А. Чжен «Конфуціанський складник трансформації китайського суспільства в період «реформ та відкритості (1978–2013 рр.)», 2021 р., О. В. Садовник «Придністровський конфлікт в період 1988–2014 рр.», 2020 р., О. О. Нагнибіда «Реалізація принципу нейтралітету в зовнішній політиці Ірландії (1937–2009 рр.)», 2020 р. Тексти дисертацій, авторефератів, відгуків офіційних опонентів оприлюднено на сайті Інституту, що забезпечує максимально відкритий та вільний доступ до результатів наукових досліджень і дає змогу зацікавленій аудиторії ознайомитися з актуальними досягненнями всесвітньої історії (ДУ «Інститут всесвітньої історії НАНУ»).

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАНУ» є яскравим свідченням симбіозу процесів інституціалізації та диджиталізації історичної науки. Він, як сучасна інституція, не може обмежуватися лише традиційними формами викладу інформації (публікації, конференції тощо). Свідченням активного впровадження елементів диджиталізації є насамперед офіційний сайт Інституту, максимально інформативний, легкий і зрозумілий у пошуку інформації. Наступний факт диджиталізації – наявність електронної наукової бібліотеки, що передбачає систематизацію та збереження наукових праць у цифровому форматі, швидкий обмін інформацією та оптимізацію комунікації в професійному середовищі, а також популяризацію наукових надбань у галузі всесвітньої історії через широкий доступ громадськості до наукових публікацій. Ще однією цифровою ініціативою Інституту є відеоблог, де зібрано інтерв'ю з провідними науковцями установи, а також медіафайли, подкасти з їхніми експертними оцінками в Youtube. Блог є диверсифікованим, оскільки репрезентує кваліфіковані оцінки фахівців кожного зі структур-

них підрозділів Інституту стосовно актуальних проблем минулого та сучасності різних народів та країн. Так, старший науковий співробітник відділу історії країн Азії та Африки Є. Прип'ік у межах проєкту «Останній день диктатора» надає експертну оцінку диктаторських режимів, що панували протягом ХХ – на початку ХХІ ст. в Європі: «Кривава історія Албанії. Хто такий Енвер Ходжа?», 2022 р., «Головний нацист Угорщини. Злочини Ференца Салаші», 2023 р.; Азії: «Самодержець, який скасував оперу та хвороби. Сапармурат Ниязов», 2023 р., «Символ ненавистної влади. Хафез Асад», 2023 р.; Африці: «Кровожерливий Роберт Мугабе. Трагедія африканського правителя», 2022 р.; Америці: «Харизматичний тиран Венесуели. Уго Чавес», 2023 р., «Ватажок військового режиму Гватемали. Хосе Ефраїн Ріос Монтт», 2024 р. Науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Є. Сафар'янс здійснює фахове консультування Youtube-каналу «Реальна історія»: «Хто поділив Україну на три сорти?», 2023 р., «Темне минуле московського патріархату», 2023 р. та ін. Це далеко не повний перелік діяльності співробітників Інституту всесвітньої історії НАН України в сучасному медіапросторі. Наприклад, провідний співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії, проф. Л. Чекаленко знайомить глядачів зі своїми монографіями, наприклад, «Публічна історія: виклики ХХІ століття», 2022 р., або ж важливими питаннями історії США чи європейських країн: «США: система підготовки дипломатів», «ФРН – Республіка Польща: проблемні питання відносин», 2022 р. (ДУ «Інститут всесвітньої історії НАНУ»). Включеність відеоблогу до цифрової системи Інституту сприяє формуванню своєї «колективної пам'яті», динамічний медіархів у межах проблематики світової історії. Тож у сучасному науковому просторі цифровий інструментарій є невід'ємним складником інституційного розвитку всесвітньої історії, посилюючи її можливості та доступність для широкого загалу.

Отже, сьогодні українська історична наука активно формує власний погляд на хід світової історії, прагнучи інтегрувати національний досвід у глобальний контекст. Інституціоналізація дослідження всесвітньої історії відіграє ключову роль у цьому процесі, створюючи цілісну, науково виважену систему для осмислення, інтерпретації та глибинного аналізу фактів про минуле й сьогодення різних народів світу. Саме ДУ «Інститут всесвітньої історії НАНУ» є центральним елементом цієї інституціоналізації. Послідовно еволюціонуючи з кінця ХХ ст., Інститут посів провідну нішу в академічному середовищі, системно вивчаючи глобальні історичні процеси – від найдавніших епох до сучасності, охоплюючи всі континенти та цивілізації. Діяльність цієї наукової установи зосереджена на розробці передових методологій для аналізу всесвітньої історії, формуванні сучасних наукових шкіл, що спеціалізуються на різних регіонах й історичних періодах, підготовці фахівців-істориків, здатних до комплексного й критичного осмислення закономірностей та динаміки світової історії.

Список використаної літератури

1. Чубатенко О. М., Кириленко О. М. Наука як соціальний інститут та об'єкт політичного управління. *Регіональні студії*. 2018. № 12. С. 30–35.
2. Стельмах С. П. Становлення історичної науки в Україні у першій половині ХІХ ст. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська Академія»*. 2001. Т. 19. С. 53–58.
3. Стельмах С. П. Історична наука в Україні епохи класичного історизму ХІХ – початок ХХ століття : монографія / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : ВПЦ Київський університет, 2005а. 378 с.
4. Стельмах С. П. Інституціоналізація історичної науки [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України*. Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. / НАН України, Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наукова думка», 2005б. 672 с.
5. Державна Установа «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України». URL: <https://ivinas.gov.ua/> (дата звернення: 26.06.2025 р.).

6. Батенко Т. І. Малий льодовиковий період: проблеми датування. *Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал*. 2024. № 4(28). С. 9–31. DOI: <https://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-28-1>
7. Розумюк В. М. Пелопоннеська війна: внутрішньополітичні детермінанти зовнішньої політики. *Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал*. 2016. № 1. С. 52–63. DOI: <https://doi.org/10.46869/2707-6776-2016-1-3>
8. Козак М. І. Середньовічні щити Європи та Русі (конструкція, військово-символічне значення, розвиток). *Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал*. 2022. № 2 (18). С. 12–40. DOI: <https://doi.org/10.46869/2707-6776-2022-18-1>
9. Таран Л. В. Французька революція кінця XVIII століття в історіографії останньої третини XIX – початку XXI ст. *Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал*. 2023. № 2(22). С. 16–29. DOI: <https://doi.org/10.46869/2707-6776-2023-22-2>
10. Фалько С. А. Діяльність воєнно-інструкторських місій європейських країн і США в арміях держав, що реформували збройні сили (остання третина XIX – перша третина XX ст.): проблеми та перспективи досліджень. *Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал*. 2022. № 2(18). С. 41–64. DOI: <https://doi.org/10.46869/2707-6776-2022-18-2>
11. Зернецька О. В. Підводні телекомунікаційні кабелі в контексті безпеки Європейського Союзу. *Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал*. 2024. № 2(26). С. 64–76. DOI: <https://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-26-4>
12. Фалько С. А. Діяльність європейських військових місій в ісламських країнах Близького Сходу та Північній Африці в 20–80-ті рр. XIX ст. *Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал*. 2024. № 3(27). С. 27–66. DOI: <https://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-27-2>
13. Пророченко Н. О., Охріменко М. А. Зовнішня політика Ірану у XXI ст.: посилення експансіоністських тенденцій. *Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал*. 2024. № 4(28). С. 149–166. DOI: <https://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-28-9>

References

1. Chubatenko, O. M., & Kyrylenko, O. M. (2018). Nauka yak sotsialnyi instytut ta ob'iekt politychnoho upravlinnia [Science as a social institution and an object of political governance]. *Regionalni studii – Regional Studies*, 12, 30–35 [in Ukrainian].
2. Stelmakh, S. P. (2001). Stanovlennia istorychnoi nauky v Ukraini u pershii polovyni XIX st. [Formation of historical science in Ukraine in the first half of the XIX century]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Kyievo-Mohylianska Akademiia» – Scholarly Papers of the National University of Kyiv-Mohyla Academy*, 19, 53–58 [in Ukrainian].
3. Stelmakh, S. P. (2005). Istorychna nauka v Ukraini epokhy klasychnoho istoryzmu XIX – pochatok XX stolittia [Historical science in Ukraine in the era of classical historicism of the XIX – early XX century]. Kyiv: VPC Kyivskiy universytet [in Ukrainian].
4. Stelmakh, S. P. (2005). Instytutsionalizatsiia istorychnoi nauky [Institutionalization of historical science]. In: V. A. Smolii (Ed.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Vol. 3: E-Y. Kyiv: Vyd-vo «Naukova dumka» [in Ukrainian].
5. Derzhavna Ustnova «Instytut vsesvitnoi istorii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy» [State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine»]. (n.d.). Retrieved June 26, 2025, from <https://ivinas.gov.ua/> [in Ukrainian].
6. Batenko, T. I. (2024). Malyi lodovykovyi period: problemy datuvannia [Little Ice Age: problems of dating]. *Problemy vsesvitnoi istorii: naukovyi zhurnal – Problems of World History: A Scholarly Journal*, 4(28), 9–31. DOI: <https://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-28-1> [in Ukrainian].
7. Rozumyuk, V. M. (2016). Peloponneska viina: vnutrishnopolitychni determinanty zovnishnoi polityky [Peloponnesian War: Domestic Policy Determinants of Foreign Policy]. *Problemy*

vesvitnoi istorii: naukovyi zhurnal – Problems of World History: A Scholarly Journal, 1, 52–63. DOI: <https://doi.org/10.46869/2707-6776-2016-1-3> [in Ukrainian].

8. Kozak, M. I. (2022). Serednovichni shchyty Yevropy ta Rusi (konstruktsiia, viiskovo-symvolichne znachennia, rozvytok) [Medieval shields of Europe and Rus (construction, military-symbolic meaning, development)]. *Problemy vesvitnoi istorii: naukovyi zhurnal – Problems of World History: A Scholarly Journal*, 2(18), 12–40. DOI: <https://doi.org/10.46869/2707-6776-2022-18-1> [in Ukrainian].

9. Taran, L. V. (2023). Frantsuzka revoliutsiia kintsia XVIII stolittia v istoriografii ostannoï tretyny XIX – pochatku XXI st. [The French Revolution of the late XVIII century in the historiography of the last third of the XIX – early XXI century]. *Problemy vesvitnoi istorii: naukovyi zhurnal – Problems of World History: A Scholarly Journal*, 2(22), 16–29. DOI: <https://doi.org/10.46869/2707-6776-2023-22-2> [in Ukrainian].

10. Falko, S. A. (2022). Diialnist voienno-instruktorskykh misii yevropeiskykh krain i SShA v armiiakh derzhav, shcho reformuvaly zbroini syly (ostannia tretyna XIX – persha tretyna XX st.): problemy ta perspektyvy doslidzhen [Activities of military-instructional missions of European countries and the USA in the armies of states that reformed the armed forces (last third of the XIX – first third of the XX century): problems and prospects of research]. *Problemy vesvitnoi istorii: naukovyi zhurnal – Problems of World History: A Scholarly Journal*, 2(18), 41–64. DOI: <https://doi.org/10.46869/2707-6776-2022-18-2> [in Ukrainian].

11. Zernetska, O. V. (2024). Pidvodni telekomunikatsiini kabeli v konteksti bezpeky Yevropeiskoho Soiuzu [Underwater telecommunication cables in the context of the European Union's security]. *Problemy vesvitnoi istorii: naukovyi zhurnal – Problems of World History: A Scholarly Journal*, 2(26), 64–76. DOI: <https://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-26-4> [in Ukrainian].

12. Falko, S. A. (2024). Diialnist yevropeiskykh viiskovykh misii v islamskykh krainakh Blyzkoï Skhodu ta Pivnichnii Afrytsi v 20–80-ti rr. XIX st. [Activities of European military missions in Islamic countries of the Middle East and North Africa in the 20s-80s of the XIX century]. *Problemy vesvitnoi istorii: naukovyi zhurnal – Problems of World History: A Scholarly Journal*, 3(27), 27–66. DOI: <https://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-27-2> [in Ukrainian].

13. Prorochenko, N. O., & Okhrimenko, M. A. (2024). Zovnishnia polityka Iranu u XXI st.: posylennia ekspansionistskykh tendentsii [Iran's foreign policy in the XXI century: strengthening expansionist tendencies]. *Problemy vesvitnoi istorii: naukovyi zhurnal – Problems of World History: A Scholarly Journal*, 4(28), 149–166. DOI: <https://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-28-9> [in Ukrainian].

Ілляшенко Ю. Ю., Лисенко А. І. Інституціоналізація дослідження проблем всесвітньої історії у вимірі української історичної науки: роль Державної установи «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України»

У статті висвітлено значення інституціоналізації дослідження процесів всесвітньої історії в сучасній Україні на прикладі Державної установи «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України», що є провідним академічним центром із системного та комплексного вивчення світового історичного поступу від найдавніших епох до сьогодення. Детально схарактеризовано багатогранну діяльність Інституту, що підтверджує його центральне місце в інституціоналізації всесвітньої історії у вітчизняній академічній науці. Засвідчено системність вивчення Інститутом проблем всесвітньої історії, оскільки його дослідження охоплюють величезний спектр проблем, пов'язаних з історичним розвитком європейського, азійського, африканського, північно- та південноамериканського регіонів, цивілізаційними особливостями та взаємовпливами з погляду глобалістики та трансконтинентальної взаємодії.

Зосереджено увагу на активній науково-дослідній та видавничій діяльності Інституту. Зокрема, започаткування часопису «Проблеми всесвітньої історії» створило можливість для безпосередньої координації вивчення питань всесвітньої історії в Україні. Крім того, публіку-

ються збірники наукових праць, монографії, аналітичні записки, енциклопедії, що охоплюють широкий спектр тематики світової історії. Зазначено, що Інститут є сталою платформою для підготовки наукових кадрів у сфері всесвітньої історії через функціонування спеціалізованої вченої ради, забезпечуючи відкритий доступ до дисертаційних досліджень для науковців та громадськості.

Аргументовано важливість активного впровадження Інститутом цифрових інструментів (інформативний офіційний сайт, електронну наукову бібліотеку та відеоблог на Youtube) для популяризації наукових надбань у галузі всесвітньої історії. Доведено, що Інститут не лише систематизує вивчення глобальних історичних процесів, а й активно формує інституційне середовище для розвитку наукових кадрів, забезпечує відкритість наукових даних та сприяє інтеграції української історіографії у світовий науковий простір.

Ключові слова: інституалізація, всесвітня історія, Державна установа «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України».

Iliashenko Yu. Yu., Lysenko A. I. Institutionalization of world history research in Ukrainian historical science: the role of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”

The article highlights the significance of the institutionalization of world history research in contemporary Ukraine. This process is exemplified by the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”, which stands as a leading academic center for the systemic and comprehensive study of global historical development from ancient times to the present day. The multifaceted activities of the Institute are thoroughly characterized, underscoring its pivotal role in the institutionalization of world history within domestic academia. The systematic approach of the Institute in studying world history is evident, as its research encompasses a vast spectrum of issues related to the historical development of European, Asian, African, North American, and South American regions, including their civilizational peculiarities and interdependencies from the perspective of global studies and transcontinental interaction.

The authors focus on the Institute’s active research and publishing endeavors. Notably, the establishment of the journal «Problems of World History» has created opportunities for direct coordination of world history studies in Ukraine. Furthermore, the Institute publishes collections of scholarly works, monographs, analytical notes, and encyclopedias, covering a wide range of global historical topics.

It is emphasized that the Institute serves as a stable platform for training academic staff in the field of world history through the functioning of a specialized academic council. This ensures open access to dissertation research for scholars and the public. The article also argues for the importance of the Institute’s active implementation of digital tools (an informative official website, an electronic scholarly library, and a YouTube videoblog) to promote academic achievements in world history.

It is confirmed that the Institute not only systematizes the study of global historical processes but also actively shapes the institutional environment for the development of academic personnel, ensures the openness of scholarly data, and contributes to the integration of Ukrainian historiography into the global academic space.

Key words: institutionalization, world history, State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

УДК 94(477):355.233(477.53)

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-1-90-97>

Ільницька Валерія Валеріївна,

здобувачка спеціальності «Середня освіта (Історія)»

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

valeriya01200512@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0000-1963-1783>

Макаренко Вікторія Олександрівна,

здобувачка спеціальності «Історія та археологія»

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

vikamakarenko966@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-1393-1887>

Шевцова Євгенія Сергіївна,

асистент кафедри історії та археології

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

e.shevtsova209@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4304-6792>

ПЕТРОВСЬКИЙ ПОЛТАВСЬКИЙ КАДЕТСЬКИЙ КОРПУС ЯК ОСЕРЕДОК ПІДГОТОВКИ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ЕЛІТИ

У другій половині XIX – на початку XX ст. на теренах Російської імперії діяла розгалужена мережа кадетських корпусів, які були покликані формувати нові покоління військової та адміністративної еліти. Водночас освітній процес у таких закладах в Україні не був однозначним. Через навчальні програми, виховні практики здійснювався вплив імперської ідеології, проте навчальні заклади не могли бути осторонь національних соціокультурних процесів. Одним із малодосліджених, але важливих аспектів дослідження історії Петровського Полтавського кадетського корпусу є його роль у формуванні національно зорієнтованої частини дворянської молоді, яка згодом відіграла помітну роль у державотворчих процесах в Україні на початку XX ст.

Дослідження діяльності Петровського Полтавського кадетського корпусу як інституції, що виникла за активної участі українського дворянства, дає змогу розкрити умови, у яких поступово викристалізувалася українська національна військова еліта – з усвідомленою громадською позицією, відчуттям історичної відповідальності та елементами національної ідентичності. У центрі дослідницької уваги – дослідження освітньо-виховної моделі корпусу та виявлення зв'язку між кадетською підготовкою і подальшою політичною активністю випускників у період українського національного відродження.

Метою статті є реконструкція моделі дворянської освіти в Україні середини XIX – початку XX ст. на прикладі діяльності Петровського Полтавського кадетського корпусу як важливого осередку формування української військової еліти. Особливу увагу приділено аналізу національного походження вихованців, участі українського дворянства в організації та фінансуванні

закладу, а також вивченню подальшого залучення випускників корпусу до українського державотворення в 1917–1921 рр. Дослідження здійснене на основі міждисциплінарного підходу, що поєднує методи історико-біографічного аналізу, структурно-функціонального підходу та компаративістики.

Проблематика кадетської освіти на українських землях у складі Російської імперії знаходить відображення в низці праць сучасних дослідників. А. Іноземцев розглянув Петровський Полтавський кадетський корпус з погляду історії педагогіки, зосередившись на організаційно-педагогічних засадах діяльності (Іноземцев, 2020). М. Балабай проаналізував специфіку навчальної та виховної роботи в кадетських корпусах, створених у середині XIX – на початку XX ст. (Балабай, 2012). Цінними є дослідження А. Ткачука (Ткачук, 2009) та Ю. Коміренка (Коміренко, 2017), у яких висвітлюються національні моделі виховання в межах закладу та участь випускників у подіях Української революції 1917–1921 рр. Зазначені праці створюють базу для нашого дослідження, новизна якого полягає в акцентуванні уваги на Петровському Полтавському кадетському корпусі як інституції, що не лише інтегрувалася в імперську систему військової освіти, а й за низкою ознак була осередком формування української національної військової еліти. Особливе значення має простеження причин участі випускників корпусу в українських державотворчих процесах 1917–1921 рр., що дає змогу переосмислити виховну функцію таких закладів у контексті національного відродження.

Дворянська освіта в Російській імперії, до складу якої входили й українські землі, посідала особливе місце в системі формування еліт, визначаючи не лише соціальний статус, а й світогляд, культурні цінності та професійні орієнтири майбутніх поколінь. Особливу увагу держава приділяла підготовці дворянської молоді у військових навчальних закладах, адже саме військо розглядалося як опора імперської влади та ключовий носій її ідеології. Військові училища, зокрема кадетські корпуси, виконували не лише освітню, а й виховну функцію, формуючи вірнопідданих імперії, готових не тільки захищати її кордони, а й утверджувати цінності самодержавства, православ'я і централізованої державності. Освіта в таких інституціях була покликана не просто забезпечити фахову підготовку, а й закласти світоглядну основу, що відповідала потребам імперської політики та збереженню панівного порядку.

На українських теренах імперська адміністрація особливо активно прагнула спрямувати розвиток місцевих еліт у русло служіння державним інтересам. Одним із ключових інструментів цієї політики стали освіта та культура – сфери, що давали змогу поступово інтегрувати українське дворянство в імперський простір через систему цінностей та лояльності. Русифікація еліти тут мала радше стратегічно м'який характер: дітей не вилучали з родин, однак прагнення батьків дати гідну освіту та забезпечити кар'єрні перспективи, зокрема у військовій службі, спонукало дворянство до участі у створенні й утриманні регіональних військово-освітніх закладів (Іноземцев, 2020, с. 49).

Фінансування будівництва навчального закладу було забезпечено ще задовго до його фактичного відкриття. Визначальну роль у цьому процесі відіграло українське дворянство, чий внесок став ключовим для реалізації ініціативи. На початку XIX ст. дворянські зібрання Полтавської, Чернігівської, Слобідсько-Української (згодом Харківської) та Катеринославської губерній відгукнулися на маніфест імператора Олександра I. У цьому документі підкреслювалося, що фінансова участь дворян у підтримці державних починань розглядається як гідний приклад служіння загальному благу. Зібрані після маніфесту кошти, а також суми, зібрані під час двох додаткових кампаній, були використані вже за правління імператора Миколи I. У 1829 р. дворянство Полтавської губернії ухвалило рішення щорічно сплачувати по 10 копійок асигнаціями з кожної душі, починаючи з 1 січня 1830 р. Дворяни Кременчуцького повіту вирішили внести одноразово по 2 рублі з душі. За цю ініціативу вони були вшановані Височайшим рескриптом, у якому зазначалося: «Мені приємно, що малоросійське дворянство виявляє свою особисту

участь у державних турботах про виховання власних дітей і настільки ревно сприяє цьому власними коштами» (Павловський, 1890, с. 7–10). За підрахунками А. Іноземцева загалом на будівництво кадетського корпусу було витрачено 2 млн. 620 тис. руб. асигнаціями (Іноземцев, 2019, с. 125).

Рішення про відкриття кадетського корпусу в Полтаві ухвалено 1836 р. як частина загальноімперської ініціативи зі створення військово-навчальних закладів у губернських центрах. Відповідно до указу імператора Миколи I від 5 квітня того ж року, новий навчальний заклад мав не лише освітнє, а й символічне значення: його заснування приурочували до перемоги Петра I під Полтавою. Саме тому корпус отримав назву Петровського-Полтавського, а датою його урочистого відкриття визначили 27 червня – день Полтавської битви. Так, кадети мали змалку засвоювати уявлення про героїчне минуле імперії, яке вони покликані продовжити (Іноземцев, 2020, с. 51). Ідея прославляння імператора та його перемог була візуально підкріплена й у кадетській формі: вензели на погонах кадетів були синього кольору з білою каймою із зображенням двох латинських літер «P.P.», що відсилалися до «Petrus Primus» («Петро Великий»). Урочисте відкриття Полтавського Петровського кадетського корпусу відбулося 6 грудня 1840 р. (Сборник воспоминаний, 1965, с. 8–10).

Кадетський корпус був розрахований на 400 учнів. У монографії О. Козинець «Реформування системи військової освіти та підготовки кадрів російської армії у другій чверті XIX століття» авторка зазначає, що внески дворян продовжувалися і після трьох зборів коштів для побудови самого закладу. Дворяни вищевказаних губерній, чиї діти мали змогу навчатися в Полтавському Петровському кадетському корпусі робили щорічні пожертвування загальною сумою 80 тис. руб. Із загальної кількості в 400 потенційних кадетів, 270 вихованців утримувалися за рахунок пожертв дворянства українських губерній, що надійшли в межах зазначених зборів (Козинець, 2008, с. 85).

Успішна реалізація такого масштабного освітнього проекту вимагала не лише значних фінансових вкладень та чіткої державної політики, а й виваженого та авторитетного керівництва. Закономірно, що на цю відповідальну посаду було призначено представника дворянського стану, який активно підтримував створення корпусу. Так, першим директором Петрівського Полтавського кадетського корпусу став український дворянин, що походив зі шляхетного роду Бердичівського повіту, Київської губернії генерал-майор В. Святловський. Його призначення було показовим прикладом того, як ключові позиції в імперських освітніх та військових установах довірялися представникам українського дворянства, що забезпечувало ідейну спадкоємність та відповідність виховним принципам епохи. В. Святловський був постаттю, що користувалася глибокою повагою як серед вихованців, так і серед воєнних педагогів корпусу. Він послідовно впроваджував гуманні методи виховання, рішуче виступаючи проти фізичних покарань, які до цього використовувалися в кадетських корпусах столиці Російської імперії. На жаль, його діяльність на цій посаді тривала лише два роки, оскільки директор корпусу в 1842 р. помер (Сборник воспоминаний, 1965). О. Потоцький – директор Петровського Полтавського кадетського корпусу наприкінці XIX ст. – був не просто досвідченим педагогом, а людиною з активною громадянською позицією та виразним українським духом. Як вихованець цього ж корпусу, він зробив кар'єру від вихователя до директора, мав широке коло інтересів, належав до членів низки наукових і благодійних товариств Полтавщини та Волині. Його принципова позиція виявилася вчинком, далеким від російської чиновницької традиції: наприклад, замість влаштування святкового обіду на власну честь, О. Потоцький передав зібрані на це кошти на стипендії для сільських учнів. Школу, куди мали йти ці гроші, було відкрито на землі, яку родина Потоцьких передала громаді. Цей приклад свідчить про глибоку соціальну відповідальність і справжнє відчуття служіння – не державній системі, а людям і рідному краю (Коміренко, 2020, с. 175–176).

Більшість з директорів були випускниками Петровського Полтавського кадетського корпусу, що забезпечувало збереження традицій закладу та спадкоємність виховних принципів, сформованих у його стінах. Так, один з останніх директор корпусу М. Купчинський полковник, що походив з потомственного дворянського роду Полтавської губернії. Це підкреслює відродження традиції управління закладом представниками українського дворянства. Значну частину своєї кар'єри (1899–1914 рр.) М. Купчинський присвятив рідному корпусу як офіцер-вихователь і ротний командир, де здобув беззаперечний авторитет завдяки відданості справі та високим моральним якостям (Директора ППКК; Купчинський).

Для дослідження процесів формування національної військової еліти в українських землях важливою є специфіка навчально-виховного середовища кадетських корпусів, що діяли в Україні. Основними засадами їхньої підготовки були військова дисципліна, моральна відповідальність, колективізм та патріотизм. Водночас під патріотизмом розуміли не лише лояльність до імперії, а й – у межах українських корпусів – шанобливе ставлення до власної культури, історії та мови. Навчально-виховний процес у цих типах закладів розвивався на тлі протистояння двох педагогічних моделей: офіційної імперської – консервативної, спрямованої на підтримку самодержавства, та прогресивної, яку підтримували земські й громадські кола. Саме в корпусах України це протистояння набувало особливої форми: тут педагогіка не лише виконувала загальнодержавні завдання, а й частково інтегрувала ідеї культурного самозбереження, протидії русифікації та плекання української ідентичності серед майбутніх військових. Так, ці заклади стали важливою ланкою у формуванні української національно свідомої військової еліти в межах імперської системи (Коміренко, 2020).

Описана модель дворянської освіти, що функціонувала в Петровському Полтавському кадетському корпусі, відіграла ключову роль у підготовці національної військової еліти. Зі стрімким наближенням і вибухом революційних подій 1917 р., цей вихований корпус офіцерів та інтелектуалів постав перед вибором свого місця у процесі державотворення, що неминуче вплинуло на їхню позицію щодо українського національного руху.

Кадетські корпуси на українських землях відіграли помітну роль у формуванні національної військової еліти. Вихованці цих закладів стали не лише фаховими офіцерами, а й активними учасниками державотворчих процесів – у період Центральної Ради, УНР, Української Держави та ЗУНР. Серед них були діячі культури, науки, спорту, а також визначні командири, що боролися за незалежність України. За даними дослідників М. Литвина і К. Науменка, щонайменше 238 українських генералів здобули початкову військову освіту саме в кадетських корпусах, зокрема Полтавському (Литвин & Науменко, 2007, с. 6). Відданість кадетів військовому обов'язку та готовність до самопожертви в ім'я Української Держави знайшла своє відображення у зростанні випадків самовільного переходу вихованців корпусів на добровільну військову службу в українське військо. Ця тенденція, яка свідчила про високий рівень патріотизму, водночас викликала занепокоєння командування щодо відволікання кадетів від навчання. Як зазначає А. Ткачук у своїй дисертації, у відповідь на це Головнокомандувач Збройних сил України генерал від кавалерії граф Ф. Келлер видав наказ, що забороняв начальникам військових частин, організацій та добровільних дружин приймати на службу вихованців середніх навчальних закладів, включаючи кадетські корпуси, без згоди батьків. Проте через брак кадрів кадетів усе ж брали на службу з дозволу батьків (Ткачук, 2010, с. 71–72).

Згідно зі свідченнями О. Несвицького, викладеними в його щоденнику «Полтава в добу революції та громадянської смуги (1917–1922 рр.)», під час більшовицького наступу на місто в жовтні 1919 р., військовий гарнізон виявився нездатним організувати ефективний опір. За таких обставин ініціативу щодо захисту міста взяли на себе представники місцевої молоді: саме кадети та гімназисти відіграли ключову роль у спробах організувати оборону і затримати наступ (Несвицький, 1995, с. 129–133).

Виникає суперечність між історичною значущістю Петровського Полтавського кадетського корпусу як інституції, що сприяла формуванню військової еліти та національної свідомості, і його поточним фізичним станом. Споруда, яка є свідком важливих історичних етапів та пам'яткою архітектури, наразі перебуває в значній деградації. Необхідність термінової реставрації є об'єктивною умовою для збереження цього унікального об'єкта культурної спадщини.

Узагальнюючи проведені дослідження, констатуємо, що Петровський Полтавський кадетський корпус відігравав подвійну роль: з одного боку, він був частиною імперської військової освітньої системи, а з іншого – осередком формування української національно зорієнтованої військової еліти. Це було зумовлено значною фінансовою участю українського дворянства у створенні та утриманні закладу, призначення представників української громадськості на керівні посади. Окрім того, навчально-виховне середовище, попри імперську ідеологію, сприяло плеканню української ідентичності та поваги до народу та своєї землі. Результатом такого освітньо-виховного процесу стало формування національно свідомої військової еліти, яка брала активну участь в українських державотворчих процесах 1917–1921 рр., долучаючись до боротьби за незалежність України. Це підкреслює парадоксальність ролі закладу, який, будучи імперською інституцією, водночас сприяв національному відродженню. Подальші дослідження можуть бути зосереджені на дослідженні архітектурної спадщини корпусу з метою її збереження та інтеграції в сучасний культурний простір.

Список використаної літератури

1. Іноземцев А. В. Організаційно-педагогічні засади діяльності Петровського Полтавського кадетського корпусу (1840–1919) : дис. ... д-ра філософії. Полтава, 2020. 261 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/en/searchdoc/0821U100097/> (дата звернення: 25.05.2025).
2. Балабай М. О. Організація виховної роботи в кадетських корпусах Російської імперії, створених на території українських губерній. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. 2012. Вип. 2 (31). С. 148–153.
3. Ткачук А. П. Випускники кадетських корпусів – активні учасники Українських визвольних змагань 1917–1921 рр. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2009. Вип. 18. С. 444–449. URL: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/20/04-10TkachukA.pdf> (дата звернення: 20.05.2025).
4. Коміренко Ю. А. Протистояння двох систем виховання у Петровському Полтавському кадетському корпусі. *Актуальні проблеми розвитку світової науки*. Київ, 2017. С. 49–56.
5. Павловський І. Ф. Історичний нарис Петровського Полтавського кадетського корпусу (1840–1890). Полтава : Друкарня губернського правління, 1890. 183 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0004780> (дата звернення: 23.05.2025).
6. Іноземцев А. Особливості діяльності Петровського Полтавського кадетського корпусу. *Дидаскал*. 2019. № 19. С. 125–128. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/13967/1/55.pdf> (дата звернення: 25.05.2025).
7. Сборник воспоминаний бывших воспитанников Петровского Полтавского кадетского корпуса, изданный Объединением в Париже по случаю 125-летия со дня основания Корпуса. Париж, 1965. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0011536> (дата звернення: 20.05.2025).
8. Козинець О. Г. Реформування системи військової освіти та підготовки кадрів російської армії у другій чверті XIX століття : монографія. Чернігів : Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2008. 182 с.
9. Коміренко Ю. А. Розвиток системи виховання в кадетських корпусах України в середині XIX – на початку XX століття : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Умань, 2020. 332 с.

10. Директори ППКК. *Офіційний сайт історії Полтавщини* [Електронний ресурс]. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/petrovskij-poltavskij-kadetskij-korpus/personal-ppkk/direktora-ppkk> (дата звернення: 23.05.2025).

11. Купчинський М. М. *Офіційний сайт історії Полтавщини*. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/petrovskij-poltavskij-kadetskij-korpus/personal-ppkk/direktora-ppkk?id=2052> (дата звернення: 23.05.2025).

12. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірالی. Львів; Харків : Сага, 2007. 244 с.

13. Ткачук А. П. Вишкіл і виховання в кадетських корпусах на території України (1840–1920 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 20.02.22. Львів, 2010. 212 с.

14. Несвицкий А. А. Полтава в дни революции и в период смуты 1917–1922 гг.: щоденник. *Державний архів Полтавської області. Полтавське краєве об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка*. Полтава, 1995. 280 с.

References

1. Inozemtsev, A. V. (2020). Orhanizatsiino-pedahohichni zasady diialnosti Petrovskoho Poltavskoho kadetskoho korpusu (1840–1919) [Organizational and pedagogical principles of the Petrovsky Poltava Cadet Corps activity (1840–1919)]. *Doctor's thesis*. Poltava. Retrieved from <https://nrat.ukrintei.ua/en/searchdoc/0821U100097/> [in Ukrainian].

2. Balabay, M. O. (2012). Orhanizatsiia vykhovnoi roboty v kadetskykh korpusakh Rosiiskoi imperii, stvorenykh na terytorii ukrainskykh hubernii [Organization of educational work in the cadet corps of the Russian Empire created in the Ukrainian provinces]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho universytetu Povitrianykh Syl – Collection of Scientific Works of the Kharkiv University of the Air Force*, 2(31), 148–153 [in Ukrainian].

3. Tkachuk, A. P. (2009). Vypuskniky kadetskykh korpusiv – aktyvni uchashnyky Ukrainskykh vyzvolnykh zmahaniy 1917–1921 rr. [Graduates of cadet corps – active participants of the Ukrainian Liberation Struggles 1917–1921]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness, Statehood*, (18), 444–449. Retrieved from <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/20/04-10TkachukA.pdf> [in Ukrainian].

4. Komirenko, Yu. A. (2017). Protystoiannia dvokh system vykhovannia u Petrovskoho Poltavskoho kadetskoho korpusi [Confrontation of two educational systems in the Petrovsky Poltava Cadet Corps]. *Aktualni problemy rozvytku svitovoi nauky – Topical Problems of Global Science Development*. (pp. 49–56). Kyiv [in Ukrainian].

5. Pavlovskiy, I. F. (1890). Istorychnyi narys Petrovskoho Poltavskoho kadetskoho korpusu (1840–1890) [Historical Essay of the Petrovsky Poltava Cadet Corps (1840–1890)]. Poltava: Drukarnia hubernskoho pravlinnia. Retrieved from <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0004780> [in Ukrainian].

6. Inozemtsev, A. (2019). Osoblyvosti diialnosti Petrovskoho Poltavskoho kadetskoho korpusu [Peculiarities of the Petrovsky Poltava Cadet Corps activity]. *Dydaskal – Teacher*, (19), 125–128. Retrieved from <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/13967/1/55.pdf> [in Ukrainian].

7. Sbornik vospominaniy byvshih vospitannikov Petrovskogo Poltavskogo kadetskogo korpusa, izdannyy Obedineniem v Parizhe po sluchayu 125-letiya so dnya osnovaniya Korpusa [A collection of memoirs by former students of the Petrovsky Poltava Cadet Corps, published by the Association in Paris on the occasion of the 125th anniversary of the Corps' founding]. (1965). Paris. Retrieved from <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0011536> [in Russian].

8. Kozynets, O. H. (2008). Reformuvannia systemy viiskovoi osvity ta pidhotovky kadriv rosiiskoi armii u druhii chverti XIX stolittia [Reformation of military education and personnel training of the Russian army in the second quarter of the 19th century]. Chernihiv: Chernihivskiy derzhavnyi instytut prava, sotsialnykh tekhnolohii ta pratsi [in Ukrainian].

9. Komirenko, Yu. A. (2020). Rozvytok systemy vykhovannia v kadetskykh korpusakh Ukrainy v seredyni XIX – na pochatku XX stolittia [Development of the education system in cadet corps of Ukraine in the mid-19th – early 20th centuries]. *PhD thesis*. Uman [in Ukrainian].

10. Dyrektory PPKK [Directors of the Petrovsky Poltava Cadet Corps]. (n.d.). *Ofitsiyni sait istorii Poltavshchyny – Official Website of Poltava History*. Retrieved May 23, 2025, from <http://histpol.pl.ua/ru/petrovskij-poltavskij-kadetskij-korpus/personal-ppkk> [in Ukrainian].

11. Kupchynskiy, M. M. (n.d.). *Ofitsiyni sait istorii Poltavshchyny – Official Website of Poltava History*. Retrieved May 23, 2025, from <http://histpol.pl.ua/ru/petrovskij-poltavskij-kadetskij-korpus/personal-ppkk?id=2052> [in Ukrainian].

12. Lytvyn, M. R., & Naumenko, K. Ye. (2007). Zbroini syly Ukrainy pershoi polovyny XX st.: Henaraly i admiraly [Armed Forces of Ukraine in the First Half of the 20th Century: Generals and Admirals]. Lviv; Kharkiv: Saga [in Ukrainian].

13. Tkachuk, A. P. (2010). Vyshkil i vykhovannia v kadetskykh korpusakh na terytorii Ukrainy (1840–1920 rr.) [Drill and Education in Cadet Corps in Ukraine (1840–1920)]. *PhD thesis*. Lviv [in Ukrainian].

14. Nesvytskyi, A. A. (1995). Poltava v dni revoliutsii i v period smuty 1917–1922 hh.: shchodennyk [Poltava during the Revolution and the Time of Troubles 1917–1922: Diary]. Poltava [in Russian].

Ільницька В. В., Макаренко В. О., Шевцова Є. С. Петровський Полтавський кадетський корпус як осередок підготовки української військової еліти

У статті досліджено діяльність Петровського Полтавського кадетського корпусу в другій половині XIX ст. як осередку формування української національно свідомої військової еліти. Метою статті є реконструкція моделі дворянської освіти на українських землях на прикладі Петровського Полтавського кадетського корпусу, з'ясування зв'язку між освітньо-виховними практиками та подальшою політичною і військовою активністю його випускників у добу українського державотворення. Особливу увагу приділено аналізу участі українського дворянства в матеріальному забезпеченні корпусу, ролі керівництва закладу у формуванні гуманістичних освітніх підходів. Установу відкрито у 1840 р. як символ імперської перемоги, проте з часом вона стала важливою платформою збереження та розвитку української культурної ідентичності. На перетині імперських вимог і національних прагнень формувалась особлива модель виховання, що поєднувала дисципліну з пошаною до української історії, мови й традицій. Навчальний процес у корпусі вирізнявся поєднанням офіційної імперської програми з елементами українського культурного самозбереження. Керівництво впроваджувало прогресивні педагогічні практики, спрямовані на формування відповідального громадянина. Значна частина випускників корпусу стала активними учасниками українських визвольних змагань 1917–1921 рр., долучившись до армій УНР, ЗУНР та Української Держави. Петровський Полтавський кадетський корпус постає як унікальна інституція, що, функціонуючи в межах імперської парадигми, сприяла становленню української військової ідентичності. Попри значну історико-культурну вагу, будівля корпусу нині перебуває в стані занепаду, що вимагає термінових заходів із її реставрації та збереження як пам'ятки національної спадщини.

Ключові слова: Петровський Полтавський кадетський корпус, військова еліта, дворянська освіта, українське національне відродження.

Pnytska V. V., Makarenko V. O., Shevtsova Ye. S. The Petrovsky Poltava Cadet Corps as a center for the formation of the Ukrainian military elite

The article explores the activities of the Petrovsky Poltava Cadet Corps in the second half of the 19th century as a center for the formation of a nationally conscious Ukrainian military elite. The aim of the study is to reconstruct the model of noble education in Ukrainian territories through the

example of this institution and to reveal the link between its educational practices and the subsequent political and military engagement of its graduates during the period of Ukrainian state-building. Particular attention is paid to the financial support provided by the Ukrainian nobility, as well as to the role of the Corps' leadership in promoting humanistic educational approaches. The Corps was established in 1840, initially as a symbol of imperial victory. Over time, however, it evolved into an important platform for preserving and developing Ukrainian cultural identity. At the intersection of imperial policy and national aspirations, a unique educational model emerged that combined military discipline with respect for Ukrainian history, language, and traditions. The educational process at the Corps was marked by a synthesis of the official imperial curriculum with elements of Ukrainian cultural self-preservation. The administration implemented progressive pedagogical practices aimed at nurturing responsible and civic-minded individuals. A considerable number of the Corps' graduates became active participants in the Ukrainian national liberation struggles of 1917–1921, joining the ranks of the Ukrainian People's Republic, the Western Ukrainian People's Republic, and the Ukrainian State. The Petrovsky Poltava Cadet Corps stands as a unique institution that, while operating within the framework of the Russian imperial system, contributed to the development of Ukrainian military identity. Despite its historical and cultural significance, the building of the Corps is currently in a state of decay, which necessitates urgent restoration efforts to preserve it as a monument of national heritage.

Key words: Petrovsky Poltava Cadet Corps, military elite, noble education, Ukrainian national revival.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 20.06.2025 р.

Прийнято до друку 29.08.2025 р.

Опубліковано: 06.10.2025 р.

УДК 327.8(564.3)(410)“1945/1956”

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-1-98-105>**Ковальський Станіслав Валентинович,**

кандидат історичних наук, доцент,

завідувач кафедри всесвітньої історії та методики її навчання

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет

імені К. Д. Ушинського»,

м. Одеса, Україна.

svk221@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-2958-4797>**ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРАТЕГІЧНОЇ РОЛІ КІПРУ В СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКІЙ
ТА БЛИЗЬКОСХІДНІЙ ПОЛІТИЦІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В 1945–1956 РР.**

Після завершення Другої світової війни та на тлі зростання напруженості Холодної війни значення Близького Сходу і Східного Середземномор'я суттєво зросло. Ці регіони стали ключовими в геополітичних стратегіях обох центрів сили глобального протистояння – США та СРСР. Вони перетворилися на арену важливих військових, дипломатичних й економічних процесів. Велика Британія, яка втратила свій довоєнний статус світової імперії та більшість колоній у перше повоєнне десятиліття, все ще зберігала значний вплив у Середземномор'ї. Контроль над «Середземноморською віссю» – стратегічною магістраллю, що з'єднувала Європу з Індійським океаном, залишався важливим елементом британської політики. Лондон був безпосередньо залучений до створення держави Ізраїль, подій в арабських країнах та Ірані. Утім, у 1950–1960-х рр. Велика Британія втратила низку ключових стратегічних об'єктів, зокрема Палестину (1948 р.), Суецький канал (1956 р.) та трохи пізніше Аден (1967 р.), що змусило її переглянути свої позиції в регіоні. У цьому контексті Кіпр набув особливого значення як опорний пункт британської геополітики та східного флангу НАТО. Кіпр став британським протекторатом у 1878 р. в межах домовленостей з Османською імперією під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. У 1914 р., після вступу Османської імперії у війну на боці Центральних держав, Велика Британія анексувала острів, а за підсумками Першої світової війни його статус колонії було офіційно закріплено. У міжвоєнний період та під час Другої світової війни Кіпр відігравав другорядну роль у британській стратегії, однак у 1945–1956 рр. його значення суттєво зросло. Попри здобуття незалежності, що припало на рік Африки у 1960 році, Велика Британія зберегла на острові дві військові бази – Акротірі та Декелія – які мають статус суверенних територій. Вони й надалі відіграють важливу роль у військових операціях як самої Великої Британії, так і НАТО на Близькому Сході.

Аналіз трансформації англійської зовнішньополітичної стратегії у Східному Середземномор'ї та на Близькому Сході впродовж першого післявоєнного десятиліття відкриває перспективи для глибшого осмислення такої наукової проблеми, як генеза Холодної війни, як у регіональному, так і в глобальному вимірі.

В українській історіографії проблему політичних процесів та геополітики Середземномор'я різних етапів ХХ ст. розробляла низка дослідників, як-от Б. Гончар, О. Машевський, С. Ковальський. Кіпрське питання простежується в роботах Б. Гуменюка, Є. Конопацького, близькосхідні проблеми відображені в Ю. Скорохода та К. Каштанова, а питання зовнішньої та колоніальної політики Великої Британії досліджені Н. Яковенко та В. Крушинським. Утім, попри різноманіття досліджень, залишається малодослідженим питання того, як деколонізаційні процеси

та початок Холодної війни в зазначених регіонах вплинули на англійські стратегічні інтереси, як Велика Британія була змушена адаптуватися та пристосовуватися до нових геополітичних реалій в одному з найбільш значущих для неї регіонів. З метою розкриття цієї проблеми були залучені різноманітні документи: «Блакитні книги» другої половини 1940-х рр., аналітичні звіти державних структур та спеціалізованих дослідницьких центрів, меморандумів, аналітичних записок, робочих документів військових і політичних діячів того часу.

Представлена джерельна база дає змогу виконати такі завдання: проаналізувати бачення англійською владою геополітичних змін у перше повоєнне десятиріччя, з'ясувати усвідомлення зміни геополітичних реалій та власних можливостей реалізовувати свої інтереси в регіоні від завершення Другої світової війни до втрати Суецького каналу, простежити трансформацію пріоритетів та стратегій Великої Британії в регіоні у зв'язку з поступовою втратою основних колоніальних форпостів, простежити зростання ролі Кіпру в оборонній стратегії Великої Британії та НАТО в зазначений період.

Для опрацювання вищезазначених джерел з метою виконання авторських завдань в статті застосовано методи системного аналізу, які надали можливість комплексно дослідити проблему з урахуванням внутрішньополітичної кон'юнктури Великої Британії, процесів на Близькому Сході та глобальний контекст Холодної війни. У роботі також застосовувався історико-генетичний метод, який дав змогу простежити еволюцію поглядів англійських політиків та військових на Кіпр протягом визначеного періоду часу й трансформацію англійської зовнішньополітичної стратегії в регіоні Близького Сходу.

Геополітичне значення Кіпру в роки Холодної війни для Великої Британії визначалося його вигідним географічним розташуванням, участю в дипломатичних і воєнних процесах у регіоні, а також тим, що із часом острів став єдиним форпостом, який Велика Британія зберегла в Східному Середземномор'ї. Можна виокремити декілька ключових чинників, що впливали на статус острова. По-перше, Кіпр був невід'ємним складником так званої Середземноморської осі, яка забезпечувала контроль Великої Британії над стратегічними морськими маршрутами з метрополії до Індії та інших азійських територій. По-друге, острів відігравав ключову роль у реалізації британської політики на Близькому Сході, даючи змогу впливати на регіональні процеси завдяки розвиненій військовій та цивільній інфраструктурі. По-третє, географічне положення Кіпру забезпечувало можливість бути присутніми поблизу узбережжя Туреччини, що давало змогу максимально наблизитися до чорноморських кордонів СРСР. Це робило острів стратегічно важливим активом у контексті Холодної війни. По-четверте, Кіпр став каталізатором конфлікту між Грецією та Туреччиною – двома членами НАТО з 1952 р., що створювало додаткову напругу всередині Альянсу. З огляду на ці чинники, з 1945 р. до середини 1950-х рр. спостерігалася помітна еволюція зовнішньополітичних і стратегічних пріоритетів Лондона, яка полягала в зростанні зацікавленості у збереженні контролю на Кіпрі та посиленні британської присутності на острові.

Значення Кіпру в період Холодної війни для близькосхідного регіону та Європи загалом яскраво проілюстрував Т. В. Адамс – співробітник Відділу досліджень зарубіжних регіонів Американського університету, фахівець із кіпрських питань і розробник аналітичних матеріалів для армії США. У своєму «Регіональному довіднику армії США по Кіпру» 1964 р. він опублікував карту, на якій Кіпр зображено в центрі Середземноморського регіону. Від острова розходилися концентричні кола, що демонстрували досяжність до ключових точок регіону. У межах 300 миль (приблизно 483 км) опинялися Єрусалим, Дамаск, Амман і Бейрут, а в межах 400 миль (близько 644 км) – Анкара та Каїр (Adams, 1964, р. XII). Згодом ця карта стала класичною ілюстрацією стратегічної важливості острова, її неодноразово передруковували в пресі та науковій літературі. Утім, таке бачення острова сформувалось не відразу, і після завершення Другої світової війни, коли Велика Британія ще повною мірою контролю-

вала «Середземноморську вісь», статус Кіпру в колоніальній системі був значно скромніший та змінювався разом зі зміною колоніальної політикою Лондона.

До середини 1950-х рр. Лондон проводив у регіоні загалом і на острові зокрема типову для себе колоніальну політику. Починаючи з останніх місяців Другої світової війни і до націоналізації Єгиптом Суецького каналу в 1956 р., у поглядах британської влади на стратегічне значення Кіпру відбулася певна еволюція. У 1945 р. у Фабіанському дослідницькому центрі опубліковано аналітичну доповідь, у якій Кіпр разом із Гонконгом, Мальтою та Гібралтаром називався «стратегічною колонією». У публікації описувалося географічне розташування цих територій і наявність на них військових баз. На основі цього автори робили висновки щодо економічних і політичних умов, що склалися в «стратегічних колоніях» (International, 1946, p. 281).

У 1945 р., в останні місяці правління кабінету В. Черчилля, новопризначений міністр-резидент на Близькому Сході, колишній державний секретар у військових питаннях, сер Едвард Грігг зазначав у своєму меморандумі «Безпека Імперії на Близькому Сході»: «Увесь регіон Близького Сходу сьогодні став невід'ємною частиною Імперської системи, центром, у якому сходяться важливі артерії комунікацій та важливим джерелом могутності» (Grigg, 1998, p. 21). Серед першочергових об'єктів регіону, які Велика Британія мала захищати після Другої світової війни, перелічувались: Суецький канал, головна база ВМС в Александрії, нафтопровід Північний Ірак – м. Хайфа (Палестина), нафтові родовища в Іраку та Південному Ірані, порт та інфраструктура Абадана, увесь сухопутний і повітряний простір з акваторії Середземного моря через Близький Схід до Перської затоки (Grigg, 1998, p. 24).

В описаному документі Кіпр не розглядався як пріоритетна мета британської близькосхідної стратегії на той час, але острів там характеризується як єдина територія регіону, на яку повністю поширювався британський суверенітет (Grigg, 1998, p. 25). Саме тому, на думку автора меморандуму, з часом Кіпр мав стати головною морською базою у Східному Середземномор'ї, особливо після проведення відповідних робіт у бухті Фамагуста. Усвідомлюючи фінансову недоцільність масштабного проекту з розширення військової інфраструктури острова, Е. Грігг запропонував концепцію компактної, але універсальної бази, придатної для всіх родів військ. Така база, на його думку, мала б забезпечити ефективність британської політики в разі виникнення нестабільності на Близькому Сході (Grigg, 1998, p. 26). Варто відмітити, що цією пропозицією Е. Грігг показав розуміння оперативної ситуації в регіоні. Його ідея щодо розбудови військово-морських баз на Кіпрі випередила свій час на 10 років та реально почала реалізовуватися після націоналізації Єгиптом Суецького каналу в 1956 р. (Hatzivassiliou, 1989, p. 110).

Варто зазначити, що меморандум Е. Грігга 1945 р. пропонував консервативний варіант оновленої колоніальної доктрини, яку метрополія згодом узяла за основу. Міністр-резидент на Близькому Сході припускав, що ключем до контролю над регіоном стане не домінування над країнами регіону, а надання їм незалежності за умови недопущення впливу «інших сил». У документі поєднувалися як застарілі стереотипи про «соціально незбалансовані та примітивні» суспільства, що потребують опіки, так і новітні постулати, характерні для передумов Холодної війни, зокрема щодо радянської загрози в регіоні (Grigg, 1998, p. 23). Британські інтереси мали гарантуватися «дружніми відносинами» із суверенними державами Близького Сходу. Збереження контролю над військовими базами, нафтовими родовищами та комунікаціями мало спиратися на підтримку місцевого населення, тобто здійснюватися за згодою урядів незалежних країн регіону (Grigg, 1998, p. 23–24). Такий підхід свідчить про переосмислення класичної колоніальної політики урядом Великої Британії в 1945 р. та демонструє поступовий перехід до неокolonіальних принципів.

У перші роки лейбористського кабінету К. Еттли колоніальній стратегії і Кіпру зокрема, приділялося значно менше уваги. Наприклад, у 1946 р. Лондонський аналітичний центр з міжнародних питань Чатам Хаус оприлюднив доповідь, у якій було визначено стратегічні пріо-

ритети післявоєнної Великої Британії та окреслено можливі напрями її зовнішньої політики. Документ містив ґрунтовний аналіз усіх світових регіонів, з особливим акцентом на ті, що мали вирішальне значення для життєво важливих інтересів Британської імперії. До таких регіонів було віднесено й Південно-Східне Середземномор'я – насамперед через стратегічну роль Суецького каналу та нафтові ресурси Близького Сходу. Водночас Кіпр у доповіді згадувався лише побіжно – як територія другорядного значення (British Security, 1946, p. 116). Така ж пасивна роль Кіпру в колоніальній системі була відображена в «Блакитній книзі Кіпру» за 1946 р. Змістовний статистичний альманах містив економічні та політичні дані, описував динаміку розвитку інфраструктури та цивільного авіазв'язку з імперією. Утім, інформації щодо військового та стратегічного потенціалу острова не визначалося зовсім (The Cyprus., 1946).

Названа тенденція зберігалась і в дипломатичній та військовій документації. Наприклад, у доповіді начальника штабу за 1946 р. Кіпр розглядався як територія, що не впливає на оперативну ситуацію. Тому на той момент головною опорою військово-морської присутності на Близькому Сході військове керівництво Великої Британії вважало Мальту, Аден та Цейлон (British Strategic, 1998, p. 156), а Палестину та Киренаїку (східну Лівію) розглядало як авіабази (British Strategic, 1998, p. 157).

У 1949 р., після створення НАТО та змін у системі регіональних відносин, пов'язаних з англо-єгипетськими переговорами, у британській військовій документації острів Кіпр знову був кваліфікований як потенційно важлива територія (Middle East, 1998, p. 334). У вересні 1950 р. штаб британського командування видав меморандум щодо британської стратегії на Близькому Сході. У документі визначалися дві мінімальні умови для збереження стратегічної важливості Кіпру: підтримання миру всередині колонії та розвиток аеродромів для стратегічних потреб (Review, 1998, p. 78). Під час переговорів 1950 р. про виведення британських військ з території Єгипту один із британських військових чиновників зазначив: «Кіпр залишається найбільш зручною альтернативною локацією. Уже наголошувалося на необхідності збільшити там гарнізон. Якщо це буде зроблено, це не лише продемонструє стратегічну важливість острова, а й надасть моральну підтримку Туреччині» (Minimum, 1998, p. 58). У 1952 р. В. Черчилль підтримав думку своїх лейбористських попередників щодо баз на Кіпрі. За його словами, «Кіпр є привабливою альтернативою, а облаштування там баз буде вітатися Туреччиною, якій відведено головну роль у стримуванні будь-якої спроби Радянського Союзу вторгнутися на Близький Схід» (Cabinet, 1998, p. 515).

У 1955 р. Штаб командування Великої Британії остаточно дійшов висновку, що, по-перше, британський вплив та престиж на Близькому Сході недосяжний без військової присутності на Кіпрі. По-друге, зазначалося в документі, що військові потреби Великої Британії на острові досяжні лише в разі збереження контролю над справами оборони, зовнішніх справ та внутрішньої безпеки, над його цивільною інфраструктурою (Cyprus, 1998, p. 433).

Протягом першої половини 1950-х рр. під час правління консерваторів у колоніальних та військових документах зберігалися дві тенденції: перша була спрямована на збільшення стратегічної ваги Кіпру в концепціях регіональної та глобальної безпеки на Близькому Сході. Друга тенденція виявляла пріоритет на збереження над островом британського суверенітету.

Посилення стратегічного значення Кіпру в кінці 1940-х рр. простежується не тільки декларативно, а й у конкретних практичних заходах. Так, у кінці 1940-х та протягом 1950-х рр. на Кіпр перевели увесь військовий контингент та спеціальні засоби розвідки з територій Близького Сходу, держави якого отримували незалежність.

Саме в цей час острів поступово перетворювався на важливий радіолокаційний об'єкт НАТО. Історик радіолокаційної служби Річард Дж. Олдріч писав, що Кіпр у 1950-х рр. «ставав домом для будь-якої секретної діяльності в радіопросторі Близького Сходу» (Aldrich, 2010, p. 155–156). З 1947 р. острів був включений у систему інформаційної розвідки. З Палес-

тини був переведений 2-й полк бездротового зв'язку. Він базувався на станції Агіос Ніколаос біля Фамагусты. Ще одна станція радіорозвідки, у той же період була переведена з Ірану в кіпрське містечко Пергамос.

У 1948 р. з Палестини в передмістя кіпрського Лімасолу була евакуйована станція близько-східного радіомовлення, яка вважалась найпотужнішим інформаційним центром регіону в часи Другої світової війни. У 1950-х рр. станція використовувалась для розповсюдження в радіо-ефірі арабомовної станції «Голосу Британії». Покриття цієї станції охоплювало весь Близький Схід. Програми передач мали комерційний характер, регулярно подавались випуски новин політичного характеру. За висловом Барбари Касл, англійського політика, із самого початку радіо позиціонувалось як незалежне, але протягом 1950-х рр. скооперувалось із Форінг Офіс та допомагало «продавати британську зовнішню політику» арабським країнам. Під час війни проти Єгипту в 1956 р. станція відіграла роль інформаційної підтримки воєнної кампанії (Boyd, 2003, p. 448).

Важливим кроком до збереження англійської присутності на Кіпрі було переведення з Єгипту на острів Штаб-квартири близькосхідного командування. Це питання розглядалось ще в 1946 р. При обговоренні стратегічного планування на безпеки в регіоні зазначалося, що Мальта як віддалена територія не спроможна виконувати такі завдання. Серед можливих місць базування командування розглядалися Палестина, Киренаїка чи Кіпр. При цьому острів, з погляду військових спеціалістів, мав переваги в тому, що на був єдиний на кого розповсюджувався британський суверенітет (British Strategic, 1998, p. 163). Фактичне рішення щодо центру командування на Кіпрі ухвалено в 1951 р., що засвідчує меморандум по стратегії на Близькому Сході (Strategic importance, 1998, p. 155, 157).

Штаб-квартира близькосхідного командування була заснована на Кіпрі в грудні 1954 р., що стало поворотним моментом в історії колоніальної політики Великої Британії на острові. В аналітичній записці Штабу командування за 30 серпня 1955 р. зазначалася така аргументація обрання Кіпру як Штаб-квартири: природні переваги географічного положення острову, можливість прийняти та розмістити будь-які наземні та повітряні війська за потребою, в мирний час – Кіпр це центр впливу на друзів та союзників в регіоні, у воєнний час острів перетворюється на зручний центр проведення операцій (Surgus, 1998, p. 432).

Отже, у 1945 р. протягом останніх місяців правління консервативного кабінету В. Черчилля Кіпр розглядався як потенційно важлива територія. Військове керівництво розробило нову доктрину, за якою ставка робилась на вплив на незалежні суб'єкти регіону, при цьому острів залишався єдиною близькосхідною колонією. У ранній період правління лейбористів та під час лібералізації зовнішньої та колоніальної політики, Кіпр розглядався як слабка альтернатива. Утім, зміна акцентів у єгипетсько-англійських відносинах, поява концепції небезпідставної «радянської загрози», необхідність підтримати новоявлених членів НАТО Грецію та Туреччину й факт «єдиного британського суверенітету в регіоні» змусили англійське військове командування повернутися до кіпрського варіанта та перекласти на острів ключові функції контролю, спостереження та безпеки в середземноморському й близькосхідному регіоні.

Список використаної літератури

1. Adams T. W. U.S. Army Area Handbook for Cyprus. Washington, 1964. 441 p.
2. International Affairs. Royal Institute of International Affairs. 1946. Vol. 22. No. 2. P. 281.
3. Grigg E. Imperial Security in the Middle East: War Cabinet Memorandum. *British Document of the End of Empire (BDEE)*. Series B. Volume 4: Egypt and the Defence of the Middle East. Part I: 1945–1949. London : The Stationary Office, 1998. P. 20–34.
4. Hatzivassiliou E. The Suez Crisis? Cyprus and Greek Foreign Policy. 1956. A View from the British Archives. *Balkan Studies*. 1989. № 1. P. 107–129.

5. British Security. A report by a Chatham House Study Group. London, New-York : Royal Institute of International Affairs, 1946. 176 p.
6. The Cyprus Blue Book. 1946. Colonial Office. Nicosia : Government Printed Office, 1948. 524 p.
7. British Strategic Requirements in the Middle East: Report by the COS to the Cabinet Defense Committee. June 18, 1946. *British Document of the End of Empire (BDEE)*. Series B. Volume 4: Egypt and the Defence of the Middle East. Part I: 1945–1949. London : The Stationary Office, 1998. P. 146–166.
8. Middle East Strategy and Defense Policy, reported by the JPS to the COS 11 July, 1949. *British Document of the End of Empire (BDEE)*. Series B. Volume 4: Egypt and the Defence of the Middle East. Part I: 1945–1949. London : The Stationary Office, 1998. P. 334–346.
9. Review of Middle East strategy: COS Committee memorandum, 15 September 1950. *British Document of the End of Empire (BDEE)*. Series B. Volume 4: Egypt and the Defence of the Middle East. Part II: 1949–1953. London : The Stationary Office, 1998. P. 77–102.
10. Minimum British Strategic Requirements in Egypt: Report by the JPS to the COS Committee, 22 June 1950. *British Document of the End of Empire (BDEE)*. Series B. Volume 4: Egypt and the Defence of the Middle East. Part II: 1949–1953. London : The Stationary Office, 1998. P. 55–60.
11. Cabinet conclusions on current problems, 4 December 1952 [Extract]. *British Document of the End of Empire (BDEE)*. Series B. Volume 4: Egypt and the Defence of the Middle East. Part II: 1949–1953. London : The Stationary Office, 1998. P. 511–514.
12. Cyprus – military arguments against a leased base: report by the JPS to the COS on the importance of Cyprus, 30 August 1955. *Document of the End of Empire (BDEE)*. Series B. Volume 4: Egypt and the Defence of the Middle East. Part III : 1953–1956. London : The Stationary Office, 1998. P. 432–433.
13. Aldrich R. J. GCHO. The Uncensored Story of Britain’s Most Secret Intelligent Agency. London : Harper Press, 2010. 634 p.
14. Boyd D. A. Sharq Al-Adna/The Voice of Britain: The UK’s ‘Secret’ Arabic Station and the Suez War Propaganda Disaster. *Gazette: the International Journal for Communication Studies*. 2003. Vol. 65(6). P. 443–455. DOI: <https://doi.org/10.1177/0016549203065006002>
15. Strategic importance of the Middle East: report by the JPS to the COS. 17 January 1951. *British Document of the End of Empire (BDEE)*. Series B. Volume 4: Egypt and the Defence of the Middle East. Part II: 1949–1953. London : The Stationary Office, 1998. P. 149–160.

References

1. Adams, T. W. (1964). U.S. Army Area Handbook for Cyprus. Washington, 1964.
2. International Affairs (1945). Royal Institute of International Affairs. Vol. 22. No. 2.
3. Grigg, E. (1988). Imperial Security in the Middle East: War Cabinet Memorandum. *British Document of the End of Empire (BDEE)*. Series B. Volume 4: Egypt and the Defence of the Middle East. Part I: 1945–1949. (pp. 20–34). London: The Stationary Office.
4. Hatzivassiliou, E. (1989). The Suez Crisis? Cyprus and Greek Foreign Policy. 1956. A View from the British Archives. *Balkan Studies*, 1, 107–129.
5. British Security. A report by a Chatham House Study Group. (1946). London, New-York: Royal Institute of International Affairs.
6. The Cyprus Blue Book. 1946. Colonial Office. (1948). Nicosia: Government Printed Office.
7. British Strategic Requirements in the Middle East: Report by the COS to the Cabinet Defense Committee. June 18, 1946. (1998). *British Document of the End of Empire (BDEE)*. Series B. Volume 4: Egypt and the Defence of the Middle East. Part I: 1945–1949. (pp. 146–166). London: The Stationary Office.

8. Middle East Strategy and Defense Policy, reported by the JPS to the COS 11 July, 1949. (1998). *British Document of the End of Empire (BDEE)*. Series B. Volume 4: Egypt and the Defence of the Middle East. Part I: 1945–1949. (pp. 334–346). London: The Stationary Office.

9. Review of Middle East strategy: COS Committee memorandum, 15 September 1950 (1998). *British Document of the End of Empire (BDEE)*. Series B. Volume 4: Egypt and the Defence of the Middle East. Part II: 1949–1953. (pp. 77–102). London: The Stationary Office.

10. Minimum British Strategic Requirements in Egypt: Report by the JPS to the COS Committee, 22 June 1950 (1998). *British Document of the End of Empire (BDEE)*. Series B. Volume 4: Egypt and the Defence of the Middle East. Part II: 1949–1953. (pp. 55–60). London: The Stationary Office.

11. Cabinet conclusions on current problems, 4 December 1952 [Extract] (1998). *British Document of the End of Empire (BDEE)*. Series B. Volume 4: Egypt and the Defence of the Middle East. Part II: 1949–1953. (pp. 511–514). London: The Stationary Office.

12. Cyprus – military arguments against a leased base: report by the JPS to the COS on the importance of Cyprus, 30 August 1955 (1998). *Document of the End of Empire (BDEE)*. Series B. Volume 4: Egypt and the Defence of the Middle East. Part III: 1953–1956. (pp. 432–433). London: The Stationary Office.

13. Aldrich, R. J. (2010) GCHO. *The Uncensored Story of Britain's Most Secret Intelligent Agency*. London: Harper Press.

14. Boyd, D. A. (2003). Sharq Al-Adna/The Voice of Britain: The UK's 'Secret' Arabic Station and the Suez War Propaganda Disaster. *Gazette: the International Journal for Communication Studies*, 65(6), 443–455. DOI: <https://doi.org/10.1177/0016549203065006002>

15. Strategic importance of the Middle East: report by the JPS to the COS. 17 January 1951. (1998). *British Document of the End of Empire (BDEE)*. Series B. Volume 4: Egypt and the Defence of the Middle East. Part II: 1949–1953. (pp. 149–160). London: The Stationary Office.

Ковальський С. В. Трансформація стратегічної ролі Кіпру в середземноморській та близькосхідній політиці Великої Британії в 1945–1956 рр.

У статті аналізується трансформація стратегічної ролі Кіпру в середземноморській та близькосхідній політиці Великої Британії в 1945–1956 рр. на тлі деколонізації та Холодної війни. Близький Схід і Східне Середземномор'я стали ареною протистояння США та СРСР, а Велика Британія, втрачаючи імперський статус, адаптувала стратегії, зберігаючи вплив через ключові регіони. Кіпр, анексований у 1914 р. та визнаний колонією після Першої світової війни, у повенний період став важливим форпостом Великої Британії та НАТО. Дослідження розкриває еволюцію ролі Кіпру від другорядної колонії до ключового геополітичного активу через втрату Палестини, Суецького каналу та інших об'єктів. У дослідженні залучені «Блакитні книги» 1940-х рр., меморандуми, аналітичні записки та звіти. Застосовано системний аналіз та історико-генетичний метод для висвітлення змін пріоритетів Лондона в умовах Холодної війни.

Кіпр відіграв важливу роль у «Середземноморській осі», контролі морських шляхів, впливі на Близький Схід, наближеності до СРСР та греко-турецькому конфлікті в НАТО. Бази Акротірі та Декелія підкреслили його значення як єдиного британського форпосту. Стаття показує перехід до неокolonіальних принципів, аналізує вплив Кіпру на регіональну стабільність і сприяє розумінню генези Холодної війни в регіональному та глобальному вимірах, розкриваючи адаптацію британської політики до нових геополітичних реалій.

Ключові слова: Східне Середземномор'я, Близький Схід, Кіпр, «Середземноморська вісь», зовнішня політика Великої Британії.

Kovalskiy S. V. The transformation of Cyprus' strategic role in British Mediterranean and Middle Eastern policy in 1945–1956

The article analyzes the transformation of Cyprus' strategic role in British Mediterranean and Middle Eastern policy from 1945 to 1956, against the backdrop of decolonization and the Cold War. The Middle East and the Eastern Mediterranean became areas of confrontation between the United States and the Soviet Union, while Britain, gradually losing its imperial status, adapted its strategies to maintain influence through key regions. Cyprus, annexed in 1914 and recognized as a colony after World War I, became a vital outpost for Britain and NATO in the postwar period. The study reveals the evolution of Cyprus' role from a secondary colony to a key geopolitical asset, especially following the loss of Palestine, the Suez Canal, and other strategic holdings. The research draws on “Blue Books” from the 1940s, memoranda, analytical notes, and reports. A systems analysis and historical-genetic approach are applied to highlight the shifts in London's priorities during the Cold War.

Cyprus played a crucial role in the “Mediterranean Axis”, control of maritime routes, influence in the Middle East, proximity to the USSR, and the Greek-Turkish conflict within NATO. The Akrotiri and Dhekelia bases highlighted its significance as Britain's sole outpost in the region. The article demonstrates the transition to neocolonial principles, analyzes Cyprus's impact on regional stability, and contributes to understanding the genesis of the Cold War in regional and global dimensions, revealing the adaptation of British policy to new geopolitical realities.

Key words: Eastern Mediterranean, Middle East, Cyprus, “Mediterranean Axis”, British foreign policy.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 20.06.2025 р.

Прийнято до друку 29.08.2025 р.

Опубліковано: 06.10.2025 р.

УДК 94(477.62)«1917/1939»

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-1-106-113>**Литвиненко-Анпілова Людмила Романівна,**

аспірантка

Інституту українознавства імені І. Крип'якевича

Національної академії наук України,

м. Івано-Франківськ, Україна.

kotariyka@gmail.com<https://orcid.org/0009-0007-5522-1491>

РУХ «ПРОСВІТИ» НА ДОНЕЧЧИНІ В ПЕРШІ ДЕСЯТИЛІТТЯ ХХ СТОЛІТТЯ

Проблематика вивчення українських патріотичних рухів на Донеччині сьогодні постає в надзвичайно актуальному ключі, резонуючи з геополітичною ситуацією в Україні та викликами, перед якими опинилось історичне наукове середовище на шляху до створення якісної вітчизняної історіографічної бази на противагу радянській школі. Історія діяльності патріотичних та націоналістичних формувань в Україні активно висвітлюється вітчизняними науковцями, а стався цей процес від початку української незалежності. Проте східний регіон значно поступався в кількості наукових досліджень з цього питання, фокусуючи свою увагу на інших історичних проблемах. Безперечним лідером у цій справі був історик О. Добровольський, який присвятив життя вивченню проукраїнських патріотичних та націоналістичних рухів на Донбасі й Донеччині зокрема. Головні його праці, «ОУН на Донеччині. Том I» та «Від УНР до ОУН: український рух на Донеччині. 1917–1959 рр. Том II» (Добровольський, 2013; 2020), є збірками архівних документів, здебільшого з Архівів СБУ по Донецькій області та Державного архіву Донецької області, власноруч зібраних, систематизованих та збережених О. Добровольським. Більшість матеріалів цих видань стосується діяльності підпілля ОУН у Донецькій області в період Другої світової війни. У книгах автор побіжно торкається і такої актуальної теми, як діяльність «Просвіт» у регіоні. Подані в цих працях відомості про українські рухи на сході в довоєнний період є доволі обмеженими та несистемними, що цілком зрозуміло, адже основна увага історика зосереджена на інших питаннях. Значно інформативнішою та змістовнішою є невеличка книжка О. Добровольського, присвячена власне «Просвіті» Донбасу (Добровольський, 2007). Деяку інформацію з цього питання містять публічні лекції та інтерв'ю О. Добровольського (Добровольський, 2012; Гончарова, 2018).

Окрім доробку О. Добровольського, сьогодні немає цілісних тематичних досліджень розгляданого питання. Можна знайти лише поодинокі побіжні згадки про існування «Просвіт» на Донеччині в перші десятиліття ХХ століття в працях суміжної тематики. Проте навіть усі разом вони не дають загальної картини розвитку цього суспільного явища в Донецькому регіоні. З огляду на вищезазначене, постає необхідність систематизувати та узагальнити всі доступні матеріали щодо діяльності «Просвіт» на сході України в перші десятиліття ХХ століття як окремого напрямку проукраїнського руху. Крім того, потребують оцінки наслідки діяльності «Просвіт», які мали надзвичайний вплив на подальший розвиток подій у регіоні, зокрема в період Другої світової війни і навіть повоєнний період. На реалізацію цих завдань спрямовано статтю, що пропонується зацікавленому читачеві.

Початкова нечисленність українських громадських та політичних рухів на Донеччині пояснюється насамперед специфікою історичного розвитку краю як урбаністичного і промислового регіону з поліетнічним складом населення, особливо міського, у якому на кінець ХІХ ст. так

і не сформувалося середовища, яке б генерувало, популяризувало та поширювало українські культурні ідеї. Такі осередки на Донбасі з'явилися лише на початку ХХ ст. з подальшим розвитком міст як головних центрів подібних процесів і рухів. Другим чинником слабкості української ідеї на Донбасі є наслідки вікової політики російської імперської та радянської влади щодо національної ідентичності поневолених ними народів, за яких усі зародки української ідеї, якщо не викоринювались, то пригнічувались і зводились до ідейно беззмістовних форм. По-третє, давались взнаки наслідки етнічної та соціальної політики в регіоні, які негативно впливали на розвиток процесів українізації.

Характеризуючи націоналістичні та патріотичні рухи міжвоєнного періоду в Донецькому регіоні, можна виділити кілька напрямів і форм їхнього прояву. Культурні процеси були зав'язані здебільшого на діяльність «Просвіт». У релігійній сфері українську позицію транслиувала УАПЦ. Окремими ланками були культурні кооперативи при школах і будинках культури, а також місцеві культурні товариства (музичні, драматичні, літературно-поетичні). Варто виділити й місцеві медіа та новостворені регіональні осередки українських партій – зокрема Української соціал-демократичної робітничої партії. Звернемо увагу і на створення робітничих українських громад на кшталт кооперативів, а також на військові формування – козацькі загони. Таке розмаїття охоплених українізацією сфер життя місцевого населення пояснюється форсованим розвитком політичного та соціального життя краю, революційними подіями та проникненням української ідеї в регіон із центральної України разом з державотворчими процесами Української Народної Республіки. Нижче, з використанням архівних документів, буде приділено увагу діяльності подібних організацій. Безумовно, більшість перерахованих організацій була прихильною до Центральної Ради, окрім проукраїнських козацьких загонів махновського типу.

Беззаперечною провідною роллю в українізації краю відіграли УАПЦ, а ще більше «Просвіта». І це стосується не лише процесів українізації, а й політичної боротьби проти більшовиків протягом 1920-х років. У цьому протистоянні місцева «Просвіта» навіть відіграла роль основного людського ресурсу. Є сенс детальніше зупинитися на аналізі діяльності останньої, спираючись на доступні джерела.

Як зазначено вище, головною метою «Просвіт» у Донецькому регіоні була українізація. На початок ХХ століття місцеве населення було переважно українським, натомість навчання в усіх освітніх закладах здійснювалось російською (Якубова, 2014, с. 11). Відповідно, поступова українізація шкіл, створення освітніх і навчальних курсів з мови та історії були першочерговою задачею місцевих «Просвіт». У деяких випадках місцева влада навіть неофіційно сприяла цим процесам. Наприклад, міський голова Слов'янська Іван Зубашов 1917 року фактично сам очолив новостворену міську «Просвіту» (Гончарова, 2018). Головним джерелом поширення української ідеї в маси було власне медіа – газета «Рідне слово», яка займалась пропагандою роботи місцевих просвітницьких організацій, закликала населення долучитися до них, друкувала оголошення, статуту й загалом була голосом українських «Просвіт» Донбасу.

Місцева інтелігенція розпочинає культурно-просвітницьку діяльність не лише в містах, а й у сільських районах. У м. Слов'янську на 1917 рік нараховувалось 10 осередків «Просвіти» (Гончарова, 2018). Більшість з них розміщалися в будинках при освітніх закладах – у церковно-приходських школах, гімназіях, комерційному, реальному, залізничному, хімічному училищах. Залізнична «Просвіта» мала найбільший осередок й охоплювала майже весь Слов'янський район. У 1917 році осередки «Просвіти» існували також у Дружківці, Костянтинівці, Горлівці, Макіївці, Юзівці, Бахмуті, Волновасі, Торезі та селищах Донецької області (Добровольський, 2020, с. 103). Того ж року місцевою інтелігенцією, більшість якої були членами «Просвіти», було організовано Українську повітову раду.

Варто зазначити, що «Просвіти» утворювались також на суміжних територіях з переважним українським населенням, які не входили до складу Української держави. Маються на увазі землі Таганрозької округи Донщини, на яких у розглядуваний період українське населення становило від 61% до 72% (Литвиненко, 2022, с. 22–30). На підтвердження цього факту наведемо таку газетну цитату: *«Наприкінці минулого квітня у селі Олексієво-Леонівій (Чистяковій), на Донщині заснувалось товариство «Просвіта». Рада «Просвіти», що складається з 12 чоловік, розбилась на секції: Бібліотечну, Агітаційно-лекційну, Театральну і Господарську. ...Має на меті улаштувати читанки, вистави, концерти і демонструвати кінематографічні картини, коли можливо буде діставати такі з них, що змістом своїм не будуть суперечити з завданнями «Просвіти» («Рідне слово», 1917). У селі Микитівка також було створено «Просвіту» навесні 1917 року: «28 травня відбулося українське свято з панихидою по Т. Г. Шевченкові біля залізничної школи. Рада «Просвіти» склала програму, із котрого перше слово нашого батька Шевченка, як борця за волю і правду» («Рідне слово», 1917). У Макіївці «Просвіту» засновано у квітні 1917 року. Але, з огляду на статтю в місцевій газеті, діяльність її як обмежувалась зовнішніми обставинами, так і не вирізнялась ініціативністю та змістовністю: «Може будуть казати, що не давали працювати як слід? Ні, це не та причина безкорисної діяльності «Просвіти». ...коли не було ні козаків, ні більшовиків, вожаки «Просвіти» робили тільки те що ляпались з другою українською трупкою з-за помешкання для вистав» («Рух», 1918).*

Знаходяться згадки про діяльність «Просвіт» у 1922 р. також у селах Богородичне і Маяки (Слов'янський р-н), Шандриголове і Вовчий Яр (Лиманський р-н), Федорівка Друга (Бахмутський р-н), Райгородка (Миколаївська волость) («Просвещение Донбаса», 1923). Зазначається, що в деяких із цих сіл є сільські будинки культури, хати-читальні, драматичні, музично-хорові, театральні секції, бібліотеки, клуби й любительські гуртки. Всією цією діяльністю керують місцеві «Просвіти», які організують читальні, постанови вистав і концертів, бесіди та лекції. Кількість членів варіюється від 20 до 100 осіб, залежно від населеного пункту. Цікавою є інформація про агітаційну діяльність «Просвіти» в м. Костянтинівка у 1918 році: *«В Константиновке был так называемый кружок «Просвита», и докладчик, который выступал на собраниях, объяснял, что в этот кружок не входят партии. Во всей его речи проходила красной нитью организация украинского народа под покровительством Скоропадского. ... Укажу некоторых товарищей. ...Товарищ Корниенко, который сейчас коммунист, ...кланялся Петлюре и уповал на Гетьмана. ...интересным для Константиновского революционного движения является появление украинских национальных партий: украинской «Просвита», еврейских партий и др. ...Особенно сильно развивалось украинское движение, образовалась «Просвита» (Добровольський, 2020, с. 103).*

У м. Бахмут 1923 року створено Бюро українізації Бахмута на чолі з професором Іваном Ліщина-Мартиненком, керівником місцевого архіву і членом «Просвіти» (Гончарова, 2018). Завдяки активній діяльності просвітян Бахмута вже в 1917 році на виборах до міської влади українські партії посіли перше місце, у Бахмутському районі – друге, що є красномовним показником роботи місцевих організацій у справі українізації суспільства. Реакція більшовиків була відповідною. Уже в 1930–1932 рр. містом прокотилася хвиля сфабрикованих справ і арештів, викликана згоранням НЕПу і політики коренізації. Місцевих учителів, відповідно, членів «Просвіти», звинувачують в українському націоналізмі та арештовують, частину – розстрілюють, у такий спосіб позбавляючись усіх, на той момент ще живих діячів українських організацій та учасників Визвольних змагань. Сім'ї членів українського руху розкуркують та висилають у віддалені північні райони Росії. У місті розгорнули масове знищення книгозбірень – протягом 1930-х років у Бахмуті було спалено близько 70% усього міського бібліотечного фонду (Гончарова, 2018). Ці красномовні факти малюють яскраву політику репресій більшовицької московської влади проти українських сил на Донбасі.

Деякі факти щодо діяльності просвітян на Донеччині знаходимо в документах допитів українських активістів уже в період Червоного терору 1937–1938 років. З протоколу допиту Федора Фіалковського від 01.10.1937 р. (Архів УСБУ, 10338, арк. 21) про діяльність «Просвіти» у м. Слов'янську в 1917 році дізнаємося таку інформацію. Керувала «Просвітою» в 1917 році у Слов'янську Марія Квітко-Белінська. Вона організувала для місцевих жителів курси вивчення української мови, літератури, історії. У курсах брало участь близько 20 місцевих учителів, зокрема Клавдія Квітко, Ганна Резнікова, Цапко, Горбасева, Іннокова, Котляревський. Більшість учасників «Просвіти» – жінки. З протоколу допиту самої керівниці організації, Марії Квітко-Белінської від 07.10.1937 року (Архів УСБУ, 10338, арк. 21) стає відомо, що «Просвіту» було організовано після лютневої революції 1917 року за ініціативи учнів технічного училища (Д. Мілютенка і Г. Часникової), а керував організацією Іван Зубашев. Головною метою було проведення курсів з української мови та історії, літератури, постанови вистав (без політичного забарвлення). Крім того, зазначалось, що на курси були запрошені як лектори харківські професори Микола Плевако, Олекса Синявський та Гнат Хоткевич. Проте існувати організації судилось недовго: з приходом більшовицької влади місцеві «Просвіти» піддавались утискам і знищенню. Наприклад, у м. Єнакієво більшовики розігнали українську демонстрацію та підпалили будівлю «Просвіти». Так, до 1921 року більшість новостворених осередків Донеччини була потроху розформована, окрім організацій Слов'янського, Бахмутського та Лиманського районів, наприклад, у с. Богородичне, Шандриголове, Федорівка-2. У промислових містах робота «Просвіти» йшла набагато важче. Наприклад, у Юзівці (Донецьк), Макіївці, Воскресенському руднику (Петрівський р-н м. Донецьк) осередки зникали протягом року після появи («Просвещение Донбасса», 1923).

Навесні 1921 р. на Ізюмщині ще діяв повстанський комітет Директорії під орудою повітового комісара Фірсова (Добровольський, 2020, с. 12). Основу комітету становили саме члени однієї з останніх «Просвіт» і місцевих осередків українських партій. Про його діяльність дізнаємося зі звіту ДонгубЧК про розповсюдження листівок у Слов'янському повіті в середині 1921 року. Прямий текст листівки:

«Червоноармійці, за що ви холодуєте й голодуєте? Що змушує вас плюндрувати і без того вже сплюндровану країну? Не вір комісарам, Україно, вони вчинили з тобою те, що зробили з Поволжям! Люди вбиватимуть одне одного за кусок хліба, а коли хліба забракне, їстимемо мертвих. Ні, не бувати цьому, вдосталь Україна звідала горя, селяне не давайте свого останнього хліба комісарам для відправки в Кацапію» (ДАДО, 1107. с. 137–138).

У 1922 р., з остаточним захопленням адміністрацій та початком репресій радянської влади, «Просвіти» були витиснуті з міст до сіл, де вони мали можливість провадити хоч якусь діяльність. Протягом 1922–1923 рр. робота організацій значно скоротилась, про що свідчить єдина відома згадка легальної діяльності «Просвіт» в Донецькій губернії на 1923 рік: *«Богородичанская волость. ...есть «Просвита», насчитывающая до 50 человек, помещается в школе. Шандриголовская волость. ...В Шандриголовке имеется «Просвита», организованная в июне 1922 г. Членов до 100 человек. Состоит преимущественно из середняков, есть библиотека до 2000 томов. Николаевская волость. ...Во второй Федоровке есть «Просвита», которой руководит местный учитель. Работа сводится к постановке спектаклей»* («Просвещение Донбасса», 1923).

Знищення «Просвіт» на теренах Донбасу проходило поетапно й поступово. Перший етап відбувався з остаточним установами радянської влади в регіоні протягом 1922–1923 рр. Після деякого послаблення політичного тиску під час політики українізації, друга хвиля репресій припала на початок колективізації, індустріалізації та масового терору в 1935–1938 рр. Третя і остання хвиля, яка знищила «Просвіти» на кілька наступних десятиріч, аж до здобуття Україною незалежності, припала на період повторної окупації регіону радянськими військами

в 1940-х роках, після відступу німців (Добровольський, 2007, С. 33–40). Ця остання хвиля була спровокована відновленням українських рухів, а тому й діяльністю «Просвіти» під час німецької окупації. На початку 1943 року радянські війська зайняли північну частину Донбасу. Першочергово почались допити місцевої радянської агентурної мережі, яку було залишено в регіоні в 1941 р. Одночасно проходило активне її розширення й залучення нових «сексотів». Наприклад, лише у Слов'янському районі кількість секретних співробітників на 1943 рік зросла на 150–300% (Добровольський, 2020, с. 33–40). Саме ці агенти відіграли провідну роль у знищенні «Просвіти», даючи свідчення на голів місцевої організації Семена Посунька і Клавдію Сіренко, що одразу призвело до їх арешту. На щастя, обидвом вдалось уникнути розстрілу: після двох тижнів перебування під арештом Посуньку вдалось втекти з під конвою 3 березня 1943 року, через відступ червоної армії під тиском німецьких військ; Сіренко була звільнена. Наступним було заарештовано Олександра Гелетька, керівника швидкої допомоги Слов'янської міської лікарні. Його співробітниця, будучи агенткою НКВС, дала свідчення проти нього та інших лікарів – членів «Просвіти», зокрема Андрія Волошка, Віталія Чигиринця, Олени Олександрової. О. Гелетька засудили на 10 років за зраду і націоналістичну контрреволюційну роботу та участь в ОУН.

Якщо проаналізувати матеріали цих справ, вражає кількість агентів НКВС у м. Слов'янську: «Максимова», «Жанна», «Майкопська», «Соловійова», «Веселий», «Іванов» (Добровольський, 2020, с. 33–40). Саме вони, з поверненням Червоної армії до Слов'янська у вересні 1943 року, наступного ж дня подавали до НКВС доповідні записки та списки підозрюваних: «Список вчителів, які всіма способами допомагали німецьким окупантам», покази для арештів Дмитра Граховецького, Мартиненко, Бенько, Інноківної, Веселовського, Белінської, Рибчанського, Михайловського, Шинкаря, Онищенко, Черника, Пархоменка, Стародуба, Грудзинської, Білобаби, Федина, Мартиненка, Бабури, Кемарського, Олександрова, Штефана, М'якушка, Посунька, Бортника, Квітко та інших членів «Просвіти» й українських активістів (Добровольський, 2020, с. 33–40). Окрім прізвищ, надавалась характеристика націоналістичної діяльності членів «Просвіти» з акцентом на активній співпраці з німецькою владою та нацистських ідеологічних поглядах її членів. Після отримання списків причетних до українських національних рухів, органи НКВС одразу розпочинали масові арешти. Деякі члени під тиском на допитах надавали інформацію, розкриваючи нові прізвища членів організації. Лише небагатьом вдалось уникнути арештів. Так, радянській репресивно-каральній системі, насамперед органам НКВС, вдалось майже повністю знищити «Просвіту» після завершення Другої світової війни. Період «Просвіт» на Донбасі перервала майже півсторічна пауза, яка тривала до здобуття незалежності України.

Підсумовуючи вищенаведені факти, можна констатувати, що на Донбасі, як специфічному за своєю історією, поліетнічним складом населення, соціокультурними цінностями, а також регіональною політикою імперської та радянської влад регіоні, товариство «Просвіта» було чи не найбільш впливовою, дієвою і значущою організацією, яка в першій половині ХХ ст. в умовах різних політичних режимів просувала й поширювала серед населення українську культуру і освіту, а за великим рахунком – українську ідею. Якщо в імперський період організації «Просвіти» просто не знаходили офіційної підтримки з боку влади й діяли здебільшого самостійно і автономно, то при радянській владі ставлення до них набуло виразно негативного забарвлення, супроводжувалось обмеженням їхньої діяльності та поступовою ліквідацією. Поновлюючи діяльність після кожного етапу репресій і щоразу трансформуючись, «Просвіта» продемонструвала свою живучість, зумовлену підтримкою з боку українського населення регіону.

Започаткувавши українізацію міст і сіл Донбасу через культурно-освітню діяльність, «Просвіта» об'єктивно впливала і на соціально-політичні процеси в регіоні. Саме місцеві «Про-

світі» дали паростки української національної ідеї, яка згодом проявила себе в діяльності організації українських націоналістів на східних теренах. Будучи міцною опорою та вагомим кадровим потенціалом на початках діяльності ОУН на Донбасі в період окупації, «Просвіта» водночас поставала прикриттям в очах німецької адміністрації.

Подальші дослідження діяльності «Просвіт» на сході України дадуть змогу заповнити білі плями як в історії регіону, так і його героїчної української минувшини, а водночас гармонійно вплести східноукраїнські терени в контекст загальнонаціональної боротьби за незалежність, не залишаючи Донеччину й Луганщину осторонь українських визвольних змагань.

Список використаної літератури

1. Добровольський О. ОУН на Донеччині (збірник документів та матеріалів). Том I. Донецьк, 2013. 352 с.
2. Добровольський О. Від УНР до ОУН: український рух на Донеччині. 1917–1959 рр. Том II. Львів : Левада, 2020. 392 с.
3. Добровольський О. «Просвіта» під багнетом. Слов'янськ, 2007. 68 с.
4. Добровольський О. ОУНівське підпілля на Донеччині. Лекція 1 (м. Покровськ, 07.04.2012 р.). URL: <https://maidan.org.ua/2021/08/oleksandr-dobrovolskyu-ounivske-pidpillia-na-donechchyni/>
5. Гончарова Є. Просвіта на Донбасі як м'яка сила. *Тиждень*. 5 серпня 2018. URL: <https://tyzhden.ua/prosvita-na-donbasi-iak-m-iaka-syla/> (дата звернення: 15.05.2025).
6. Якубова Л. Етнонаціональна історія Донбасу: тенденції, суперечності, перспективи в світлі сучасного етапу українського націотворення. Київ, 2014. 109 с.
7. Литвиненко Р. Міуське повстання 1820 року: повернення зі забуття. *Трансформації історичної пам'яті: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції*. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. С. 22–30.
8. Рідне слово. 1917, 10 червня.
9. Рух. 1918, 27 квітня.
10. Просвещение Донбасса. 1923. № 1-2 (січень-лютий).
11. Архів УСБУ по Донецькій області. Ф. 2. Спр. 10338. Арк. 21.
12. Державний архів Донецької області (ДАДО). Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1107. Арк. 137–138.

References

1. Dobrovolskyi, O. (2013). OUN na Donechchyni [OUN in Donetsk Region]. Vol. I. Donetsk [in Ukrainian].
2. Dobrovolskyi, O. (2020). Vid UNR do OUN: ukrainskyi rukh na Donechchyni. 1917–1959 rr. [From UNR to OUN: Ukrainian movement in Donetsk region. 1917–1959]. Vol. II. Lviv: Levada [in Ukrainian].
3. Dobrovolskyi, O. (2007). «Prosvita» pid bahnetom [«Prosvita» under the bayonet]. Slovyansk [in Ukrainian].
4. Dobrovolskyi, O. (2012). OUNivske pidpillia na Donechchyni. Lektsiia 1 [The OUN underground in the Donetsk region. Lecture 1]. Retrieved from <https://maidan.org.ua/2021/08/oleksandr-dobrovolskyu-ounivske-pidpillia-na-donechchyni/> [in Ukrainian].
5. Goncharova, E. (2018). Prosvita na Donbasi yak miaka syla [Education in Donbas as a Soft Power]. *Tyzhden – The week*, August 5. Retrieved from <https://tyzhden.ua/prosvita-na-donbasi-iak-m-iaka-syla/> [in Ukrainian].
6. Yakubova, L. (2014). Etnonatsionalna istoriia Donbasu: tendentsii, superechnosti, perspektyvy v svitli suchasnoho etapu ukrainskoho natsiotvoren [Ethno-national history of Donbass: trends, contradictions, prospects in the light of the modern stage of Ukrainian nation-building]. Kyiv [in Ukrainian].
7. Lytvynenko, R. (2022). Miuske povstannia 1820 roku: povernennia zi zabuttia [The Mius Uprising of 1820: Return from Oblivion]. *Transformatsii istorychnoi pamiaty: zbirnyk materialiv III Mizhnarodnoi*

naukovo-praktychnoi konferentsii – Transformations of Historical Memory: Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference. Vinnytsia: DonNU imeni Vasylia Stusa [in Ukrainian].

8. Newspaper «Ridne slovo» [«Native word»]. 10 June 1917 [in Ukrainian].

9. Newspaper «Rukh» [«Movement»]. 27 April 1918 [in Ukrainian].

10. Magazine «Prosveshchentye Donbassa» [«Donbass education»]. 1923. № 1–2 (January – February) [in Ukrainian].

11. Archive of the Ukrainian Security Service of Donetsk Region. F. 2. Spr. 10338. Ark. 21 [in Ukrainian].

12. State Archives of Donetsk Region. F. 1. Op. 1. Spr. 1107. Ark. 137–138 [in Ukrainian].

Литвиненко-Анпілова Л. Р. Рух «Просвіти» на Донеччині в перші десятиліття ХХ століття

У статті подається короткий нарис існування «Просвіти» на Донеччині протягом перших десятиліть ХХ століття. Попередні дослідження цієї проблематики представлені переважно працями О. Добровольського. Висвітлено основні етапи історії «Просвіт» на східноукраїнських теренах, зокрема появу перших осередків, географічне розгалуження, основні напрямками і зміст діяльності, етапи розвитку та знищення російським урядом. Перші «Просвіти» з'явилися у регіоні 1917 року в Слов'янську, Дружківці, Костянтинівці, Горлівці, Макіївці, Юзівці, Бахмуті, Волновасі, Чистяковому. Згодом мережа поширилась на села Микитівка, Богородичне, Маяки (Слов'янський район), Шандриголове, Вовчий Яр (Лиманський район), Федорівка Друга (Бахмутський район), Райгородок (Миколаївська волость), Воскресенський і Петрівський райони (Юзівка), а також на Таганрозьку округу Донщини (Олексієво-Леонове). Місцеві осередки нараховували від кількох десятків до кількох сотень членів. Основна діяльність «Просвіт» була пов'язана з організацією шкіл, освітніх курсів, мистецьких гуртків, культурних просторів у клубах, читальнях і бібліотеках, постановкою концертів і вистав, а також видавничою справою. Радянська влада поставилась до «Просвіт» крізь призму політичної доцільності й приступила до їх ліквідації. Знищення «Просвіт» на Донеччині проходило поетапно і поступово. Перший етап припадає на 1922–1923 роки. Після деякого послаблення політичного тиску під час політики українізації, почалась друга хвиля репресій, що припала на початок колективізації, індустріалізації та масового терору 1935–1938 років. Остання хвиля репресій, що призвела до повного знищення осередків «Просвіт» у Донецькій області, мала місце після повторної радянської окупації регіону в 1943 році. Поновилися «Просвіти» на Донеччині майже через пів сторіччя, лише з відновленням української незалежності в 1991 році.

Ключові слова: Східна Україна, Донеччина, революція 1917–1922 рр., репресії, Просвіта.

Lytvynenko-Anpilova L. R. The “Prosvita’s” movement of the Donetsk region in the first decade of the 20th century

The article provides a brief outline of the existence of “Prosvita” in the Donetsk region during the first half of the 20th century. Previous studies of this topic are mainly presented by the works of O. Dobrovolsky. It covers the main stages of the history of “Prosvita” in the eastern Ukrainian territories, in particular the emergence of the first centers, geographical expansion, the main directions and content of activities, stages of development and destruction by the Russian government. The first “Prosvita” appeared in the region in 1917 in Sloviansk, Druzhkivka, Kostyantynivka, Horlivka, Makiivka, Yuzivka, Bakhmut, Volnovas, Chistyakove. Later, the network spread to the villages of Mykytivka, Bohorodychne, Mayaki (Sloviansky district), Shandrygolovo, Vovchy Yar (Lymansky district), Fedorivka Druha (Bakhmut district), Raihorodok (Nikolaev parish), Voskresensky and Petrivsky districts (Yuzivka), as well as to Taganrog district of the Don region (Aleksiev-Leonovo). Local departments numbered from several dozen to several hundred members. The main activities

of «Prosvita» were related to the organization of schools, educational courses, art circles, cultural spaces in clubs, reading rooms and libraries, staging concerts and performances, as well as publishing. The Soviet authorities viewed “Prosvita” through the prism of political expediency and began their liquidation. The destruction of “Prosvita” in the Donetsk region took place in stages and gradually. The first stage falls on the years 1922–1923. After some easing of political pressure during the policy of Ukrainization, the second wave of repressions began, which coincided with the beginning of collectivization, industrialization and mass terror in 1935–1938. The last wave of repressions, which led to the complete destruction of Prosvit cells in the Donetsk region, took place after the re-Soviet occupation of the region in 1943. “Prosvita” were revived in the Donetsk region almost half a century later, only with the gaining of Ukrainian independence in 1991.

Key words: Eastern Ukraine, Donetsk region, revolution of 1917–1922, repressions, Prosvita.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 11.06.2025 р.

Прийнято до друку 29.08.2025 р.

Опубліковано: 06.10.2025 р.

УДК 94:327:316.77:378.147(477.61)

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-1-114-121>**Мелекесцев Кирило Ігорович,**

кандидат історичних наук, доцент,

старший викладач кафедри історії та археології

Донецького національного університету імені Василя Стуса,

м. Вінниця, Україна.

k.melekestsev@donnu.edu.ua / kmelekescev@gmail.com<https://orcid.org/0000-0003-4931-9576>**МІСЦЕ АРХЕОЛОГІЇ ТА ДАВНЬОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ
СТРАТЕГІЇ ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ НА ЛУГАНЩИНІ**

У сучасних умовах війни проти України інформаційне протистояння є елементом війни не лише як засіб бойових дій, а і як інструмент тривалої окупаційної політики. Одним із ключових складників є маніпуляція історичною пам'яттю. Ці маніпуляції не обмежуються періодом Київської Русі чи козацтва, а поширюються на епоху прадавніх археологічних культур, набуваючи форм ідеологізованої псевдоісторичної реконструкції.

Мета статті – проаналізувати способи інструменталізації давньої історії України в межах інформаційної стратегії окупаційної адміністрації на Луганщині, зокрема в освітніх матеріалах, музейному просторі та інформаційно-цифровому середовищі.

В українській історіографії обговорення інформаційного протистояння відбувається значною мірою за лекалами американських дослідників як зачинателів академічного дискурсу з теми. Відповідно й термінологічний апарат дослідників був і залишається під впливом американських візій методів інформаційного протиборства, концептуальне значення яких у розрізі питання виділяють як важливе і українські, і зарубіжні автори (Веденєєв, Костишева, 2024; Lesencius et al., 2025). Щодо досліджень політики пам'яті окупаційного режиму, то українські історики активно вивчають тему. Важливі методологічні аспекти вивчення інформаційної політики окупанта у зв'язку з історичною пам'яттю на окупованому Донбасі висвітлили А. Касян, Я. Платмір, Д. Хоменко (Касян та ін., 2020, с. 15). Щодо меморіального ландшафту Донеччини та аналізу потенційних можливостей відповідей з боку України, то великої уваги цьому приділено в роботах проф. Н. Темірової (Темірова, 2022; 2024).

Джерельну базу дослідження становлять переважно матеріали медіа (зокрема, архівовані через Internet Archive медіаматеріали окупаційного режиму та афілійованих з державою-окупантом медіа «Россия Сегодня») й соціальних мереж. Щодо використання вторинних джерел, якот українські медіа та повідомлення в соцмережах, то в дослідженні враховується «Проблема Нікого», влучно визначена колективом румунських і польських дослідників. А саме – обфускація координованих дій як результату дій незалежних одне від одного суб'єктів з метою уникнення московською стороною відповідальності, що є однією з характерних гібридних методів ведення війни (Lesencius et al., 2025). Відповідно, можливість помилки атрибуції у вторинних джерелах (як-от повідомлення українських медіа) щодо розкритих сюжетів також обговорюється.

Результати дослідження демонструють, що політика Москви на окупованих територіях щодо контролю за інформації, зокрема в історичному контексті, є багатогранною, містить стеження за тим, щоб населення на окупованих територіях не лише вірило інформації про нинішні дії московської воєнної машини, а й мислило про «спільне минуле» з Москвою від давніх-давен.

Прикладом є розісланий окупаційною адміністрацією на окупованій Луганщині у 2024 р. посібник для вчителів, де вказано: «Мета підручника – забезпечення підготовки педагогічних кадрів в освітніх організаціях для організації інформаційної роботи щодо роз'яснення причин та завдань спеціальної військової операції». При цьому до «роз'яснення причин та завдань» автори зараховують і розділ про «спільну давню історію» (Рагуцька, 2024).

Це демонструє кілька характеристик. По-перше, незважаючи на тривалу, вже десятирічну окупацію територій Луганщини, нехай і через гібридні «адміністрації ЛНР», у РФ усе одно відчують необхідність вчити місцеве населення не просто «історії Росії», а «спільній історії українців з росіянами». По-друге, окупанти виводять «спільність» уже від давньої історії, не бажають її ігнорувати, причому не лише для підтримки власних самоусвідомлення та само-репрезентації, а й задля влиття в голови українцям окупованого Донбасу ідеї про єдність та спільну історію. В онлайн-інфопросторі підтримка важливості «давньоісторичних» промосковських наративів серед місцевого населення також використовували. Яскравим і курйозним прикладом є використання, найімовірніше, іронічного «вкиду» українських користувачів (прикріплене зображення з «газетної статті» в завуальованій формі порівнює ватажка бойовиків І. Плотницького з праісторичними людьми) пропагандистськими групами в соцмережі «Однокласники» для поширення ідеї про «давність новоросів» згідно з «унікальними знахідками, виявленими в ході археологічного дослідження» на Донбасі. Читачів агенти інформаційного впливу, що вели групу «ГОЛОС НОВОРОССИИ», розповідаючи про «протоноворосів» як палеолітичної археологічної культури, поширеної в IX тис. до н. е., намагалися підвести до такої думки: «Так, це відкриття стане в безперечним аргументом у дискусії з українською владою, яка неодноразово стверджувала, що в Новоросії немає етнічного та історичного коріння. Новоросія як етнос почав існувати набагато раніше за етнос “українців”» (Прихильники «ЛНР»..., 2015).

Знов-таки, проблемою є факт, що частину цього сюжету можна розкрити лише за вторинними джерелами з українських медіа, які передають повідомлення очевидців, але бракує додаткової верифікації через нестачу доступу до матеріалів згаданого в медіа музею чи матеріалів музею онлайн. Джерела повідомляють про підготовку в Луганську за умов московської окупації «історичного обґрунтування самотності луганської раси». Як повідомив кореспонденту інтернет-медіа informator.lg.ua один з очевидців, засновник та керівник «Музею археології» при захопленому корпусі Луганського національного університету під час екскурсій демонстрував відвідувачам різницю між черепом трипільця та «мешканця луганського краю»: «Крім черепної коробки він наполягає на різниці в їжі та її впливі на характер. Що трипільці харчувалися ніжною молочною продукцією, а в луганців їжа була грубою. Звідси, на його думку, жорсткий та цілеспрямований характер» (Археолог из «ЛНР»..., 2020). Ця цитата корелює з оригінальним повідомленням від 2015 р., у якому йшлося про зв'язок особливостей характеру І. Плотницького з археологічними знахідками «протоноворосів», з огляду на те що між повідомленнями чотири роки різниці за хронологією. Для подальшої верифікації інформації потрібні додаткові інтернет-джерела, зокрема такі, що втратили індексацію в доступних в Україні сайтах-пошуковиках через санкції та заборони як усередині України, так і на Заході.

Частково таку верифікацію забезпечують збережені відеофайли, які підтверджують правдивість частини історії про дивні заяви музейного працівника. Черкаські дослідники А. Касян, Я. Платмір, Д. Хоменко зафіксували низку відео. По-перше, де керівник музею представляє результати археологічного дослідження, серед них знахідки, яке у відео називають «залишками протоновороса». По-друге, де в межах тієї ж експозиції заявляється про існування на теренах окупованої Луганщини «давньої традиції обробки металу» та перших паростків ливарної промисловості. По-третє, де екскурсоводи в межах окупованого музею дійсно наголошують на тому, що такі знахідки свідчать про «історичне обґрунтування само-

бутності луганської раси». На думку черкаських дослідників, кейс «протоноворосів» в окупованому Луганську надає можливість історикам в онлайн-форматі наблизитися до речових джерел та зробити певні висновки про меморіальні практики на окупованій Луганщині, а саме засоби наочної візуалізації політики пам'яті на окупованій території на прикладі конкретного музею (Касян та ін., 2020, с. 15).

З іншого боку, цей кейс демонструє відмінність між місцевими ініціативами «підхопити» задум інформаційної атаки та власне задумом. Тоді як московська пропаганда насамперед орієнтувалася на належність української давнини до «історії Росії» та ідею про відсутність різниці між українськими територіями й населенням та російськими, луганські апологети Москви вважали (з поправкою на проблемність повної верифікації) необхідним довести населенню на окупованій території їхню відмінність від решти українців на рівні давньої історії, праісторії, навіть на генетичному рівні, з метою залучення населення до підтримки окупаційного режиму, його воєнних операцій. Можна сказати, що тим часом як у Москві думали про змісти інформаційних впливів з метою приєднання всієї України, у Луганську фокусувалися на доведенні того, чому саме вони мають стати «новими росіянами», чому саме вони не мають бути більше частиною України. Варто, звичайно, зазначити, що ідіосинкразією та суперечностями двох задумів не переломити думку людей, які вразливі до пропаганди. Оскільки, як показують соціологічні та маркетингові дослідження, реципієнти пропаганди, які вже очікують «негативної» активності від корпорацій (наприклад, виробників алкогольної продукції) менше переймаються щодо невідповідності пропаганди реальності, лицемірства, очікуванням щодо етики (Arlı et al., 2019, с. 706–707, 719).

Так само й очікування місцевого населення від «влади ЛНР» та представлених нею повідомлень щодо інформаційної політики та історичної пам'яті подібним чином є заниженими порівняно із заявами офіційних Москви та Києва (знов-таки, згадуємо про порівняння І. Плотницького з давньою людиною), тому їхні «перегини на місцях» не становлять великої проблеми для загальної московської інформаційної політики щодо давньої історії України. Аналогічним прикладом є історія з «новою хронологією» в музеї в Ярославлі – на кого така пропаганда про «російських етрусків» та інші дива хронологічної компресії спрацювала, тому й так добре буде, ну а іншим дозволили навіть іронізувати в медіа та інтернет-блогах із, мовляв, самостійної вигадки музеологів-провінціалів, звичайно, з додатковими негативним порівнянням зі «смішними українськими істориками» (В ярославском музее..., 2021).

Реальні історичні, археологічні дослідження, які проводили за часів пізнього СРСР та незалежності України донецькі дослідники, також активно привласнюють представники т. зв. ДНР. Представляючи в медіагрупі «Россия сегодня» інформацію про археологічні експедиції Донецького національного університету (тоді ще Донецького державного університету, конкретно згадується експедиція на чолі з О. Моруженко), читача підводять до того, що нині знахідка донецьких археологів перебуває в Музеї історичних коштовностей України, що розташований на території Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника. Далі – презентація знахідки (т. зв. шолому) як частини спадщини «ДНР», використовуючи знахідки для створення атмосфери давності, історичності «республіки». «У Донецьку унікальний артефакт увічнений у пам'ятнику, розташованому в “скіфському куточку” в самому центрі столиці ДНР», – повідомляє стаття в московському засобі масової інформації, поруч розміщуючи посилання на публікації про «скіфське золото» та «історію без санкцій у печерах Криму» (Дмитриев, 2018).

Насправді ж цей пам'ятник є частиною встановленої ще у 2003 р. скіфської композиції в Театральному сквері м. Донецьк, що налічує три бронзові скульптурні фігури: пекторалі, воїна («Золотий Скіф», за назвою вищезгаданого фонду) та «шоломовидного головного убору». Усі

три фігури – копії творів скіфського мистецтва. Скульптори, згідно з інформаційним путівником Донецькою областю, – Юрій Іванович Балдін та Володимир Григорович Кисельов (Парки...).

Схожа ситуація зі знахідками скіфських та половецьких статуй, що презентовані в парку біля Луганського національного університету. Подібно до інтересу влади та бізнесу Донеччини до спадщини кочових народів, у Луганській області також переймалися популяризацією цієї частини давньої історії України та регіону серед населення: з лютого до червня 2010 р. на Луганському телеканалі ЛОТ йшов проєкт «Чудеса Луганщини», у якому розповідали про дивовижні місця області. Фіналістів та переможців обирали глядачі. З великим відривом голосів переміг Парк-музей кам'яних статуй. Подібно до донецького «скіфського куточка», луганська експозиція знахідок українських археологів використовувалися московськими медіа для саморепрезентації та рекламування тепер уже «ЛНР» (хоча зі згадками в тексті Луганської області): «Унікальні баби Луганська. У всій Європі немає нічого подібного» (Унікальные бабы..., 2021).

Скіфська (та інша «кочова») спадщина використовується, поміж іншого, для сигналів своєї позиції як «антизахідної», налаштованої на помсту та тріумф над усім західним. «Так і ставилося питання цілою низкою політиків Заходу – мовляв, ми вгрохали німецький похмурий геній, а він смертельно поранив російських скіфів. Не справдилися їхні мрії та плани», – так один з ресурсів групи «Россия сегодня» описує успіхи індустрії радянської Донеччини, що дала змогу успішно розвиватися радянській космічній програмі (Измайлов, 2022). Тієї категорії стосуються заклики «Да, скифы мы, да, азиаты мы» на тому ж ресурсі, де скіфська спадщина використовується як символ «азійської пики», яку Москва та землі під її контролем мають показати в союзі з Китаєм Заходу (Ищенко, 2023).

Отже, аналіз використання праісторії та давньої історії України в інформаційній політиці окупаційного режиму на Луганщині свідчить про багаторівневу інструменталізацію історичної пам'яті. Залучення археологічних сюжетів, наративів про «спільне минуле» українців і росіян, а також міфологізація регіональної ідентичності шляхом фальсифікацій, псевдонаукових заяв і музейних експозицій є засобом легітимації окупаційної влади, мобілізації лояльності та побудови альтернативного меморіального простору. Такі практики є формою впливу гібридного супротивника, у якому поєднуються офіційні російські «методички» з місцевими ініціативами, що нерідко суперечать одне одному, проте функціонують у межах спільної пропагандистської логіки. Така неузгодженість (від наративів про «єдність» до конструювання окремішньої «луганської раси») демонструє відносну слабкість інституційного контролю. Найбільший виклик – використання окупантом реальних археологічних знахідок, зроблених українськими вченими ще до війни, з переатрибуцією як «спадщини ЛНР» чи «ДНР»: стратегічне прагнення переписати історію наративно, символічно та візуально.

Список використаної літератури

1. Веденеев Д., Костилова С. Научно-концептуальные вѳзгляды на Збройних силах США щодо інформаційного протиборства як стратегічного компонента сучасних війн (перша чверть ХХІ ст.). *Военно-історичний вісник [с. л.]*. 2024. Vol. 53, no. 3. С. 77–89. DOI: <https://doi.org/10.33099/2707-1383-2024-3-53-77-89>
2. Lesencius S., Sauciuc I. G., Jagiełło-Tondera A. Nobody: the Name Behind Informational Blindness. The Russian Information Warfare in Ukraine. *International conference RCIC'25 Redefining Community in Intercultural Context. Braşov, 22–24 May, 2025*. С. 35–44. URL: <https://www.afahc.ro/ro/rcic/2025/rcic%2025/cw.html>
3. Касян А. І., Платмір Я. Л., Хоменко Д. В. Особливості джерельного комплексу дослідження політики пам'яті на окупованих Росією територіях України. *Вісник Черкаського університету*.

Серія «Історичні науки». 2020. № 2. С. 14–25. DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5908-2020-2-14-25>

4. Темірова Н. Р. Монументально-меморіальний простір Донецька в умовах російської окупації. *Трансформації історичної пам'яті: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (11 листопада 2022 р.)*. Вінниця, 2022. С. 138–141.

5. Темірова Н. Р. Зачищення монументально-меморіального простору Донеччини російськими агресорами та шляхи його реанімації. *Міжнародна науково-практична конференція «Відновлення України у повоєнні часи: виклики, стратегічні пріоритети, ресурсне забезпечення, потенціал майбутнього розвитку» (16 грудня 2024 р.)*. Вінниця, 2024. С. 481–482.

6. Рагуцька Л. Окупанти обробляють мізки дітям на окупованій Луганщині: розіслали у школи методички та Z-літературу. *OBOZREVATEL*, 27 липня 2024 р. URL: <https://war.obozrevatel.com/ukr/okupanti-obroblyayut-mizki-dityam-na-okupovaniy-luganschini-rozislali-u-shkoli-metodichki-ta-z-literaturu.htm>

7. Прихильники «ЛНР» ширять соцмережами докази, що вони нащадки «протоноворосів» (ФОТО). *Деро Донбас*. 30 листопада 2015 р. URL: <https://dn.dero.ua/ukr/lugansk/prihilniki-lnr-shiryat-sotsmerezhami-dokazi-shcho-voni-nashchadki-30112015152100>

8. Археолог из «ЛНР» вывел историю «республики» от древних скифов. *Informator*. 3 квітня 2020 р. URL: <https://informator.media/archives/81881>

9. Arli D., van Esch P., Northey G., Lee M. S. W, Dimitriu R. Hypocrisy, skepticism, and reputation: the mediating role of corporate social responsibility. *Marketing Intelligence & Planning*. 2019. Vol. 37 No. 6. P. 706–720. DOI: <https://doi.org/10.1108/MIP-10-2018-0434>

10. В ярославском музее Колумб оказался молдаванином, а Чингисхан – Георгием Даниловичем. *Новые известия / Internet Archive*. 5 березня 2021 р. URL: <https://web.archive.org/web/20230313072356/https://newizv.ru/news/2021-03-05/v-yaroslavskom-muzee-kolumb-okazalsya-moldavaninom-a-chingishan-georgiem-danilovichem-327339>

11. Дмитриев Д. Гулящие бабы золотых скифов: К юбилею выдающегося археологического открытия в Донбассе. *Украина.ру / Internet Archive*. 18 серпня 2018 р. URL: <https://web.archive.org/web/20230105120420/https://ukraina.ru/20180818/1020807208.html>

12. Парки, скверы города Донецка. Сквер Театральный в Донецке. *Донбасс информационный – путеводитель по Донецкой области*. URL: <https://donbass-info.com/content/view/2077/2084/>

13. Уникальные бабы Луганска. Во всей Евразии нет ничего подобного. *Украина.ру / Internet Archive*. 31 липня 2021 р. URL: <https://web.archive.org/web/20250628111537/https://ukraina.ru/20210731/1031962931.html>

14. Измайлов О. Огород на Луне. Послевоенный опыт Донбасса. *Украина.ру / Internet Archive*. 16 січня 2022 р. URL: <https://web.archive.org/web/20250628112222/https://ukraina.ru/20220116/1032845740.html>

15. Ищенко Р. «Жёлтая опасность» против европейского фашизма. „Да, скифы мы, да, азиаты мы”. *Украина.ру / Internet Archive*. 21 лютого 2023 р. URL: <https://web.archive.org/web/20230429134344/https://ukraina.ru/20230221/1043795010.html%0A>

References

1. Viedenieiev, D., & Kostylieva, S. (2024). Naukovo-kontseptualni vizii u Zbroinykh sylakh SShA shchodo informatsiinoho protyborstva yak stratehichnoho komponenta suchasnykh viin (persha chvert XXI st.) [Scientific-conceptual visions in the US Armed Forces regarding information confrontation as a strategic component of modern wars (first quarter of the 21st century)]. *Voienno-istorychnyi visnyk – Military-Historical Bulletin*, 53(3), 77–89. DOI: <https://doi.org/10.33099/2707-1383-2024-3-53-77-89> [in Ukrainian].

2. Lesencius, S., Sauciuc, I. G., & Jagiełło-Tondera, A. (2025). Nobody: the Name Behind Informational Blindness. The Russian Information Warfare in Ukraine. *International Conference RCIC'25 "Redefining Community in Intercultural Context"*. (pp. 35–44). Braşov. Retrieved from <https://www.afahc.ro/ro/rcic/2025/rcic%2025/cw.html>

3. Kasian, A. I., Platmir, Ya. L., & Khomenko, D. V. (2020). Osoblyvosti dzherelnoho kompleksu doslidzhennia polityky pamiati na okupovanykh Rosiieiu terytoriiakh Ukrainy [Particularities of the source base of memory-policy research in Russia-occupied territories of Ukraine]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriiia «Istorychni nauky» – Bulletin of Cherkasy University. Series «Historical Sciences»*, (2), 14–25. DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5908-2020-2-14-25> [in Ukrainian].

4. Temirova, N. R. (2022). Monumentalno-memorialnyi prostir Donetska v umovakh rosiiskoi okupatsii [The monumental-memorial space of Donetsk under Russian occupation]. *Transformatsii istorychnoi pamiati – Transformations of historical memory*. (pp. 138–141). Vinnytsia [in Ukrainian].

5. Temirova, N. R. (2024). Zachyshchennia monumentalno-memorialnoho prostoru Donechchyny rosiiskymy ahresoramy ta shliakhy yoho reanimatsii [Cleansing of the monumental-memorial space of Donetsk region by Russian aggressors and ways of its rehabilitation]. *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia "Vidnovlennia Ukrainy u povoienni chasy: vyklyky, stratehichni priorytety, resursne zabezpechennia, potentsial maibutnoho rozvytku" – Materials of the International Scientific-Practical Conference "Ukraine's Reconstruction in Post-War Times: Challenges, Strategic Priorities, Resource Provision, Potential for Future Development"*. (pp. 481–482). Vinnytsia [in Ukrainian].

6. Rahutska, L. (2024). Okupanty obrobliaiut mizky ditiam na okupovanii Luhanshchyni: rozislaly u shkoly metodychky ta Z-literaturu [Occupiers are manipulating children's minds in occupied Luhansk: teaching manuals and Z-literature sent to schools]. *OBOZREVATEL*, July 27. Retrieved from <https://war.obozrevatel.com/ukr/okupanti-obroblyayut-mizki-dityam-na-okupovanij-luganschini-rozislali-u-shkoli-metodichki-ta-z-literaturu.htm> [in Ukrainian].

7. Prykhylnyky "LNR" shyriat sotsmerezhamy dokazy, shcho vony nashchadky "protonovorosiv" [Supporters of "LNR" spread in social networks evidence that they are descendants of "protonovoroses"]. (2015). *Depo Donbas*, November 30. Retrieved from <https://dn.depo.ua/ukr/lugansk/prihilniki-lnr-shiryat-sotsmerezhami-dokazi-shcho-voni-nashchadki-30112015152100> [in Ukrainian].

8. Arheolog iz "LNR" vyvel istoriyu «respubliki» ot drevnih skifov [Archaeologist from "LNR" traced the republic's history back to ancient Scythians]. (2020). *Informator*, April 3. Retrieved from <https://informator.media/archives/81881> [in Ukrainian].

9. Arli, D., van Esch, P., Northey, G., Lee, M. S. W., & Dimitriu, R. (2019). Hypocrisy, skepticism, and reputation: the mediating role of corporate social responsibility. *Marketing Intelligence & Planning*, 37(6), 706–720. DOI: <https://doi.org/10.1108/MIP-10-2018-0434> [in English].

10. V yaroslavskom muzee Kolumb okazalsya moldavaninom, a Chingishan – Georgiem Danilovichem [In the Yaroslavl museum Columbus turned out to be Moldovan, and Genghis Khan – Georgii Danilovich]. (2021). *Novi Izvestia / Internet Archive*, March 5. Retrieved from <https://web.archive.org/web/20230313072356/https://newizv.ru/news/2021-03-05/v-yaroslavskom-muzee-kolumb-okazalsya-moldavaninom-a-chingishan-georgiem-danilovichem-327339> [in Russian].

11. Dmitriev, D. (2018). Gulyashie baby zolotykh skifov: K yubileyu vydayushegosya arheologicheskogo otkrytiya v Donbasse [The wandering women of golden Scythians: On the anniversary of an outstanding archaeological discovery in Donbass]. *Ukraina.ru / Internet Archive*, August 18. Retrieved from <https://web.archive.org/web/20230105120420/https://ukraina.ru/20180818/1020807208.html> [in Russian].

12. Parki, skvery goroda Donecka. Skver Teatralnyj v Donecke. Donbass informacionnyj – putevoditel po Doneckoj oblasti [Parks and squares of Donetsk city. The Theatrical Square in Donetsk]. *Don-*

bas informatsiyiny – guidebook to Donetsk region. Retrieved from <https://donbass-info.com/content/view/2077/2084/> [in Ukrainian].

13. Unikalnye baby Luganska. Vo vsej Evrazii net nichego podobnogo [Unique Babas of Luhansk. Nothing like it in all Eurasia]. (2021). *Ukraina.ru / Internet Archive*, July 31. Retrieved from <https://web.archive.org/web/20250628111537/https://ukraina.ru/20210731/1031962931.html> [in Russian].

14. Izmajlov, O. (2022). Ogorod na Lune. Poslevoennyj opyt Donbassa [Garden on the Moon: Post-war experience of Donbass]. *Ukraina.ru / Internet Archive*, January 16. Retrieved from <https://web.archive.org/web/20250628112222/https://ukraina.ru/20220116/1032845740.html> [in Russian].

15. Ishenko, R. (2023). “Zhyoltaya opasnost” protiv evropejskogo fashizma. “Da, skify my, da, aziaty my” [“Yellow peril” against European fascism. “Yes, we are Scythians, yes, we are Asians”]. *Ukraina.ru / Internet Archive*, February 21. Retrieved from <https://web.archive.org/web/20230429134344/https://ukraina.ru/20230221/1043795010.html> [in Russian].

Мелєкєсцев К. І. Місце археології та давньої історії України в інформаційній стратегії окупаційного режиму на Луганщині

У статті досліджено використання в режимній інформаційній стратегії археологічних матеріалів та історичних наративів окупаційними властями на Луганщині як інструментів пропаганди під час гібридної війни. Знайдено підтвердження інформації того, що окупанти активно маніпулюють історією для створення «спільного минулого» між українцями та росіянами з 2022 р., що суперечить спробам з 2014 р. створити «окрему новоросійську ідентичність». Проаналізовані приклади пропагандистських кампаній навколо археологічних знахідок, зроблених українськими вченими до війни, для перекручення історії. Відповідно, методи маніпуляції містять переробку історичних фактів про кочові народи Степу, створення наративів про «давнє спільне коріння», їх поширення через музейні експозиції, навчальні посібники і публікації в медіа. Окупаційні сили використовують ці наративи не лише для короткотривалої мобілізації підтримки серед місцевого населення, а й задля встановлення довготривалого контролю над культурним і меморіальним простором. Окремо розглянуто маніпуляції археологічними даними, коли знахідки, пов'язані з українською історією, намагаються приписати «ЛНР» чи «ДНР», при цьому прив'язуючи дані з праісторії до підтвердження образів «суворих луганців», навіть конкретно тодішнього ватажка окупаційної влади. Стаття зосереджує увагу на складності боротьби з подібними процесами, підкреслюючи важливість протидії історичним маніпуляціям, що здійснюються під час війни, що досі можливо в умовах низької довіри місцевого населення до окупаційних органів влади.

Ключові слова: гібридна війна, давня історія, історія України, інформаційне протистояння, праісторія, пропаганда.

Mieliekiestsev K. I. The role of archaeology and ancient history of Ukraine in the informational strategy of the occupation regime in Luhansk region

The article explores the use of archaeological materials and historical narratives by the occupying authorities in Luhansk as tools of propaganda within the regime's informational strategy during the hybrid war. Evidence is provided that the occupiers actively manipulate history to create a “shared past” between Ukrainians and Russians since 2022, in opposition to attempts since 2014 to create a “separate Novorossiyan identity.” The article analyzes examples of propaganda campaigns around archaeological discoveries made by Ukrainian scholars before the war, which were distorted to rewrite history. The manipulation methods include the reworking of historical facts about the nomadic peoples of the Steppe, the creation of narratives about “ancient common roots,” and the dissemination of these narratives through museum exhibits, educational textbooks, and media publications. The

occupying forces use these narratives not only for short-term mobilization of support among the local population but also to establish long-term control over the cultural and memorial space. The article also separately addresses the manipulation of archaeological data, where findings related to Ukrainian history are attributed to the “LPR” or “DPR,” linking prehistoric data to the reinforcement of the image of “tough Luhansk residents,” including the then leader of the occupation authorities. The article concludes on the complexity of combating such processes, emphasizing the importance of counteracting historical manipulation during wartime, which remains possible due to the low level of trust in the occupation authorities among the local population.

Key words: hybrid warfare, ancient history, history of Ukraine, information warfare, prehistory, propaganda.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 18.06.2025 р.

Прийнято до друку 29.08.2025 р.

Опубліковано: 06.10.2025 р.

УДК 327(73)(4+5)"18/19" + 94(73)"18/19"

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-1-122-128>

Набока Олександр Вікторович,

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії та археології
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава, Україна.
snaboka9@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1678-9475>

Воронін Віктор Миколайович,

доктор історичних наук,
професор кафедри історії та археології
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава, Україна.
hinst.lnu@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1467-9865>

Михальський Ігор Сергійович,

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії та археології
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава, Україна.
csaf8385@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1027-596X>

ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ТА ГЛОБАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ США НА РУБЕЖІ НОВОГО ТА НОВІТНЬОГО ЧАСУ. ВІД ДАЛЕКОГО СХОДУ ДО ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

Сучасний стан міжнародних відносин характеризується насамперед глибинною кризою міжнародного порядку, встановленого після закінчення «холодної війни». У 1991 р., унаслідок стратегічної перемоги США над СРСР та розпадом «соціалістичного табору», світ розвивався відповідно американського бачення. Водночас т. зв. однополярний міжнародний устрій не можна розглядати в контексті класичного домінування однієї з наддержав, яка здобула перемогу. Геостратегічне глобальне бачення Вашингтона формувалося під впливом не лінійної імперської ідеології, а комплексного геополітичного світогляду, головними характерними ознаками якого є:

- вільна комерція без будь яких протекціоністських перепон, тісно переплетена з вільним рухом трудових, фінансових, технологічних ресурсів;
- глобальна система запобігання військовим конфліктам; колективна відповідальність протидії агресії;
- боротьба за вільну реалізацію на глобальному рівні ідей громадянської свободи та прозорості судової системи, зокрема, зважаючи на те міркування, що вищезначене є необхідною умовою вільного руху капіталів та інновацій (Ikenberry, 2011, с. 131).

Звичайно, постбіполярна система міжнародних відносин була заснована на переважальному впливі США, які отримали унікальні можливості для реалізації своїх геополітичних та економічних інтересів як на глобальному, так і на регіональному рівнях. Водночас ідея створення глобальної системи економічних відносин стала можливістю значної кількості країн, чие господарче зростання раніше було обмежено ізолюваністю, зумовленою включенням до соціалістичного табору. Особливі великі дивіденди від глобалізації отримала колишня «серцевина» СРСР – Росія як постачальник енергоресурсів. Отже, однополярний порядок становив набір універсальних правил глобального співіснування, виконання яких давало змогу підтримувати достатньо високий рівень економічного розвитку та життєвого рівня.

Відзначимо, що формування вищезгаданого підходу було досить тривалий період, коли США поступово активізувало свою регіональну та глобальну політику, відходячи від традиційної зосередженості на внутрішніх процесах. Першим регіоном, де «відточувалися» перші зовнішньополітичні принципи, була Східна Азія, проникнення до якої Вашингтон почав здійснювати в 30–40-х рр. XIX ст., коли влада США була поширена на західне – тихоокеанське узбережжя. Попереду лежав «великий океан», за яким розташовувалися багаті східні країни, перспектива торгівлі з якими бентежила думки схильних до комерції американців (Coclanis, 2005).

Із 1940-х рр. спочатку американські кораблі, переважно торговельні, а згодом і військові, почали з'являтися поблизу берегів східноазійських держав, насамперед Цинської імперії та Японії. Також в орбіті американських інтересів опинилася гряда тихоокеанських островів – Рюкю, Бонін, Тайвань (Формоза), а також корейська держава Чосон (Hunt, 1987, с. 74).

«Ізолюваність» більшості з вищезгаданих країн змушувала американську владу вдаватися до військово-політичних акцій, спрямованих на їх «відкриття». Ці операції здійснювалися під гаслами підтримання комерційних інтересів, вільного поширення християнської релігії та захисту життів і гідності західних моряків, які зазнали корабельних аварій поблизу від берегів негостинних східноазійських країн (Hunt, 1987, с. 144).

Військово-політичні акції проходили насамперед у формі демонстрації військово-морської переваги над застарілою середньовічною армією країн регіону (Scully, 2001, с. 172). Найбільш успішною ця тактика була реалізована відносно сьогунської Японії в 1853–1854 рр., коли командувачу американської військово-морської ескадри, комодору М. Перрі вдалося настільки нажахати сьогунський уряд, що він без жодного супротиву уклав із США Каганавський договір (Perry, 1856, с. 275).

Але ця тактика спрацьовувала далеко не в усіх випадках. У 60–70-х рр. XIX ст. американцям не вдалося добитися вирішального успіху під час військових експедицій на острів Тайвань (1867) та Кореї (1871). Попри те що у перших сутичках, морській піхоті США вдалося розсіяти місцеві військові формування, вони вперто чинили супротив, незважаючи на втрати. Це змусило керівників походів дійти висновків, що «відкриття» цих територій вимагає забагато ресурсів та потенційних людських втрат, тож вони відступилися. Не в останню чергу це було зумовлено Громадянською війною в США (1861–1865 рр.), яка змусила Вашингтон відмовитися від планів масштабного військово-морського проникнення в регіон (Dennett, 1922, с. 311).

Цим було зумовлено і послаблення позицій США в Японії, які в 60-х рр. XIX ст. Після важливого успіху Перрі, Вашингтон не зміг закріпити переважальний вплив у «країні вранішнього сонця» та поступово втрачав лідерство перед Великою Британією, Францією та іншими західними державами.

Неспроможність Білого Дому проводити класичну колоніальну політику, спираючись на військову силу та дипломатичний тиск, змусило його очільників вдатися до нової стратегії, первинна апробація якої відбувалася в 60–80-х рр. XIX ст. Так, у першій половині 60-х рр. XIX ст. в Японії окремі аристократичні роди-«даймьо» з клану Сацумо збройним шляхом виступили проти іноземного проникнення. Врешті, суперечності настільки загострилися, що

виникла необхідність провести військову акцію відплати. Проте в Білому домі розуміли, що власних ресурсів для такої експедиції явно не вистачить. Це змусило державного секретаря Вільяма С'юарда в жовтні 1863 р. виступити з ініціативою організації спільного з іншими великими державами військового походу проти Сацумо заради інтересів комерції в Японії (Набока, 2016, с. 202).

У травні 1864 р. з ініціативи США було сформовано міжнародну коаліцію американських, англійських, французьких та голландських сил, які врешті-решт, розгромили сили непокірних даймьо. Відзначимо, що напередодні походу учасники експедиції уклали угоду, у якій були викладені принципи їхніх дій. Вона налічувала 5 пунктів:

- нейтралізація ворожих сил;
- спільна боротьба заради захисту встановлених правил торгівлі з Японією;
- захист «відкритих» японських портів від будь-яких нападів;
- відсутність територіальних претензій до Японії;
- невтручання у внутрішню політику японського уряду (Набока, 2016, с. 204).

Так, уперше було сформовано принципи, які в майбутньому, вже в новітні часи, були покладені в основу системи колективної безпеки як одного з головних функцій таких організацій, як Ліга Націй та ООН, головними ініціаторами якого були США (Heraclides & Dialla, 2015, с. 272).

Якщо ж говорити про нові часи, то США виступали принциповим прихильником військових акцій інших великих держав, які, на думку Вашингтона, сприяли захисту принципів «вільної комерції». Зокрема, Білий дім підтримав каральні походи японської влади на острів Тайвань у 1874 р. та японське насильницьке «відкриття» корейської держави Чосон у 1876 р. США були також учасниками розгрому антизахідних повстань у Цинській імперії тайпінів (1850–1864) та іхетуанів (1899–1900) (Bradley, 2009, с. 211).

Рубіж XIX та XX ст. знаменувався становленням ще одного важливого складника американського бачення міжнародної політики. Посідаючи, як відомо, перше місце за рівнем економічного розвитку, США, спираючись на цю перевагу, виступили з ініціативою ліквідувати всі комерційні перепони у вигляді протекціоністських, колоніальних перепон на шляху до рівного розповсюдження товарів, капіталів та праці. Першою країною, де відбулася апробація цієї політики, стала Цинська імперія, з якою ще 28 липня 1868 р. Вашингтон уклав договір С'юарда – Бурлінгейма, який принципово відрізнявся від попередньо укладеної нерівноправної Вансяської угоди від 3 липня 1844 р. Цей документ був підписаний з одного боку – державним секретарем США та колишнім американським представником у Китаї Ансоном Бурлінгеймом, який на той час обіймав посаду посла Пекіна у Вашингтоні. Угода вважається першим прецедентом «рівноправної дипломатії» зі східною країною, коли велика держава визнавала Цинську імперію не лише як колоніальний придаток та джерело реалізації комерційних інтересів. Вашингтон визнавав територіальну цілісність Китаю, декларативно відмовлявся від втручання у внутрішні справи цинського двору, відкривав для китайських іммігрантів американський ринок праці, а головне – встановлювалися рівноправні торговельні відносини (Schrecker, 2010, с. 28).

«Продовженням» китайської стратегії Вашингтона можна вважати Доктрину Хея («Open Door Policy»), названу, як відомо, на честь державного секретаря Джона Хея. Переконалий, що ліквідація «зон впливу» в Цинській імперії дасть змогу виграти всім учасникам розподілу «китайського пирога», він звернувся до англійського, французького, російського, японського та німецького урядів з призовом ліквідувати всі перепони в торгівлі із Цинською імперією (Cohen, 2010, с. 311).

Доктрина Хея стала першим реальним, загалом успішним утіленням американської стратегії в міжнародну політику. Європейські «оглядини» цього курсу відбуваються вже в перші роки

новітнього часу. У 1918 р., як відомо, внаслідок Першої світової війни (1914–1918) США стали державою, які отримувала одну з найбільшої кількості політичних, економічних та геополітичних дивідендів. Вигідне ставище учасника «великої трійки» дало змогу американському президентові В. Вільсону виступити з амбітною програмою перетворення світового порядку, яка вже була відточена в попередні роки у Східній Азії. Його «14 пунктів» стали фактичним продовженням реалізації стратегії поваги до суверенітету народів (пункт про право на самовизначення) та свободи мореплавства та торгівлі. Виступаючи за створення Ліги Націй, очільник Білого Дому мав намір створити ефективні механізми реалізації принципів колективної безпеки (Williams, 1959, с. 132).

Значення «14 пунктів» по-різному оцінюють представники американської історіографії. Звучать різні за своїм характером оцінки – від ідеалістичного пієтету до нищівної критики. Зокрема, апологетом вільсоніанства був історик Т. Бейлі, який у праці «Дипломатична історія американського народу» відзначав, що «чотирнадцять пунктів були найшляхетнішою програмою миру, яку будь-коли було запропоновано зраненому світові» (Bailey, 1980, с. 579).

Свою чергою, американський історик Ч. Бірд, досить критично оцінював «ідеалізм» Вільсона, вважаючи його ширмою для прикриття реалізації американських економічних інтересів (Beard, 1934, с. 129).

Критицизм до ідеалізму Вільсона висловлював і відомий американський дипломат Г. Кісінджер, який стверджував: «14 пунктів Вільсона були радше баченням нового міжнародного порядку, ніж реальною програмою миру. Він прагнув замінити баланс сил на «спільноту сил», але не врахував того, що міжнародний порядок будується не деклараціями, а узгодженням конфліктних інтересів» (Kissinger, 1994, с. 248).

Загалом же, американські історики сходяться на тому, що вільсоніанство стало класичним продовженням тихоокеанської стратегії США, яка почала оформлюватися у XIX ст. Про це, зокрема, пише провідний науковець У. Вільямс у роботі «Трагедія американської дипломатії». Загалом, критично оцінюючи діяльність очільника Білого Дому в процесі формування міжнародного порядку після Першої світової війни, науковець відзначав, що «14 пунктів Вільсона були не радикальним розривом із минулою американською дипломатією, а скоріше продовженням більш давнього курсу, спрямованого на забезпечення відкритих ринків й американських економічних інтересів за кордоном, особливо тих, що розвивалися на Далекому Сході наприкінці XIX ст.» (Williams, 1959, с. 117).

Вільямс визначав принципи самовизначення націй та свободу комерції і судноплавства такими, що формувалися в процесі реалізації американських економічних інтересів у Східній Азії. Він критично зазначав, що «риторика самовизначення і свободи морів використовувалась як маска, щоб виправдати бажання Америки зберегти та розширити свою комерційну імперію, як це було в її попередніх авантюрах в Азії» (Williams, 1959, с. 120).

Отже, становлення регіональної та глобальної стратегії Сполучених Штатів у другій половині XIX – на початку XX ст. стало визначальним етапом у формуванні світового порядку на перетині нового та новітнього часу. Американська політика, базована на принципах вільної комерції, підтримці відкритих ринків і колективній безпеці, не лише забезпечила захист національних інтересів, а й заклала основи для глобального лідерства США у XX ст. Взаємодія з регіональними акторами на Далекому Сході і в Західній Європі демонструє системну еволюцію американської дипломатії у створенні, на думку політичної еліти США, стабільної та взаємовигідної системи міжнародних відносин. Аналіз цього періоду допомагає зрозуміти ключові механізми, які сприяли переходу США від регіональної сили у Східній Азії до провідного гравця на світовій арені, а також віддзеркалює безперервність та еволюцію їхньої зовнішньої політики в подальші десятиліття. Ці аспекти розглядатимуться в наступних наукових статтях.

Список використаної літератури

1. Набока О. В. Політика США у Східній Азії в 30–70-х рр. XIX ст. Ужгород – Старобільськ : Гражда, 2016. 284 с.
2. Appleman W. *The Tragedy of American Diplomacy*. 2nd ed. New York : W. W. Norton, 1972. 384 p.
3. Bailey, T. A. *A Diplomatic History of the American People*. 10th ed. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1980. 868 p.
4. Beard Ch. *The Idea of National Interest: An Analytical Study in American Foreign Policy*. New York : Macmillan, 1934. 320 p.
5. Bradley J. *The Imperial Cruise: A Secret History of Empire and War*. New York : Little, Brown and Company, 2009. 400 p.
6. Coclanis P. A. *Pacific Overtures*. *The Journal of Early American Life*. January, 2005. Issue 5.2. URL: <https://commonplace.online/article/pacific-overtures/>
7. Cohen W. *America's Response to China: A History of Sino-American Relations*. New York: Columbia University Press, 2010. 326 p.
8. Dennett T. *Americans in Eastern Asia: A Critical Study of the Policy of the United States with Reference to China, Japan, and Korea in the 19th Century*. New York : The Macmillan Company, 1922. 725 p.
9. Heraclides A., Dialla A. *Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century: Setting the Precedent*. Manchester: Manchester University Press, 2015. 272 p. DOI: <https://doi.org/10.7228/manchester/9780719089909.001.0001>
10. Hunt M. *Ideology and U.S. Foreign Policy*. New Haven: Yale University Press, 1987. 330 p.
11. Ikenberry G. J. *Liberal Leviathan: The Origins, Crisis, and Transformation of the American World Order*. Princeton : University Press, 2011. 392 p. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctt7rjt2>
12. Kissinger H. *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster, 1994. 881 p.
13. Perry M. C. *Narrative of the Expedition of an American Squadron to the China Seas and Japan: Performed in the Years 1852, 1853, and 1854, under the Command of Commodore M. C. Perry, United States Navy*. Washington : A.O.P. Nicholson, Printer, 1856. Part III. 568 p. DOI: <https://doi.org/10.5962/bhl.title.49726>
14. Schrecker Jh. *For the Equality of Men – For the Equality of Nations: Anson Burlingame and China's First Embassy to the United States, 1868*. *Journal of American–East Asian Relations*. 2010. Vol. 17, no. 1. pp. 9–34. DOI: <https://doi.org/10.1163/187656110X523717>
15. Scully E. *Bargaining with the State from Afar: American Citizenship in Treaty Port China, 1844–1942*. New York : Columbia University Press, 2001. 304 p. DOI: <https://doi.org/10.7312/scul12108>
16. Williams W. *The Tragedy of American Diplomacy*. New York : W. W. Norton & Company, 1959. 320 p.

References

1. Naboka, O. V. (2017). *Polityka SSHA u Shkhidnij Azii v 30–70-kh rr. XIX st.* [U.S. Policy in East Asia in the 1830s–1870s]. Uzhhorod – Starobilsk: Grazhda [in Ukrainian].
2. Appleman, W. (1972). *The tragedy of American diplomacy* (2nd ed.). New York: W. W. Norton.
3. Bailey, T. A. (1980). *A diplomatic history of the American people* (10th ed.). Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
4. Beard, Ch. (1934). *The idea of national interest: An analytical study in American foreign policy*. New York: Macmillan.
5. Bradley, J. (2009). *The imperial cruise: A secret history of empire and war*. New York: Little, Brown and Company.

6. Coclanis, P. A. (2005). Pacific overtures. *The Journal of Early American Life*, 5.2. Retrieved from <https://commonplace.online/article/pacific-overtures/>
7. Cohen, W. (2010). *America's response to China: A history of Sino-American relations*. New York: Columbia University Press.
8. Dennett, T. (1922). *Americans in Eastern Asia: A critical study of the policy of the United States with reference to China, Japan, and Korea in the 19th century*. New York: The Macmillan Company.
9. Heraclides, A., & Dialla, A. (2015). *Humanitarian intervention in the long nineteenth century: Setting the precedent*. Manchester: Manchester University Press. DOI: <https://doi.org/10.7228/manchester/9780719089909.001.0001>
10. Hunt, M. (1987). *Ideology and U.S. foreign policy*. New Haven: Yale University Press.
11. Ikenberry, G. J. (2011). *Liberal leviathan: The origins, crisis, and transformation of the American world order*. Princeton: Princeton University Press. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctt7rjt2>
12. Kissinger, H. (1994). *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster.
13. Perry, M. C. (1856). *Narrative of the expedition of an American squadron to the China seas and Japan: Performed in the years 1852, 1853, and 1854, under the command of Commodore M. C. Perry, United States Navy*. Washington: A.O.P. Nicholson, Printer. Part III. DOI: <https://doi.org/10.5962/bhl.title.49726>
14. Schrecker, J. (2010). For the equality of men – For the equality of nations: Anson Burlingame and China's first embassy to the United States, 1868. *Journal of American–East Asian Relations*, 17(1), 9–34. DOI: <https://doi.org/10.1163/187656110X523717>
15. Scully, E. (2001). *Bargaining with the state from afar: American citizenship in treaty port China, 1844–1942*. New York: Columbia University Press. DOI: <https://doi.org/10.7312/scul12108>
16. Williams, W. (1959). *The tragedy of American diplomacy*. New York: W. W. Norton & Company.

Набока О. В., Воронін В. М., Михальський І. С. Формування регіональної та глобальної стратегії США на рубежі нового та новітнього часу. Від Далекого Сходу до Західної Європи

У статті проаналізовано формування регіональної та глобальної стратегії США на рубежі нового й новітнього часу, акцентуючи на ключових для Вашингтона регіонах – від Далекого Сходу до Західної Європи. Визначено, що після розпаду СРСР США здобули унікальні можливості для просування власних геополітичних і економічних інтересів на світовій арені, формуючи однополярний міжнародний порядок. Водночас американська стратегія базувалася не на класичному імперіалізмі, а на комплексному геополітичному світогляді, який передбачав вільну торгівлю, колективну безпеку та просування ідей свободи і прозорості.

Перші кроки у формуванні такого підходу здійснювалися в Східній Азії, де США вели активну політику відкриття регіону для торгівлі і впливу, застосовуючи як дипломатичні, так і військові засоби. Важливим етапом стало укладення рівноправних договорів із Китаєм та просування «Доктрини Хейя», що заклали основи американської стратегії відкритих ринків і збереження територіальної цілісності інших держав.

Перша світова війна та 14 пунктів Вільсона продовжили цей курс, намагаючись створити новий міжнародний порядок на принципах колективної безпеки та самовизначення народів. Незважаючи на критику ідеалізму Вільсона, його політика є логічним продовженням давніх американських стратегічних інтересів, спрямованих на забезпечення вільної торгівлі й поширення впливу, особливо у важливих регіонах світу.

Так, стратегія США на рубежі нового й новітнього часу була багатогранною, поєднуючи в собі економічні, військові та ідеологічні компоненти, що дало змогу Америці закріпити своє лідерство в міжнародній системі.

Ключові слова: США, Далекий Схід, Цинська імперія, Чосон, «14 пунктів» Вільсона.

Naboka O. V., Voronin V. M., Mykhalskyi I. S. Formation of the US regional and global strategy at the turn of the modern and contemporary eras: from the far East to Western Europe

This article analyzes the formation of the United States' regional and global strategy at the turn of the modern and contemporary eras, focusing on key regions for Washington – from the Far East to Western Europe. It is established that following the collapse of the USSR, the US gained unique opportunities to advance its geopolitical and economic interests on the world stage, shaping a unipolar international order. At the same time, the American strategy was based not on classical imperialism but on a comprehensive geopolitical worldview emphasizing free trade, collective security, and the promotion of ideas of freedom and transparency.

The initial steps in developing this approach were taken in East Asia, where the US actively pursued policies to open the region for trade and influence, using both diplomatic and military means. A significant milestone was the conclusion of equal treaties with China and the promotion of the “Open Door Policy”, which laid the foundation for the American strategy of open markets and the preservation of other states' territorial integrity.

World War I and Wilson's Fourteen Points continued this course, aiming to establish a new international order based on collective security and national self-determination. Despite criticism of Wilson's idealism, his policies represent a logical continuation of longstanding American strategic interests aimed at ensuring free trade and expanding influence, particularly in vital global regions.

Thus, the US strategy at the turn of the modern and contemporary eras was multifaceted, combining economic, military, and ideological components that enabled America to consolidate its leadership in the international system.

Key words: United States, Far East, Qing Empire, Choson, Wilson's Fourteen Points.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 11.06.2025 р.

Прийнято до друку 29.08.2025 р.

Опубліковано: 06.10.2025 р.

УДК 005.415-351.824(477.52/.6):94(100)“1914/1918”

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-1-129-141>**Сердюк Олександр Васильович,**

кандидат історичних наук, доцент,

старший науковий співробітник

Інституту історії України Національної академії наук України,

м. Київ, Україна.

historydeperment9@gmail.com<https://orcid.org/0000-0002-2109-7900>**ЗАНЕПАД ПРОМИСЛОВОСТІ ДОНБАСУ Й ПРИДНІПРОВ'Я НАПРИКІНЦІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ. ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ**

Росія впала, подібно Іроду, пожерта черв'яками, що укорінилися в її організмі, напередодні своєї перемоги (Ллойд Джордж, 1935).

Перша світова війна, яка тривала із середини літа 1914 майже до кінця 1918 р., перевершила за своїми масштабами й кровопролиттям усі попередні воєнні конфлікти на нашій планеті. У її кривавому вирі загинуло близько 10 мільйонів осіб, поранені й контужені – 20 млн.

Із самого початку війни почалася масова мобілізація до армії і тилкових гарнізонів. З однієї тільки Наддніпрянської України мобілізовано за роки війни близько 4 млн чоловіків.

Перебуваючи в складі Російської імперії, Україна впливала на хід війни в контексті й інших важливих чинників. Маючи доволі продуктивне й багатогалузеве сільське господарство, вона поставляла до армії у великих обсягах продовольство. Металургійні заводи Донбасу й Придніпров'я виробляли напередодні війни майже три чверті всієї виплавки чавуну в Російській імперії – 73,71 %. З нього виробляли широкий сталевий асортимент, на якому тримався весь комплекс озброєнь для армії. Питома вага видобутого в Донецькому басейні кам'яного вугілля й антрациту після захоплення Німеччиною в 1915 р. Домбровського кам'яновугільного басейну досягла в 1916 р. 80 % від загальноімперського (Реєнт, Сердюк, 2004, с. 9).

Проте наприкінці 1916 р. видобуток мінерального палива й виробництво чавуну, сталі та готового прокату стало різко падати. До того ж унаслідок транспортної кризи залізниці підвозили до металургійних заводів дедалі менше кам'яного вугілля й коксу. Місячне виробництво чавуну на Донбасі й Придніпров'ї становило в жовтні 1916 р. 16,4 млн пудів, у листопаді – 14,9, у грудні – 14,0, у січні 1917 р. – 12,8, у лютому – 9,6 млн пудів (ЦДІА України. Ф. 2161. Оп. 1. Спр. 208. Арк. 17 зв., 36). Через нестачу чавуну й іншої сировини скорочували виробництво та навіть призупиняли роботу гігантські заводи в Придніпров'ї, що працювали на оборону. Це загрожувало безробіттям і соціально-економічною кризою в регіоні.

Причини економічного занепаду в 1917 р., тобто після падіння династії Романових, аналізувалися в тогочасній пресі, пізніше в радянській історіографії (Лозинский, 1929, с. 62). Попри певну наукову цінність цих праць, їх автори не змогли уникнути пропагандистських постулатів, характерних для тогочасної радянської історіографії, що базувалася на принципах марксизму-ленінізму. Після проголошення незалежності України в 1991 р. дослідникам відкрилася можливість відійти від стереотипів, створених в епоху, коли ідеологічні штампи домінували над об'єктивним висвітленням історичних подій. Проте до цього часу ми маємо тільки поодинокі праці, у яких об'єктивно висвітлено становище в промисловості цього регіону (Сердюк, 2001, с. 45). Не знаходить відображення у вітчизняній історіографії, як і в працях З. Лозинського і П. В. Волобуєва, ставлення Тимчасового уряду й гірничопромисловців до

реформування гірничо-металургійного комплексу, особливо методів управління ним. На жаль, воно було негативним, а в низці питань і ворожим, що пришвидшило його занепад і настання соціально-економічної катастрофи. З'ясування низки аспектів проблеми потребує й аналізу мислення і поведінки як тогочасної донецької буржуазії, так і робітничого класу та його верховодів. Дослідження цих та деяких інших аспектів проблеми є змістом цієї праці.

Реформування гірничо-металургійного комплексу назріло задовго до подій 1917 р. Ще восени 1914 р., тобто на початку Першої світової війни, лідери гірничопромисловців неодноразово пропонували російському уряду об'єднати права й зусилля всіх місцевих установ у питаннях розподілу металу, палива, транспорту та забезпечення підприємств продовольством в одному органі. Такий орган мав би перебувати в центрі гірничозаводської промисловості Донбасу і Придніпров'я – у Харкові або Катеринославі. У ньому повинні були представлені з правом вирішального голосу Рада з'їзду гірничопромисловців Донбасу й Придніпров'я, синдикат Продамет, товариство фабрикантів і заводчиків регіону тощо (ЦДІА України. Ф. 2161. Оп. 1. Спр. 140. Арк. 2 зв.).

Проте пропозиції гірничопромисловців суперечили централістським традиціям, що століттями панували в Російській імперії. Однією з причин пришвидшеного занепаду економіки в роки Першої світової війни стала надмірна централізація промисловості в Російській імперії. На Восьмому Всеросійському з'їзді представників промисловості й торгівлі на початку травня 1914 року було піддано гострій критиці урядову практику в економічній сфері, особливо утиски приватних підприємств. Текстильний фабрикант П. П. Рябушинський, зокрема, обурювався заходами уряду щодо регламентації синдикатської діяльності в імперії, унаслідок чого підприємці вимушені їздити до Санкт-Петербурга «на поклін за дозволом на кожен крок у своїй діяльності, як до ханської ставки». Тому пропозиції гірничопромисловців не мали жодних наслідків.

Певні зрушення щодо реформування управління народним господарством сталися в розпал Першої світової війни, у 1915 р. Через нестачу бойового спорядження царські війська вимушені були відступати широкою лінією фронту. Були втрачені значні території, що призвело до падіння авторитету царизму, й останній змушений був зробити деякі поступки буржуазній громадськості. У переліку заходів, що сприяли мобілізації промисловості для забезпечення військ зброєю і боєприпасами слід назвати створення особливих нарад з оборони, палива, транспорту й продовольства. До їх складу увійшли члени Державної думи і Державної ради, військово-промислових комітетів та представники найбільших підприємницьких організацій. Кожна особлива нарада мала у промислових регіонах свої управлінські установи для забезпечення потреб армії і почасти внутрішнього ринку. Зокрема, на місцях були створені заводські наради, підпорядковані Особливій нараді з оборони.

Але царизм залишився відданим принципам самодержавства й міцно утримував за собою владні прерогативи. На чолі особливих нарад були поставлені міністри, які, як і раніше, були підпорядковані імператорові. За наявності розбіжностей між членами наради, при обговоренні на засіданні важливих питань, вирішальне слово належало міністру. Найбільші повноваження одержав військовий міністр. Він міг призупинити розпорядження інших міністрів і тим самим кожної особливої наради.

Після падіння династії Романових наприкінці лютого 1917 р. ставлення уряду до питання будь-якої децентралізації управління промисловістю, особливо в національних регіонах, по суті, не змінилося. Щоправда Тимчасовий уряд розробляв паперові паліативні схеми, але в дійсності дотримувався управлінської моделі, відпрацьованої протягом багатьох поколінь.

Та все ж гірничопромисловці після усунення Романових від влади спробували реалізувати свої давні пропозиції. До того ж вони їх підтримала Катеринославська заводська нарада. На початку березня 1917 року за ухваленням заводської наради до Петрограду була відправлена

телеграма, від змісту якої ставало моторошно. Її підписав районний уповноважений полковник О. В. Панкін. У ній повідомлялося, що умови, які склалися останнього часу в регіоні, «загрожують справі оборони катастрофою. Через нестачу сировини зупинилася половина доменних печей, а решта працює в скороченому темпі». Більшість мартенівських печей і прокатних майстерень припинила діяльність. Зупинилися всі трубні й металообробні заводи. Снарядні та механічні заводи скорочують виробництво. У цьому місяці буде вироблено тільки третину від запрограмованого металу. Для виходу із цього становища необхідно негайно заснувати установу, яка здатна об'єднати всі організації з постачання сировини й продовольства. Їй варто надати надзвичайні повноваження для розпоряджень на власний розсуд (ЦДІА України. Ф. 2161. Оп. 1. Спр. 208. Арк. 17 зв., 36.).

7 березня 1917 р. Катеринославська заводська нарада разом з директорами металургійних заводів розглянула загрози для оборони країни внаслідок падіння виробництва в регіоні. Водночас були визначені заходи для виходу з кризи. По-перше, негайно створити в центрі Донбасу й Придніпров'я орган з надзвичайними владними повноваженнями для забезпечення продуктивної роботи заводів, рудників і залізниць. Тим самим цей орган об'єднає дії уповноважених з оборони, палива, транспорту й продовольства в регіоні. По-друге, всі металургійні заводи Донбасу й Придніпров'я, які розподілені нині поміж трьома уповноваженими з розподілу металів, мають бути об'єднаними в одній «уполобороні» в Катеринославі. По-третє, функції уповноваженого з постачання металами варто обмежити загальним обліком і розподілом між відомствами й організаціями.

Зрештою, заводська нарада вважає вкрай важливим і необхідним для скорочення транспортних затрат, пришвидшення виконання замовлень, зростання продуктивності та з метою загальнодержавної економії перенести виконання замовлень з виробництва виробів «з півночі на південь» (ЦДІА України. Ф. 2161. Оп. 1. Спр. 208. Арк. 17 зв., 36).

Зі свого боку, керівництво Ради з'їзду гірничопромисловців уважно спостерігало за подіями в Петрограді після приходу до влади Тимчасового уряду. Уже 3 березня 1917 р. Рада з'їзду гірничопромисловців звернулася до нової влади з пропозиціями, висловленими восени 1914 р., які тоді були відкинуті. Тепер вони були доповнені новими міркуваннями. Гірничопромисловці бажали вирішувати питання видобутку палива, транспорту, постачання рудників і заводів сировиною та продовольством у Харкові. Відповідні повноваження, на їх переконання, варто надати особливому комітету в Харкові. Якщо це питання не буде вирішеним негайно, наголошувалося в поданні ради з'їзду до уряду, то видобуток мінерального палива зупиниться (Горно-заводское дело. 1917. № 9. с. 15418). У відповідь на це подання міністр торгівлі й промисловості О. І. Коновалов надіслав 6 березня Раді з'їзду телеграму, у якій, зокрема, було заявлено, що «міністерство розпочне розробляти найважливіші законопроекти з регулювання економічного життя країни» (Горно-заводское дело. 1917. № 9. с. 15418). Для більш докладного інформування уряду щодо становища в промисловості регіону до Петрограду мали відправитися дві делегації: від Катеринославської заводської наради – О. В. Панкін, П. Г. Рубін та Гірський; від металургів регіону керівники Новоросійського, Південно-російського Дніпровського і російсько-бельгійського товариств: Свіцин, Макомаський і Сахарнов. 13 березня делегації побували в Харкові, звідкіля далі виїхали до Петрограду. Проте в той же день у пресі з'явилося повідомлення про заснування Тимчасового комітету донецького басейну (Донкому). Воно засвідчило, що Тимчасовий уряд не мав бажання поступитися промисловцям Донбасу й Придніпров'я в питанні децентралізації управління промисловістю.

Згідно з Положенням, підготовленим чиновниками Міністерства торгівлі й промисловості та Особливої наради з палива, Донком створювався для узгодження й об'єднання заходів уповноважених голів особливих нарад з палива, транспорту, оборони та продовольства в Донецькому басейні. До його складу мали увійти уповноважені з оборони, транспорту і продо-

вольства, чотири представники Ради з'їзду гірничопромисловців, чотири представники Ради робітничих депутатів у Донецькому басейні (переважно від Катеринослава) та Харківський і Катеринославський комісари Тимчасового уряду або їх заступники. Головою Комітету призначався головноуповноважений з палива, який перебував під патронажем міністра торгівлі й промисловості. До того ж розпорядження Донкому обмежувалися тим, що не виходили за межі гірничозаводських підприємств. Особливими правами, згідно з 5 пунктом Положення, наділявся голова Комітету. На випадок його незгоди з постановами Комітету він міг направляти їх на вирішення міністром торгівлі й промисловості на його власний розсуд (ДАХО. Ф. 1327. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 71 – 71 зв.).

До завдань Комітету входило, по-перше, постачання рудників металами, лісом, шкірою, мастильними і світильними матеріалами, продовольством і робочою силою. По-друге, забезпечення паливом залізниць, металургії та флоту за завданнями міністра торгівлі й промисловості. По-третє, визначення заходів для посилення транспортних можливостей в Донецькому басейні. Проте розподіл палива між споживачами залишився в головноуповноваженого Чернишова (ДАХО. Ф. 1327. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 71–71 зв.). Член робітничої фракції Донкому А. С. Сандомірський – видатний представник революційної демократії в Донецько-Криворізькому басейні, член меншовицької партії. Наполегливо й безкомпромісно захищав права й інтереси робітничого класу. 15 березня 1938 р. розстріляний посіпаками злочинного сталінського режиму. Він негативно характеризував роботу цієї установи, створеної урядом. За його оцінкою, з перших кроків її діяльності стало зрозуміло, що вона не створена для справжньої роботи, оскільки сфера наданих їй повноважень абсолютно недостатня (Горно-заводское дело. 1917. № 30–31. с. 10).

Цікавим виявилось ставлення гірничопромисловців до Положення про Тимчасовий комітет Донецького басейну. 15 березня 1917 р. його зміст обговорювався на засіданні Ради з'їзду гірничопромисловців. Виявилось, що дехто з них бажав «встановлення такого порядку, коли паливо розподіляється через Раду з'їзду і створений комітет Донецького басейну» (ЦДІАК України. Ф. 2161. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 20 зв.). Проте Особлива нарада з палива продовжує функціонувати в попередньому вигляді. Представник промисловості не став головою Донкому. Особлива нарада з оборони держави була збережена в тому ж вигляді, що й за старого режиму. Те саме стосується й діяльності Особливої наради з транспорту. Найбільше незадоволення становищем щодо управління вугільною промисловістю висловив представник антрацитової промисловості Скорута. На його переконання, головноуповноважений з донецького палива не може бути головою Донкому, а особливо Чернишов. У центрі його діяльності завжди була реквізиція державою кам'яного вугілля й антрациту. Він вніс повний хаос до справи розподілу палива. Згідно зі змістом Положення про Донком, права голови комітету – це повне повернення до старого режиму (ЦДІАК України. Ф. 2161. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 20 зв.).

Проте лідер гірничопромисловців М. Ф. Дітмар був іншої думки. Завжди готовий до компромісів й угодовства з владою, він зустрічався з О. І. Коноваловим та іншими вищими урядовцями й усвідомив негативне ставлення нової бюрократії до питання децентралізації управління промисловості. До того ж ще за часів попереднього режиму лідерами гірничопромисловців була відпрацьована практика вирішення різних аспектів життя й діяльності вугільної промисловості кулуарно з керівництвом провідних міністерств (торгівлі й промисловості, фінансів та шляхів сполучення). Ці державні установи вони вважали своїми. Тому М. Ф. Дітмар підсумував дискусію словами: про особу Чернишова говорити не варто, а його головування в Донкомі відповідає нашим інтересам (ЦДІАК України. Ф. 2161. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 20 зв.).

Через обмеженість повноважень Донком ухвалював постанови, які не могли хоч якось оздоровити промисловість та реформувати управління паливно-металургійним комплексом Донбасу й Придніпров'я. Наприклад, виконавче бюро Донкому у своїй діяльності приділяло най-

більше часу розбору різних конфліктів між робітниками й адміністрацією підприємств, чим було позбавлене можливості продуктивно вирішувати інші важливі питання. Тільки з 1 липня до 20 вересня 1917 р. відбулося 55 засідань виконавчого бюро, на яких розглянуто 127 конфліктів між робітниками, власниками та адміністрацією рудників і заводів (ЦДІАК України. Ф. 2161. Оп. 1. Спр. 141. Арк. 40, 49).

Тим часом у регіоні продовжувалося падіння видобутку мінерального палива, зменшувалося виробництво чавуну, коксу і готового прокату. Про це засвідчують дані Металургійної комісії Ради з'їзду гірничопромисловців. Виплавка чавуну за I півріччя 1917 р. становила 70,2 млн пудів проти 83,3 млн пудів у першому півріччі 1916 р. (ЦДІА України. Ф. 2161. Оп. 1. Спр. 208. Арк. 17 зв., 36.). 21 червня 1917 р. Тимчасовий уряд ухвалив законопроект про заснування Економічного комітету для регулювання господарського життя країни (Известия Харьковского губернского общественного комитета (Губернские ведомости). 1917. 12 июля). 23 червня Донком на своєму засіданні дійшов згоди про необхідність реорганізації своєї установи.

По-перше, Донком має стати районним комітетом постачання і вищим місцевим урядовим органом, що регулював виробництво на гірничих і гірничозаводських підприємствах. По-друге, Комітет повинен керувати діяльністю всіх урядових органів з продовольства, палива, металу, оборони, транспорту й праці та перетворити їх у свої відділи. По-третє, Комітет повинен регулювати всі заходи у таких сферах, як запровадження вугільної монополії, синдикування й трестування промисловості та розподіл між підприємствами замовлень і контроль за їх виконанням. Зрештою, доручити комісії, створеної постановою Комітету, скликати на 12 липня 1917 р. з'їзду постачання для затвердження проекту реорганізації Комітету (ЦДІАК України. Ф. 2161. Оп. 1. Спр. 141. Арк. 40, 49).

Відповідно до цього рішення, 12 липня 1917 р. в Харкові почалися засідання обласного установчого з'їзду постачання. Наступного дня з'їзд заслухав доповідь С. С. Остапенка «Постачання країни донецьким паливом і вугільна монополія». На думку доповідача, причини катастрофічного становища, у якому опинилася країна через нестачу мінерального палива, не випадкові. Вони стали наслідком особливості російського капіталізму. Випещений у специфічних умовах царського режиму, він виявився нездатним до виконання тих завдань, які були пред'явлені війною. Тоді як капіталізм країн союзників (Франції, Англії та США) швидко й раціонально пристосувався до вимог поточного моменту. Зрештою, ставлення до паливної справи самих гірничопромисловців, особливо після усунення самодержавства, не було раціональним. Вони всіма силами прагнули «утримати старі порядки дореволюційного господарства». У Донкомі вони не зробили жодного позитивного кроку в справі управління економікою й весь час «відбивалися від натиску демократичного елемента» (Горно-заводское дело. 1917. № 30–31. с. 3).

Причини низки негараздів у паливній промисловості регіону могли бути усунені запровадженням вугільної монополії, проект якої вже був підготовлений чиновниками Міністерства торгівлі й промисловості. Згідно з ним запровадження і управління монополії покладалося на двох осіб: голову Особливої наради з палива і його головноуповноваженого. При останньому створювалась рада з 19 цензовиків і 6 робітників. У разі незгоди між головноуповноваженим і Радою справа вирішувалася головою Особливої наради з палива, тобто міністром торгівлі й промисловості, як і за старого режиму. Отже, центральна влада міцно утримувала у своїх руках віжки управління вугільною галуззю.

Запропонована міністерством модель реформування вугільної галузі призвела до гострих сварок на обласному з'їзді постачання. Представники демократичних установ і організацій, зокрема робітничої фракції Донкому, звинувачували вищих урядовців, особливо товариша міністра торгівлі й промисловості П. Пальчинського і «його кліку» в ігноруванні інтересів рядових споживачів палива і взагалі у шкідливій діяльності. Окрім того, з'їзд звернув увагу Тимчасового уряду на антидержавну діяльність цього чиновника, який гальмує організацію

нормального господарського життя країни та відроджує встановлені царським режимом відживші установи. У своїй резолюції з'їзд висловив прохання вивести П. Пальчинського з Міністерства торгівлі й промисловості (Горно-заводское дело. 1917. № 30–31. с. 7).

Гострій критиці були піддані на з'їзді й гірничопромисловці. За свідченням меншовика Гуревича, протягом трьох днів засідань з'їзду промисловці гальмували його роботу щодо боротьби з розрухою в господарському житті країни і противилися створенню установ для організації народного господарства на прогресивних началах. Вони не винесли на розгляд з'їзду жодної доповіді, жодної позитивної пропозиції. При обговоренні й читанні резолюцій вони або відмовлялися голосувати, або покидали зал засідань разом з особоуповноваженим по донецькому паливу Чернишовим (Горно-заводское дело. 1917. № 30–31. с. 13).

У відповідь гірничопромисловці пред'явили ультимативні вимоги у вигляді «особливої думки». По-перше, промислова група вважає, що поспішне руйнування установ без попереднього і всебічного вивчення тільки погіршить сучасне важке становище країни. По-друге, промисловці можуть бути активними учасниками створення тільки таких державного значення органів, що регулюють життя країни, які виникають з дозволу Тимчасового уряду. По-третє, паритет в органах постачання має бути таким: 1/3 від промислових організацій, 1/3 від робітничих і 1/3 від громадських і урядових установ, а в органах, які причетні до виробництва, половина місць має належати промисловцям, а решта розподілятися порівну між урядовими, громадськими і робітничими організаціями. На основі тільки цих пропозицій організаційна комісія має скликати новий обласний з'їзд за згодою Тимчасового уряду. Після проголошення своєї заяви промислова група покинула зал засідань.

Попри зухвалу поведінку промислової групи, харківський з'їзд постачання постановив провести вибори до обласного Економічного комітету від революційно-демократичної і нейтральної груп, залишивши місця і для підприємців. Водночас з'їзд запропонував Тимчасовому уряду негайно ухвалити закон про заснування обласних економічних Рад і Комітетів, з примусовою участю в них промислових організацій. Зрештою, з'їзд постановив відправити до Петрограду делегацію для затвердження своїх постанов «в екстремому порядку» (Горно-заводское дело. 1917. № 30–31. с. 12–13).

Після повернення з Петрограда, члени делегації (С. С. Остапенко, А. С. Сандомирський та Еппельбаум) звітували про результати своєї поїздки до столиці виконавчому бюро Донкому. З'ясувалося, що затвердити проєкт положення обласного економічного комітету, ухваленого харківським з'їздом постачання, неможливо, оскільки ще не створені остаточно аналогічні установи в центрі. З огляду на це, у Петрограді відмовили надати фінансові засоби для його існування (Харьковский вестник. Губернский официальный орган Временного правительства. 1917. 25 июля.). Отже, Тимчасовий уряд залишився відданим централізаторським методам управління народним господарством країни.

Підсумовуючи вищевикладений матеріал, варто звернути увагу й на інші причини провального реформування паливно-металургійного комплексу Донбасу й Придніпров'я в 1917 р. Насамперед вони ховаються в особливостях формування й розвитку російського уряду, особливо в галузях важкої промисловості. Підприємства останньої з'явилися як наслідок економічної політики російської політики в останні третині XIX ст. Шляхом форсованої індустріалізації за участю іноземного капіталу державою насаджувалися величезні підприємства, а то й галузі промисловості (металургійна, вугільна, електротехнічна тощо). У результаті їхніми фактичними власниками часто були могутні зарубіжні корпорації з правом юридичної особи. Це зіграло негативну роль в умовах революційних подій 1917 р., коли промислова група в Донкомі на чолі з М. Ф. Дітмаром відмовилась укласти колективну угоду з робітниками регіону. Промисловці та їхні юристи мотивували свою відмову, зокрема, «відсутністю на місцях повноважних органів, які перебувають за кордоном» (ЦДІАК України. Ф. 2161. Оп. 1. Спр. 141.

Арк. 43–43 зв.). Останнє було надзвичайно широко використано партіями й організаціями лівого спрямування у своїй організаційно-пропагандистській роботі й пришвидшило соціально й економічно катастрофу наприкінці 1917 – на початку 1918 рр.

Варто врахувати й те, що на політичній сцені імперії домінували представники великого землеволодіння, а торгова й промислова буржуазія мали другорядне значення. Як відзначалося вище, російський капіталізм був «випещений у специфічних умовах царського режиму». Це надзвичайно вдале й точне визначення, своєрідний вирок російському капіталізму на харківському обласному з'їзді постачання був зроблений С. С. Остапенком, який напередодні Першої світової війни досліджував експортний потенціал сільського господарства України. Улітку 1917 р. активно займався реформуванням регіональних органів регулювання економіки. Після поразки визвольних змагань українського народу відмовився від еміграції. У розпалі сталінських репресій був заарештований і розстріляний у 1936 р., як і безліч інших представників революційної демократії. Він виявився неспроможним вчасно створити ні свої політичні партії, ні професійні організації нової формації, як це було в країнах розвинутого капіталізму. Лідери гірничопромисловців зосереджували свої зусилля на кулуарному вирішенні в міністерствах потреб промислового регіону (зниження тарифів на залізницях, підвищення цін на метал, мінеральне паливо і готову продукцію тощо), що призводило до незадоволення широких верств населення. Звідси – зневажливе ставлення в суспільстві. У медіа набула широкого поширення фраза «ходатайствующая промышленность».

Щоправда, керівництво Ради з'їзду гірничопромисловців надзвичайно високо оцінювало досягнення гірничої і металургійної промисловості Донбасу й Придніпров'я, яка «розвинулася за переважної участі іноземного капіталу, пройшла інтенсивний процес картелювання» (Горно-заводское дело. 1916. № 12. с. 13173). Проте більш уважний погляд на роботу паливно-металургійного комплексу свідчить про інше. Серйозним чинником, який негативно впливав на продуктивність промисловості, був низький рівень її організації. Війна виявила слабкі сторони в діяльності підприємницьких організацій старого типу, створених для захисту економічних інтересів промисловців (Рада з'їзду гірничопромисловців півдня Росії та інших). Їхній вплив на вдосконалення технічних можливостей останніх виявився мізерним. Торговельні, комерційні й виробничі функції виявилися для цих організацій чужими й майже нездійсненними. Життя засвідчило, що такі функції, особливо в умовах війни, успішно виконуються синдикатами і трестами, у розпорядженні яких є торговельні організації, які встановлюють ділові відносини з контрагентами, маючи у своєму розпорядженні готовий і випробований апарат у вигляді як виробничих, так і комерційних структур. У Німеччині вони стали в центрі державної оборони. У Росії, навпаки, засоби масової інформації піддавали синдикати різкій критиці. Автори багатьох публікацій вимагали повної їх ліквідації як шкідливих для суспільства промислових об'єднань.

Здавалося, що в цьому питанні скресла крига після падіння династії Романових. Але дійсність виявилася іншою. 1 липня 1917 р. питання про примусове синдикування промисловості обговорювалося на засіданні Міністерства торгівлі й промисловості. З'ясувалося, що проєкт хоча й перебуває в ембріональному стані, має повну підтримку всього Тимчасового уряду, оскільки сприятиме виходу з «важкого й ненормального становища, у якому опинилась промисловість». При обговоренні проєкту представники промисловості відзначили, що принцип примусовості в такому складному питанні не бажаний і його важко реалізувати. Також виявилось, що погляди чиновників міністерства збігаються з думками представників промисловості, особливо щодо «небажаності втручання уряду в розпорядчі функції синдикатів і трестів». До того ж на засіданні заявлено, що об'єднати в один синдикат вугільну промисловість Донбасу, де різні умови видобутку мінерального палива, неможливо. Те саме стосується і металургійної промисловості Донбасу й Придніпров'я (ДАЛО. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 7 – 9). Отже,

спроба підвищити організаційний рівень промисловості для зростання її ефективності виявилася невдалою.

Заслуговує на увагу й більш конкретна оцінка особливостей донецької буржуазії у вугільній промисловості представниками технічної інтелігенції, яка працювала в структурах регулювання економіки, створених за роки війни. Вони звернули увагу на її неорганізованість, політичну аморфність та неусвідомлення своїх класових інтересів. Виявивши велику енергію в хижацьких методах експлуатації земних надр, вони засвідчили повну неспроможність у вирішенні соціальних й економічних проблем у 1917 р. Більшовицький прорив на фронті найбільш організованої буржуазії, професіональні об'єднання якої розташовувалися в Петрограді й Москві, призвів до її повної розгубленості й засвідчив невміння об'єднатись навіть у надзвичайно критичний для неї час. Ще одним серйозним недоліком донецької буржуазії стало підозріле ставлення до урядових органів після Лютневої революції 1917 р. Зберігаючи зовнішню лояльність, вона мала до них своєрідний внутрішній спротив, орієнтуючись на порядки, які були в часи старого режиму. Останнє було характерне й для великого капіталу. Кредо його політичної платформи було таким: за умов світового господарства жодний інший економічний устрій, окрім капіталістичного, у Росії неможливий. З огляду на це, «безплідні та шкідливі всякі спроби хоча б часткового здійснення соціалістичного принципу на окремих підприємствах» (Промышленность и торговля. 1917. № 20–21. с. 388).

Перебіг подій на Донбасі після Лютневої революції свідчить про безперервне погіршення соціально-економічного становища робітництва. Причин для цього було багато. В умовах кризової та затяжної війни ціни на продовольчі товари й предмети повсякденного попиту різко зростали, а заробітна плата здебільшого відставала від них, що призвело до незадоволення й протестів. З іншого боку, негативно впливали на робітниче населення агітація і пропаганда партій та організацій лівого спрямування. Чи не найбільший негативний вплив на несвідоме робітництво мали широко поширені більшовиками висловлювання В. Ульянова (Леніна) про скажені прибутки капіталістів в умовах війни. Останнє, безперечно, у 1917 р. не відповідало дійсності, оскільки багато підприємств мали нестачу обігових коштів навіть для виплати заробітної плати. Проте вимоги щодо подальшого підвищення зарплатні тільки посилювалися, тоді як економіка входила дедалі більше в безвихідь. Позиція великого капіталу ставала дедалі агресивнішою. Він став подеколи переходити в наступ на робітників, намагаючись відкинути їх на дореволюційні позиції.

На крутизні бурхливих революційних подій з'явилися люди люмпен-босяцького походження. Одним з них був Переверзев. У Боково-Хрустальському районі він втручався до розпоряджень рудничої адміністрації з погрозами на її діяльність та збуджував робітників до нових вимог, які перевищували їхні попередні бажання (ДАДО. Фр. 2623. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 3 – 3 зв.). Для збудження робітничого населення він використовував різні демагогічні прийоми. «Миленькі мої шахтарчики, – виголошував він на мітингах, – ви голі й босі, вас експлуатують, над вами знущаються. Та коли ми станемо владою, будемо кататись на капіталістах, їздити на їх шиях». За свідченням члена робітничої фракції Донкому А. С. Сандомірського, Переверзев був людиною з кримінальним минулим. Заробітну плату він получав від промисловців, будучи членом Ради робітничих депутатів (ЦДІАК України. Ф. 2161. Оп. 1. Спр. 158. Арк. 10 зв.).

Загалом у середовищі найменш свідомої частини суспільства посилювався рух у бік максималізму та анархії. Їм здавалося, що всього легко досягнути, що соціалізм стає завданням найближчого часу. Для цього варто тільки прибрати з їхнього шляху буржуазію та інших ворогів народу. Такі почуття охоплювали найбільш темну, неосвічену частину суспільства. Цей рух стимулювався радикалами лівого спрямування: більшовиками, есери-максималістами й анархістами різних політичних відтінків.

За вплив на робітниче середовище боролися також меншовики. Вони вважали, що гаслом робітничого класу мало бути непроголошення робітничого контролю, як цього вимагали лєнінці, а державне регулювання виробництва за участю всіх класів, зацікавлених у подоланні розрухи (Борьба. Орган Екатеринославской организации российской социал-демократической рабочей партии. 1917. 10 июня.). З посиленням останньої, стержнем економічної програми меншовиків стала вимога синдикування і трестування промисловості.

Що стосується більшовиків, то вони з успіхом використали гасло робітничого контролю для захоплення влади. Їхні заходи в економіці були хаотичними. Їхні представники в Донкомі, як правило, відмовчувалися, обговорюючи різні питання. Не маючи серйозної економічної програми, вони гарячково шукали методи управління народним господарством після захоплення влади. На першому етапі свого врядування вони взяли на озброєння меншовицьку економічну програму синдикування й трестування промисловості.

Помітну роль відігравали на Донбасі есери-максималісти й анархісти, що недостатньо висвітлено в нашій історичній літературі. Максималісти визнавали у своїх медіа, що вони «ідейно сприяли жовтневому перевороту в Петрограді, хоча їхні бойові сили були незначними». Проте вони підкреслювали свою «видатну діяльність у Донецькому басейні». Їхнім лозунгом стало «захоплення фабрик і заводів, тобто експропріація власності буржуазії революційним шляхом». Після жовтневого перевороту вони вимагали «соціалізації фабрик і заводів та організації виробництва зусиллями фабрично-заводських комітетів і професіональних об'єднань» (Максималіст. 1918. № 7). Близькими були й вимоги анархістів, які наполягали негайно «брати фабрики й заводи у свої руки в тому смислі, щоби мати свою адміністрацію» (Труд и воля. 1917. 9(22) августа). На конференції заводських комітетів Харкова анархісти вимагали захопити банки, заводи, фабрики, щоби не було ані страйків, ані голоду (Социал-демократ. Рабочая газета. 1917. 16(29) июня). Отже, у таборі лівого спрямування були різномасні політичні й соціальні сили, серед них були й демагоги та авантюристи, які використовували кожен ситуацію на поворотах революції на свою користь, прагнучи на словах «в'їхати до царства соціалізму шляхом реквізицій, не зупиняючись на дрібних станціях». Усе це свідчить про спрощене розуміння соціальних й економічних проблем.

Так, Тимчасовий уряд виявився неспроможним реформувати управління надмірно зацентралізованою економікою, що призвело до неухильного погіршення її становища в досліджуваному тут регіоні України. За нашими підрахунками, видобуток мінерального палива за 10 місяців 1917 р., порівняно з відповідним періодом 1916 р., зменшився на 113,56 млн пудів, або на 8%. Вивіз мінерального палива з рудників у зазначені терміни скоротився на 198,88 млн пудів, або на 20%. На початку осені 1917 р. Тимчасовий уряд за участі керівників промислових об'єднань приступив до розгляду питання про планомірне скорочення виробництва через нестачу енергоресурсів й закриття частини металургійних заводів Донбасу (ЦДАВО України. Ф. 102. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 34 – 37 зв.). Це свідчило про втрату урядом контролю над управлінням економікою.

Вихід на політичну арену після Лютневої революції нових партій та організацій при відсутності належного соціального досвіду широких мас сприяв поширенню в них настроїв вседозволеності й безкарності. Така політична атмосфера виявилася сприятливою для ліворадикальних сил, які були зацікавлені в дестабілізації суспільства для захоплення влади насильницьким шляхом. Попри надзвичайно криваву й затяжну війну, не було досягнуто жодного результату щодо соціального примирення. На засіданнях Донкому, конференціях заводських комітетів і профспілок кожна зі сторін слухала тільки себе, відкидаючи аргументи протилежної.

Після більшовицького перевороту наприкінці жовтня 1917 р. падіння виробництва повсюдно різко прискорилося. Утворилась небезпечна тенденція до паралічу всього народного господарства. Становище промисловості наприкінці 1917 р. – початку 1918 р. варто характеризувати як

початок розпаду продуктивних сил, повернення населення до мінового, а в певних місцевостях й замкненого натурального господарства.

Список використаної літератури

1. Борьба. Орган Екатеринославской организации российской социал-демократической рабочей партии. 1917. 10 июня.
2. Горно-заводское дело. 1916. № 12. С. 13173.
3. Горно-заводское дело. 1917. № 9. С. 15415, 15418.
4. Горно-заводское дело. 1917. № 30–31. Отдельное приложение к журналу за 1917 г. С. 10.
5. ДАДО. Фр. 2623. Оп. 1. Спр. 1. Арк, 3 – 3 зв.
6. ДАХО. Ф. 1327. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 71 – 71 зв.
7. ДАЛО. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 7 – 9
8. Известия Харьковского губернского общественного комитета (Губернские ведомости). 1917. 12 июля.
9. Ллойд Джордж Д. Военные мемуары. М. : Государственное социально-экономическое издательство, 1935. Т. 3. 373 с.
10. Лозинский З. Экономическая политика Временного правительства. Ленингр. науч.-исслед. ин-т марксизма. Л. : Прибой, 1929. 201 с.
11. Максималіст. 1918. № 7.
12. Промышленность и торговля. 1917. № 20–21. С. 388.
13. Реснт О. П., Сердюк О. В. Перша світова війна і Україна. К. : Генеза, 2004. 480 с.
14. Сердюк О. В. Гірничопромисловці Донбасу й Придніпров'я після повалення династії Романових (березень грудень 1917 р.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2001. Вип. 2. С. 42–81.
15. Социал-демократ. Рабочая газета. 1917. 16 (29) июня.
16. Труд и воля. 1917. 9 (22) августа.
17. Харьковский вестник. Губернский официальный орган Временного правительства. 1917. 25 июля.
18. ЦДАВО України. Ф. 102. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 34 – 37 зв.
19. ЦДІА України. Ф. 2161. Оп. 1. Спр. 208. Арк. 17 зв., 36.
20. ЦДІА України. Ф. 2161. Оп. 1. Спр. 140. Арк. 2 зв.
21. ЦДІА України. Ф. 2161. Оп. 1. Спр. 140. Арк. 2; Спр. 208. Арк. 30–31.
22. ЦДІАК України. Ф. 2161. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 20 зв.
23. ЦДІАК України. Ф. 2161. Оп. 1. Спр. 141. Арк. 40, 49.
24. ЦДІАК України. Ф. 2161. Оп. 1. Спр. 141. Арк. 43–43 зв.
25. ЦДІАК України. Ф. 2161. Оп. 1. Спр. 141. Арк. 54.
26. ЦДІАК України. Ф. 2161. Оп. 1. Спр. 147. Арк. 46 зв.
27. ЦДІАК України. Ф. 2161. Оп. 1. Спр. 158. Арк. 10 зв.

References

1. Borba. Organ of the Yekaterinoslav organisation of the Russian Social Democratic Labour Party]. 1917. 10 June [in Russian].
2. Gorno-zavodskoe delo [Mining and Manufacturing]. 1916. № 12. P. 13173 [in Russian].
3. Gorno-zavodskoe delo [Mining and Manufacturing]. 1917. № 9. P. 15415, 15418 [in Russian].
4. Gorno-zavodskoe delo [Mining and Manufacturing]. 1917. № 30–31. Otdelnoe prilozhenie k zhurnalu za 1917 g. P. 10 [in Russian].
5. DADO [State Archives of the Dnipropetrovsk Region]. F. 2623. Op. 1. Spr. 1. Ark, 3 – 3 zv. [in Ukrainian].

6. DAHO [State Archives of the Kharkiv Region]. F. 1327. Op. 1. Spr. 1. Ark. 71 – 71 zv. [in Ukrainian].
7. DALO [State Archives of the Lviv Region]. F. 4. Op. 1. Spr. 14. Ark. 7 – 9 [in Ukrainian].
8. Izvestiya Harkovskogo gubernskogo obshestvennogo komiteta (Gubernskie vedomosti) [News of the Kharkov Provincial Public Committee (Provincial Gazette)]. 1917. 12 July [in Russian].
9. Llojd Dzhordzh, D. (1935). Voennye memuary [Military Memoirs]. Vol. 3. M.: Gosudarstvennoe socialno-ekonomicheskoe izdatelstvo [in Russian].
10. Lozinskij, Z. (1929). Ekonomicheskaya politika Vremennogo pravitelstva [Economic Policy of the Provisional Government]. L.: Priboj [in Russian].
11. Maksymalist [Maximalist]. 1918. № 7 [in Ukrainian].
12. Promyshlennost i torgovlya [Industry and Trade]. 1917. № 20–21. P. 388 [in Russian].
13. Reient, O. P., & Serdiuk, O. V. (2004). Persha svitova viina i Ukraina [The First World War and Ukraine]. K. Heneza [in Ukrainian].
14. Serdiuk, O. V. (2001). Hirnychopromyslovtsi Donbasu y Prydniprovia pislia povalennia dynastii Romanovykh (berezen hruden 1917 r.) [Mining Industrialists of Donbas and Prydniprovia after the Overthrow of the Romanov Dynasty (March-December 1917)]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. – Problems of Ukrainian History in the 19th and Early 20th Centuries*, 2, 42–81 [in Ukrainian].
15. Social-demokrat. Rabochaya gazeta [Social Democrat. Workers' newspaper]. 1917. 16(29) June [in Russian].
16. Trud i volya [Labour and Will]. 1917. 9(22) August [in Russian].
17. Harkovskij vestnik. Gubernskij oficialnyj organ Vremennogo pravitelstva [Kharkiv Herald. Provincial official organ of the Provisional Government]. 1917. 25 July [in Russian].
18. TsDAVO Ukrainy [Central State Archives of the Higher Authorities of Ukraine]. F. 102. Op. 1. Spr. 1. Ark. 34 – 37 zv. [in Ukrainian].
19. TsDIA Ukrainy [Central State Historical Archives of Ukraine]. F. 2161. Op. 1. Spr. 208. Ark. 17 zv., 36 [in Ukrainian].
20. TsDIA Ukrainy [Central State Historical Archives of Ukraine]. F. 2161. Op. 1. Spr. 140. Ark. 2 zv. [in Ukrainian].
21. TsDIA Ukrainy [Central State Historical Archives of Ukraine]. F. 2161. Op. 1. Spr. 140. Ark. 2; Spr. 208. Ark. 30–31 [in Ukrainian].
22. TsDIAK Ukrainy [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv]. F. 2161. Op. 1. Spr. 13. Ark. 20 zv. [in Ukrainian].
23. TsDIAK Ukrainy [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv]. F. 2161. Op. 1. Spr. 141. Ark. 40, 49 [in Ukrainian].
24. TsDIAK Ukrainy [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv]. F. 2161. Op. 1. Spr. 141. Ark. 43–43 zv. [in Ukrainian].
25. TsDIAK Ukrainy [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv]. F. 2161. Op. 1. Spr. 141. Ark. 54 [in Ukrainian].
26. TsDIAK Ukrainy [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv]. F. 2161. Op. 1. Spr. 147. Ark. 46 zv. [in Ukrainian].
27. TsDIAK Ukrainy [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv]. F. 2161. Op. 1. Spr. 158. Ark. 10 zv. [in Ukrainian].

Сердюк О. В. Занепад промисловості Донбасу й Придніпров'я наприкінці Першої світової війни. Причини та наслідки

У статті розглядається індустріальний розвиток Донбасу та Придніпров'я наприкінці Першої світової війни. На основі аналізу опублікованих й архівних матеріалів вивчається процес занепаду промисловості вищезгаданих територій, внаслідок масової мобілізації робітників,

хронічної транспортної кризи, а також збереження старих форм управління промисловістю українських регіонів та нехтування царською владою, а також Тимчасовим урядом, необхідності реформування індустріальної бази.

Унаслідок проведеного дослідження сформульовано такі висновки. Тимчасовий уряд виявився неспроможним реформувати управління надмірно зацентралізованою економікою, що призвело до неухильного погіршення її становища в досліджуваному тут регіоні України. За наведеними в статті підрахунками, видобуток мінерального палива за 10 місяців 1917 р. порівняно з відповідним періодом 1916 р. зменшився на 113,56 млн пудів, або на 8%. Вивіз мінерального палива з рудників у зазначені терміни скоротився на 198,88 млн пудів, або на 20%. На початку осені 1917 р. Тимчасовий уряд, за участі керівників промислових об'єднань, розпочав розглядати питання про планомірне скорочення виробництва через нестачу енергоресурсів і закриття частини металургійних заводів Донбасу. Це свідчило про втрату урядом контролю над управлінням економікою.

Вихід на політичну арену після Лютневої революції нових партій й організацій за відсутності належного соціального досвіду широких мас сприяв поширенню в них настроїв вседозволеності й безкарності. Така політична атмосфера виявилася сприятливою для ліворадикальних сил, які були зацікавлені в дестабілізації суспільства для захоплення влади насильницьким шляхом. Попри надзвичайно криваву й затяжну війну, не було досягнуто жодного результату щодо соціального примирення. На засіданнях Донкому, конференціях заводських комітетів і профспілок кожна зі сторін слухала тільки себе, відкидаючи аргументи протилежної.

Після більшовицького перевороту наприкінці жовтня 1917 р. падіння виробництва повсюдно різко пришвидшилося. Утворилась небезпечна тенденція до паралічу всього народного господарства. Становище промисловості наприкінці 1917 р. – початку 1918 р. варто характеризувати як початок розпаду продуктивних сил, повернення населення до мінового, а в певних місцевостях й замкненого натурального господарства.

Ключові слова: промисловість, Перша світова війна, Донбас, Подніпров'я, Тимчасовий уряд.

Serdyuk O. V. The decline of industry in Donbas and the Dnieper region at the end of World War I. Causes and consequences

The article research the industrial development of Donbas and the Dnieper region at the end of World War I. Based on the analysis of published and archival materials, is studied the process of the decline of industry in the aforementioned territories, as a result of the mass mobilization of workers, the chronic transport crisis, the preservation of old forms of industrial management in Ukrainian regions and the neglect of the tsarist authorities, as well as the Provisional Government, of the need to reform the industrial base.

As a result of the study, were formulated the following conclusions. The Provisional Government was unable to reform the management of the overly centralized economy, which led to a steady deterioration of its situation in the region of Ukraine studied here. According to the calculations given in the article, the extraction of mineral fuel for 10 months of 1917 compared to the corresponding period of 1916 decreased by 113.56 million poods, or 8%. The export of mineral fuel from mines during the specified period decreased by 198.88 million poods, or 20%. In the early autumn of 1917, the Provisional Government, with the participation of the heads of industrial associations, began to consider the issue of a systematic reduction in production due to a shortage of energy resources and the closure of some metallurgical plants in Donbas. This indicated the government's loss of control over the management of the economy.

The entry into the political arena after the February Revolution of new parties and organizations in the absence of proper social experience of the broad masses contributed to the spread of permissiveness and impunity among them. Such a political atmosphere turned out to be favorable for left-wing radical

forces, which were interested in destabilizing society in order to seize power by force. Despite the extremely bloody and protracted war, no results were achieved regarding social reconciliation. At meetings of the State Committee, conferences of factory committees and trade unions, each side listened only to itself, rejecting the arguments of the opposite.

After the Bolshevik coup at the end of October 1917, the decline in production everywhere sharply accelerated. A dangerous tendency towards paralysis of the entire national economy was formed. The state of industry at the end of 1917 – beginning of 1918 should be characterized as the beginning of the collapse of productive forces, the return of the population to a barter economy, and in certain areas to a closed subsistence economy.

Key words: industry, World War I, Donbas, Dnieper region, Provisional Government.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 13.06.2025 р.

Прийнято до друку 29.08.2025 р.

Опубліковано: 06.10.2025 р.

УДК 94(477.62)"18/19":338.2

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-1-142-148>**Темірова Надія Романівна,**

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії та археології
Донецького національного університету імені Василя Стуса,
м. Вінниця, Україна.
temirova600@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1918-2054>

Басько Роман Вікторович,

здобувач спеціальності «Історія та археологія»
Донецького національного університету імені Василя Стуса,
м. Вінниця, Україна.
basko.roman.45@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0008-1229-9472>

ФАКТОР ЄВРОПИ В МОДЕРНІЗАЦІЇ ДОНЕЧЧИНИ НА ЗЛАМІ ХІХ–ХХ СТ.

Донеччина є важливим українським регіоном, сприйняття якого зазнавало кардинальних змін протягом різних періодів. Особливо відзначилася радянська доба, коли історія краю наповнилася численними міфами, спрямованими на гіперболізацію здобутків комуністичної влади в розбудові регіону як потужного індустріального простору, у яких не могло бути місця внеску іноземних підприємців. Відновлення незалежності України дало змогу сприймати минуле під новим кутом, зокрема включивши до неї історію проникнення європейського капіталу. Проте на сучасному етапі загарбницька війна росії актуалізувала дослідження історії становлення Донеччини як промислового гіганта з огляду на потребу протистояння привласненню агресором минулого цього регіону.

Історія промислової модернізації Донеччини в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. зацікавила як українських, так і зарубіжних науковців. Варто виокремити доробок В. Кулікова, Т. Лазанської, В. Лазебник та інших авторів (Куліков, 2019; Лазанська, 1999; Лазебник, 2017). У їхніх працях показано картину промислового поступу Донецького регіону в загальноукраїнському контексті, точково простежено виникнення робітничих селищ, порушено соціальні аспекти промислових трансформацій з урахуванням західноєвропейського фактору. Вплив іноземних капіталовкладень у формування Донецького індустріального центру потрапив у поле зацікавленості зарубіжних дослідників (Friedgut, 1989; Edwards, 1992; Студенна-Скрюкка, 2014). Проте цей сюжет авторами порушено в контексті ширшої проблематики соціально-економічного спрямування. Наразі нагальною потребою є виведення історії Донеччини з імперської тіні росії, віддавши належне західноєвропейським підприємцям, які мали виразну економічну зацікавленість, але дали імпульс індустріальному поступу регіону.

Тож мета цього дослідження – визначити вплив європейських підприємців на соціально-економічну модернізацію регіону на зламі ХІХ–ХХ ст. Для її досягнення залучено історико-порівняльний метод, який дав змогу виявити загальні та специфічні риси модернізації. Метод аналізу спрямований на виокремлення ключової інформації з джерел, а метод синтезу прислухався в поєднанні здобутої розрізненої інформації та формулюванні висновків.

Територія Донеччини до середини XIX ст. не була густо заселеною. Сучасники описували ці терени як пустельний край, а промисловці підтримували таку тезу, тим самим доводячи власне значення в розбудові регіону (Куліков, 2019, с. 62). Проте цю характеристику можна докладати лише до промислового складника. Але і в цій царині протягом першої половини XIX ст. вже з'являлися вугільні копальні, які були додатковим фактором зростання чисельності населення. До початку промислової «лихоманки» терени Донеччини займали сільські поселення. Зокрема, у межах сучасного Донецька сформувалися Катеринівка, Любимівка, Григорівка, Іразівка та інші, де сукупно проживало до 7 тис. осіб (Куліков, 2019, с. 78). Багаті на корисні копалини надра, насамперед вугілля та залізну руду, набули привабливості для російської влади, яка намагалася знайти їм застосування в подоланні власної економічної відсталості, індикатором якої стала Кримська війна.

За враженням британки Е. Джонс, яка протягом 1889–1892 рр. працювала вихователькою дітей родини Х'юзів, територія Донеччини була вкрай незалюдненою, за її словами, «там жили лише пастухи та собаки». Проте найбільше її вразила відсутність «справжнього середнього класу, головної опори та опори країни», привертала увагу очевидна неподолана прірва між вищими та нижчими класами росії (Jones, 1900).

Розлогі міркування про доіндустріальну Донеччину залишив гірничий інженер О.Фенін, який брав безпосередню участь у розбудові промислових підприємств у регіоні. За його міркуваннями, господарське становище Росії наприкінці XIX ст. характеризувалося слабко розвиненою промисловістю, недостатньою мережею залізниць, примітивністю сільського господарства, небезпечним аграрним перенаселенням. У такій ситуації наприкінці XIX ст. прийшло усвідомлення необхідності створення умов для продуктивної праці населення. На порядок денний вийшло питання будівництва потужної, переважно важкої промисловості як «основного елемента індустріалізації країни». А вже населенню потрібно було дати можливість виробляти дорогі продукти й застосовувати кваліфіковану, більш продуктивну порівняно із землеробством працю (Фенін, 1938, с. VI, VII).

Спроби індустріальної переорієнтації Донецького регіону робилися вже в середині XIX ст. У 1858 р. на державний кошт у Бахмутському повіті постав Петровський завод, проте вже 1866 р. було ухвалено рішення про його закриття через недотримання технології будівництва домни. Того ж 1866 р. концесію на будівництво рейкового заводу у верхів'ях Кальміусу отримав князь Кочубей, який не спромігся залучити необхідні капітали. У 1868 р. аналогічну концесію отримав місцевий підприємець С. Поляков, що не вдалося реалізувати через недосконалий бізнес-план. Отже, у другій половині XIX ст. назріла потреба започаткувати промислові заклади на донецьких теренах, багатих на корисні копалини, проте бракувало і досвіду, і вільних капіталів, і підприємницького хисту.

«...Іноземці лізуть до Росії з величезними капіталами!» – так емоційно схарактеризував ситуацію публіцист В. Гіляровський у нарисі «Залізна лихоманка», написаному в 1899 р. (Лазебник, 2017, с. 36). У цьому оклику відбилася динамічна реальність, що охопила Донецький регіон з приходом підприємців з Європи.

Серед перших європейців, які розгледіли в донецьких просторах потенціал для реалізації найамбітніших індустріальних проєктів, виокремлюється Джон Х'юз. Родом з Уельсу, він володів досвідом ведення власної справи в металургії. Тому його зацікавила можливість створити металургійний комплекс, для чого було започатковано «Новоросійське акціонерне товариство».

За спогадами гірничого інженера О. Феніна, коли він прибув на місце будівництва Російсько-Бельгійським металургійним товариством заводу на місці нещодавнього Петровського, то застав руїни двох невеличких доменних печей. За його враженням, загальний тон і стосунків, і роботи на будівництві, організованому бельгійцями, був не старий рудничний, а відчувався

неабиякий розмах. Новий «Петровський» завод за сприяння бельгійського капіталу розпочав свою діяльність у 1897 р. і мав довготривалу історію (Фенин, 1938, с. 69).

Маріуполь, історія якого сягає якнайменше XVIII ст. та який уже в першій половині XIX ст. становив доволі великий господарський центр, наприкінці століття отримав додатковий імпульс унаслідок будівництва двох підприємств – Нікополь-Маріупольського гірничого та металургійного акціонерного товариства (1896 р.), основними власниками якого були французькі підприємці, та металургійного підприємства «Російський Провіданс» бельгійського походження (1898 р.). Бельгійські витоки мало й «Акціонерне товариство машинобудівних заводів у Горлівці» Бахмутського повіту, де на початку XX ст. працює близько 600 робітників вироблялося обладнання для шахт і металургійних заводів.

Не лише у важку індустрію спрямовувалися європейські капітали. 1895 р. компанією «Донецькі скляні заводи у Сантуринівці» поблизу станції Костянтинівка було започатковано скляний завод із широким асортиментом продукції – бельгійське скло, віконне скло, біле, матове, візерунчасте тощо. Ще за два роки побудовано пляшковий завод (Лазебник, 2017, с. 150, 183–184). За сприяння бельгійського капіталу в с. Верхнє було зведено Донецький содовий завод Товариства «Любимов, Сольве і К», на якому щорічно вироблялося майже 8,5 млн пудів різних продуктів. У низці українських міст, зокрема в Маріуполі, діяли бельгійські консульства, через що Донецький басейн називали «десятою бельгійською провінцією», а Маріуполь – «Вікном у Європу» (Лазебник, 2017, с. 220).

Серед дискусійних аспектів – рівень запроваджених європейськими підприємцями технологій. Як слушно зауважив В. Куліков, найбільші металургійні й машинобудівні заводи значною мірою або й повністю розбудовувалися на західноєвропейському обладнанні. Так, Дж. Х'юз для започаткування «свого» заводу влітку 1870 р. з Південного Вельсу доставив необхідне устаткування в супроводі кількох десятків фахівців. А середньорічний виробіток на одну домну в Донецькому регіоні був вищим, ніж у Західній Європі (Куліков, 2014, с. 160–161). За підрахунками В. Лазебник, в Україні протягом 1894–1914 рр. започатковано 30 бельгійських підприємств гірничодобувного спрямування (Лазебник, 2017, с. 41). Переважно це були великі шахти, які технічно оснащувалися, мали власні майстерні, енергетичну основу, свої під'їзні шляхи, вагони.

Одним з очевидних наслідків розбудови промисловості стало стрімке зростання населення завдяки розширенню робітничих поселень, які виникали довкола підприємств, заснованих європейськими капіталістами. Так, у селищі Юзівка в 1884 р. мешкало 5,5 тис. осіб, а вже за даними перепису 1897 р. кількість жителів перевищила 28 тис. осіб, Дружківка налічувала майже 6 тис., Костянтинівка – 29 тис. осіб (Реснт (ред.), 2019, с. 159–161). Відбувалися зміни в соціальній структурі населення Донецького регіону: формувались та увиразнювалися нові верстви населення – підприємці та робітники, поряд з якими підіймалась інтелігенція.

У робітничих селищах розбудовувалась міська інфраструктура. За спогадами А. Джонс, будинки жителів Юзівки початково становили зведені з глини халупи, вкопані в землю. Деякі з них були дерев'яними, але одноповерховими, одно- або двокімнатними (Jones, 1900). Поступово на зміну хаотичній злиденній забудові селища в останньому десятилітті XIX ст. прийшло планування міського простору. За описами сучасників, Юзівка була типовим заводським поселенням, де виробничий комплекс розташовувався в центрі міста, а довкола розміщувалися житлові та господарські споруди (Пятницькова, Отземко, 2022, с. 58). За англійською традицією в Юзівці було прокладено 19 паралельних ліній, що перпендикулярно перетиналися провулками. Таке планування в сучасному Донецьку зберіглося і на початку XXI ст. Вулиці освітлювалися гасом та електрикою, яка подавалася з електростанцій заводу Новоросійського товариства. Наприкінці XIX ст. у центральній частині міста було закладено парк з літнім театром,

почали висаджувати дерева, що додавало комфорту в умовах посушливого степового клімату (Молчанов, 2015, с. 84–85). Було побудовано школу, лікарню, церкву, у місті працювали чайні заклади, діяли аматорські театральні гуртки та інші установи (Гайдук (ред.), 2000, с. 86–87).

Забудова Горлівки теж формувалася лінійним способом. Важливі об'єкти були об'єднані однією вулицею – Конторською, паралельно простяглася вулиця Поштова, які перетиналися Десятинною. Правильно організований центр оточували райони розміщення робітників (Кульчицький, Якубова, 2015, с. 85).

У населених пунктах при підприємствах відкривалися освітні заклади (Велика школа при заводі Новоросійського товариства). Середня освіта на донецьких теренах була представлена гімназіями, прогімназіями, реальними училищами, приватними школами, професійними школами й училищами (Маріупольське механічно-технічне училище; Юзівське, Харцизьке, Гришинське, Авдіївське залізничні училища, Бахмутське ремісниче училище). На початку ХХ ст. їх налічувалося 28. Працювали самодіяльні художні колективи, зокрема театр «Малороси» при Єнакіївському заводі, духовий оркестр на скляному заводі в Костянтинівці. Потреби промисловості зумовили формування мережі медичних закладів. Так, лікарня при Юзівському заводі була розрахована на 100 ліжок, медична допомога робітникам надавалася безкоштовно. У 1906 р. тут було відкрито один з перших російській імперії рентгенологічних кабінетів.

Отже, бельгійські, французькі, англійські, німецькі підприємці не лише створювали комфортні умови для власного проживання, а й опікувалися формуванням міської чи селищної інфраструктури, започатковуючи умови для розвитку власних підприємств, що загалом відповідало й перспективі Донецького регіону. Роль західноєвропейського капіталу є неоднозначною. З одного боку, мали місце негативні впливи: жорстка експлуатація робітників і природних ресурсів, відтік капіталів за кордон, зростання залежності від іноземців, обмеження громадянських свобод у робітничих селищах. Водночас, прибувши до донецького степу в другій половині ХІХ ст., європейські підприємці дали імпульс не лише модернізації промисловості, а й усьому укладу життя в регіоні. Поряд із підприємствами та технологіями вони привносили західноєвропейські структуру й принципи управління великими промисловими компаніями. Прихід в економіку регіону європейських підприємців з їхнім досвідом, фінансовими можливостями, бізнесовою психологією посприяв створенню робочих місць, формуванню сучасної великої промисловості, загальному технічному прогресу, розвитку освіти, культури, медицини. Під впливом іноземного капіталу завдяки тяжкій праці робітників багатий природними ресурсами регіон з відкритого степу перетворився на промислового гіганта.

Проблема впливу західноєвропейського капіталу на велику індустрію в Донецькому регіоні, незважаючи на здобутки науковців, потребує подальшої розробки. Серед аспектів, які варті дослідницької уваги, – аналіз інвестицій та управлінських практик, визначення внеску в підготовку місцевих кадрів і формування інженерної культури, включення регіону до міжнародних економічних зв'язків. Їх вивченню сприятиме опрацювання архівів Великої Британії, Бельгії, Франції, Німеччини, де зберігаються документи, пов'язані з діяльністю західноєвропейських інвесторів.

Список використаної літератури

1. Гайдук В. А. (ред.). Юз і Юзівка / Юз і Юзовка. Донецьк : Фірма «Кардінал», 2000. 315 с.
2. Куліков В. О. Іноземні підприємці як імпортери капіталу, інновацій та менеджменту в українських губерніях Російської імперії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Український історичний журнал*. 2014. №3. С. 152–167.
3. Куліков В. О. Підприємства й суспільство в заводських і шахтарських поселеннях Донбасу та Придніпров'я в 1870–1917 рр. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2019. 388 с.

4. Кульчицький С., Якубова Л. Донеччина і Луганщина у XVII–XXI ст.: історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у регіональному просторі. Київ : Інститут історії України НАН України, 2015. 813 с.
5. Лазанська Т. І. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.). Київ : Ін-т історії України, 1999. 282 с.
6. Лазебник В. І. Сталь у степу. Погляд з України: історичні нариси. Дніпро, 2017. 240 с.
7. Молчанов В. Донбас у системі соціально-демографічних та економічних процесів (XIX – початок XX ст.). Київ: НАН України, Ін-т історії України, 2015. 105 с.
8. Пятницькова І., Отземко О. Промисловий поступ Донбасу за мемуарами іноземців (друга половина XIX – початок XX ст.). *Емінак: науковий щоквартальник*. 2022. № 3. С. 49–65. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2022.3\(39\).590](https://doi.org/10.33782/eminak2022.3(39).590)
9. Реєнт О. П. (відп. ред.). Від мурів до бульварів: творення модерного міста в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.). Київ : Ін-т історії України, 2019. 608 с.
10. Студенна-Скруква М. Український Донбас. Обличчя регіональної ідентичності. Київ : Лабораторія законодавчих ініціатив, 2014. 410 с.
11. Фенин А. И. Воспоминания инженера. К истории общественного и хозяйственного развития России (1883–1906 гг.). Прага : Русский институт в Праге, 1938. 177, XXI с.
12. Edwards S. Hughesovka: A Welsh Enterprise in Imperial Russia. Glamorgan : Glamorgan Record Office, 1992. 72 p.
13. Friedgut T. H. Iuzovka and Revolution. Princeton: Princeton University Press, 1989. Vol. 1: Life and work in Russia's Donbass, 1869–1924. 361 p. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781400860401>
14. Jones A. G. Life on the Steppes of Russia 1889 to 1892. Recollections written about 1900; Transcribed by S. Colley. URL: https://www.garethjones.org/margaret_siriol_colley/annie%20gwen/life-steppes.htm (date of access: 02.11.2024).

References

1. Edwards, S. (1992). Hughesovka: A Welsh Enterprise in Imperial Russia. Glamorgan: Glamorgan Record Office.
2. Fenin, A. I. (1938). Vospominaniya inzhenera. K istorii obshestvennogo i hozyajstvennogo razvitiya Rossii (1883–1906 gg.) [Memories of an engineer. On the history of social and economic development of Russia (1883–1906)]. Praha: Russkij institut v Prage [in Russian].
3. Friedgut, T. H. (1989). Iuzovka and Revolution. Vol. 1: Life and work in Russia's Donbass, 1869–1924. Princeton: Princeton University Press. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781400860401>
4. Haiduk, V. A. (Ed.). (2000). Yuz i Yuzivka / Yuz y Yuzovka [Yuz and Yuzivka / Yuz and Yuzovka]. Donetsk: Firma «Kardinal» [in Ukrainian].
5. Jones, A. G. (1900). Life on the Steppes of Russia 1889 to 1892. Transcribed by S. Colley. Retrieved from https://www.garethjones.org/margaret_siriol_colley/annie%20gwen/life-steppes.htm
6. Kulikov, V. O. (2014). Inozemni pidpnyiemtsi yak importery kapitalu, innovatsii ta menedzhmentu v ukrainskykh guberniakh Rosiiskoi imperii naprykintsi XIX – na pochatku XX st. [Foreign entrepreneurs as importers of capital, innovations and management in the Ukrainian provinces of the Russian Empire in the late 19th and early 20th centuries]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 3, 152–167 [in Ukrainian].
7. Kulikov, V. O. (2019). Pidpnyiemstva y suspilstvo v zavodskykh i shakhtarskykh poselenniakh Donbasu ta Prydniprov'ia v 1870–1917 rr. [Enterprises and society in the factory and mining settlements of Donbass and the Dnieper region in 1870–1917]. Kharkiv: KhNU im. V. N. Karazina [in Ukrainian].
8. Kulchytskyi, S., & Yakubova, L. (2015). Donechchyna i Luhanshchyna u XVII–XXI st.: istorychni faktory y politychni tekhnolohii formuvannia osoblyvoho ta zahalnoho u rehionalnomu prostori [Donetsk

and Luhansk regions in the 17th–21st centuries: historical factors and political technologies of the formation of the special and the general in the regional space]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

9. Lazanska, T. I. (1999). *Istoriia pidpriemnytstva v Ukraini (na materialakh torhovo-promyslovoi statystyky XIX st.)* [History of entrepreneurship in Ukraine (based on materials from trade and industrial statistics of the 19th century)]. Kyiv: In-t istorii Ukrainy [in Ukrainian].

10. Lazebnyk, V. I. (2017). *Stal u stepu. Pohliad z Ukrainy: istorychni narysy* [Steel in the Steppe. A View from Ukraine: Historical Essays]. Dnipro [in Ukrainian].

11. Molchanov, V. (2025). *Donbas u systemi sotsialno-demografichnykh ta ekonomichnykh protsesiv (XIX – pochatok XX st.)* [Donbas in the system of socio-demographic and economic processes (19th – early 20th centuries)]. Kyiv: NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy [in Ukrainian].

12. Piatnytskova, I., & Otzemko, O. (2022). *Promyslovyi postup Donbasu za memuaramy inozemtsiv (druha polovyna XIX – pochatok XX st.)* [Industrial progress of Donbas according to the memoirs of foreigners (second half of the 19th – beginning of the 20th century)]. *Eminak: naukovyi shchokvartalnyk – Eminak: scientific quarterly*, 3, 49–65. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2022.3\(39\).590](https://doi.org/10.33782/eminak2022.3(39).590) [in Ukrainian].

13. Reient, O. P. (Ed.). (2019). *Vid muriv do bulvariv: tvorennia modernoho mista v Ukraini (kinets XVIII – pochatok XX st.)* [From walls to boulevards: the creation of a modern city in Ukraine (late 18th – early 20th centuries)]. Kyiv: In-t istorii Ukrainy [in Ukrainian].

14. Studenna-Skruckva, M. (2014). *Ukrainskyi Donbas. Oblychchia rehionalnoi identychnosti* [Ukrainian Donbas. The Face of Regional Identity]. Kyiv: Laboratoriia zakonodavchykh initsiatyv [in Ukrainian].

Темірова Н. Р., Басько Р. В. Фактор Європи в модернізації Донеччини на зламі XIX–XX ст.

Автори дослідили європейський фактор у модернізації Донеччини наприкінці XIX – на початку XX ст. Такий підхід спростовує російсько-радянські міфи про винятково російську / комуністичну розбудову регіону як потужного індустріального центру.

Метою цього дослідження є визначення впливу європейських підприємців на соціально-економічну модернізацію Донецького регіону на зламі XIX–XX ст. Для її досягнення опрацьовано останні дослідження та джерела, насамперед мемуарну літературу, із застосуванням аналітико-синтетичного, історико-порівняльного, історико-типологічного методів.

Показано, що хоча вугільні копальні почали з'являтися у першій половині XIX ст., до середини століття Донеччина залишалася малозаселеною територією. Багаті корисними копалинами її надра набули привабливості для російської влади з огляду на потребу подолання власної економічної відсталості. Проте вітчизняні підприємці із цим завданням не впоралися через брак досвіду, вільних капіталів і хисту. Простежено внесок бельгійських, французьких, англійських, німецьких підприємців не лише в модернізацію промисловості, а й у перетворення всього укладу життя в регіоні. Хоча роль західноєвропейського капіталу є неоднозначною, включно з експлуатацією робітників і відтік капіталів, прихід європейських підприємців з їхнім досвідом, фінансовими можливостями та бізнесовою психологією сприяв створенню робочих місць, формуванню великої промисловості, технічному прогресу, розвитку освіти, культури та медицини. Наголошено, що під впливом іноземного капіталу багатий природними ресурсами степ перетворився на промислового гіганта, яким він залишався протягом наступних ста років.

Ключові слова: західноєвропейські підприємці, інвестиції, Донецький регіон, індустріальний розвиток, міська інфраструктура.

Temirova N. R., Basko R. V. The European factor in the modernization of the Donetsk region at the turn of the 19th–20th centuries

The article reveals the European influence on the modernization of the Donetsk region in the late nineteenth and early twentieth centuries. This approach refutes the Russian-Soviet myths about the region's exclusively Russian/Communist development as a powerful industrial center.

The purpose of this study is to determine the impact of European entrepreneurs on the socio-economic modernization of the Donetsk region at the turn of the nineteenth and twentieth centuries. To achieve this goal, the latest research and sources, primarily memoirs, were processed using analytical and synthetic, historical and comparative, and historical and typological methods.

It has been shown that while coal mines started to emerge in the first half of the 19th century, the Donetsk region continued to be sparsely populated until mid-century. Its mineral-rich subsoil became attractive to the Russian government as a means to overcome its own economic backwardness. However, domestic entrepreneurs failed to cope with this task due to a lack of experience, available capital, and talent. The contributions of Belgian, French, English, and German entrepreneurs to not only the modernization of industry but also the transformation of the entire way of life in the region have been traced. While the role of Western European capital was ambiguous, including the exploitation of workers and capital flight, the arrival of European entrepreneurs with their experience, financial opportunities, and business psychology contributed to job creation, the formation of large-scale industry, technological progress, and the development of education, culture, and medicine. Under the influence of foreign capital, the steppe, rich in natural resources, transformed into an industrial giant, a status it maintained for the next hundred years.

Key words: Western European entrepreneurs, investments, Donetsk region, industrial development, urban infrastructure.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 18.06.2025 р.

Прийнято до друку 29.08.2025 р.

Опубліковано: 06.10.2025 р.

УДК 94(477):334.713:39(=161.2):7(477.54)"18/19"

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-1-149-154>**Шевцова Євгенія Сергіївна,**

асистент кафедри історії та археології

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

e.shevtsova209@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4304-6792>**КУСТАРНІ ПРОМИСЛИ ЯК ФОРМА ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО
НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА (НА МАТЕРІАЛАХ СТАТИСТИКИ ХАРКІВСЬКОЇ
ГУБЕРНІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.)**

У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. українська народна культура та мистецтво опинилися під загрозою занепаду через активні процеси русифікації, індустріалізації та культурної уніфікації, які впроваджувались у межах Російської імперської політики. В умовах системного тиску на національну культуру кустарні промисли стали однією з небагатьох сфер, у якій зберігалися елементи традиційного мистецтва та повсякденного життя українського народу. У виробках кустарів – ткацтві, гончарстві, деревообробці – продовжували жити архаїчні орнаменти, локальні техніки виробництва, символічні кольори та форми, що становили цілісну систему народного мистецтва.

Водночас кустарні промисли відображали загальний соціально-економічний стан українського населення та його засобом виживання в періоди нестабільності, аграрного реформування, безробіття й обмеженого доступу до землі. Соціальні й економічні реформи, що проводилися в імперії після скасування кріпацтва, лише частково поліпшували становище сільського населення, тому кустарні промисли набували значення як додаткового, так подеколи й основного джерела доходу українських родин. У цьому контексті кустарництво постає не лише як форма дрібного виробництва, а і як складник повсякденної культури, у якому зберігалися основи українських традицій та ідентичності.

Метою статті є представлення кустарних промислів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. як форми збереження українського народного мистецтва в умовах соціальних, економічних і культурних трансформацій на прикладі промислів Харківської губернії. Джерельну базу дослідження становлять статистичні матеріали губернських комітетів, документи комісії з дослідження кустарних промислів того часу. Методологічно робота спирається на поєднання історико-культурного, соціоекономічного та мікроісторичного підходів, що дає змогу по-новому інтерпретувати кустарництво не лише як економічне явище, а і як простір збереження нематеріальної культурної спадщини. Новизна дослідження полягає в погляді на кустарні промисли як на одну з форм повсякденного культурного спротиву політиці асиміляції та як на джерело збереження української ідентичності. Актуальність теми визначається потребою осмислити механізми збереження традиційної культури в період, коли імперська влада системно знищувала українську мову, інтелігенцію, народну творчість і підривала засади національної самобутності, обмежуючи культурну та політичну незалежність України.

Проблематика знаходить відображення в низці праць сучасних дослідників, які по-різному висвітлюють кустарні промисли як соціально-економічне явище та канал культурної самозбереження в межах Харківської губернії. І. Вановська вважає, що жіночі текстильні кустарні виробництва були важливим складником побутової культури, який зберігав традиційні мотиви й тех-

ніки, водночас виконуючи гендерно-рольову функцію в сільських громадах (Вановська, 2012). О. Малишев у своїй роботі простежує, як кустарництво реагувало на процес індустріалізації, спричиняючи відродження певних виробництв, зокрема ткацтва, гончарства, ковальства як засобу реалізації економічних можливостей селянства (Малишев, 2008). Ю. Ніколенко, аналізуючи політику уряду Російської імперії щодо селянських промислів, підкреслив, що державні заходи мали двоякий характер: з одного боку, обмежували національні прояви, з іншого – іноді сприяли кооперації задля економічної цільності (Ніколенко, 2009). Н. Прилипченко провела історіографічний аналіз народних художніх промислів Харківщини, визначаючи три періоди дослідження (дорадянський, радянський, пострадянський), та наголосила на дефіциті сучасних культурологічних підходів у вивченні теми (Прилипченко, 2013). Загальний аналіз історіографії засвідчує, що кустарні промисли не лише розглядаються як економічне та соціальне явище, а й розширюють аналітичну оптику, звертаючи увагу на культурний вимір кустарництва, його здатність зберігати і транслювати локальні традиції. У цьому контексті доречним і перспективним напрямом подальших студій є розгляд кустарних промислів як простору збереження українського народного мистецтва та культури в умовах імперського тиску й уніфікації. Такий підхід дає змогу по-новому осмислити їхню роль у формуванні національної ідентичності й збереженні нематеріальної спадщини.

У другій половині XIX ст. кустарні промисли стали помітним явищем у соціально-економічному житті українських земель у складі Російської імперії. Вони не лише виконували роль додаткового джерела доходу для селян, а й поступово перетворювалися на елемент системи товарно-грошових відносин, доповнюючи традиційне сільське господарство. Зокрема, у регіонах із високим рівнем малоземелля, як-от Харківська губернія, кустарна праця ставала необхідною умовою економічного виживання селянських родин, особливо в міжсезоння – у періоди, коли основні сільськогосподарські роботи завершувалися (Ніколенко, 2009, с. 102).

До 70-х років XIX ст. державна політика майже не звертала уваги на кустарне виробництво, а саму цю діяльність вивчали здебільшого в межах академічних дискусій, з акцентом на теоретичному визначенні поняття та ідентифікації його основних рис. Ситуація почала змінюватися під впливом загальноросійських сільськогосподарських і промислових виставок, на яких кустарним промислам уперше стали відводити окремі відділи. Така інституційна увага сприяла формуванню урядового інтересу до цієї сфери. У 1872 р. при Міністерстві фінансів Російської імперії було створено Комісію з дослідження кустарної промисловості. Одним із її завдань було виявлення соціально-економічних причин, які змушували селян залишати землю, мігрувати до міст і часто виявлятися нездатними виконати податкові зобов'язання (Ніколенко, 2009, с. 102).

Після проведення селянської реформи 1861 р. кустарні промисли та дрібне виробництво настільки глибоко укорінились в економічне й повсякденне життя мешканців Харківської губернії, що питання їх вивчення стало одним із пріоритетних для місцевих статистичних органів. До дослідження кустарних промислів активно долучаються губернські статистичні комітети та статистичні відділи при земських управах, які розпочали систематичний збір даних про кількість кустарів, види виробництва, обсяги продукції та умови праці. Ці установи відіграли важливу роль у формуванні джерельної бази для вивчення економіки сільських місцевостей, дозволивши не лише зафіксувати масштаби кустарництва, а й простежити його зв'язок із соціальним становищем населення.

З 1877 р. при Харківському губернському статистичному комітеті активно діяла Комісія з дослідження кустарних промислів, яка стала першою інституційною спробою системного вивчення народної виробничої діяльності в регіоні. Комісія проводила регулярні засідання, на яких обговорювали результати польових досліджень, слухали доповіді про стан кустарного виробництва в окремих повітах губернії, уточнювали напрями подальших досліджень і форму-

вали плани участі Харківщини в загальноімперських ініціативах. Так, у листопаді 1881 р. проведено два засідання, на яких заслухано низку доповідей. Зокрема, А. Перовська та В. Манойлов подали статистичні матеріали щодо кустарів Охтирського й Богодухівського повітів. Значну увагу приділено доповідям Л. Сокальського, який представив результати власних спостережень про типологію кустарів, їх спеціалізацію, зокрема в галузі гончарства, ковальства та шевства. Цінним був аналіз впливу кустарної праці на економіку селянського господарства та роль кустарництва як альтернативного джерела доходу (Комиссия..., 1881, с. 2).

Комісія також приділяла увагу соціальним аспектам: на засіданні розглядали питання використання народної медицини, споживчих звичок селянства та рівня побутової культури. Важливою темою став і підготовчий процес до участі Харківської губернії у Всеросійській промисловій виставці 1882 р. в Москві. Було вирішено звернутися до губернського управління з проханням виділити кошти (зокрема, 350 рублів на закупівлю експонатів і 300 рублів – на їх транспортування), а також про призначення осіб, відповідальних за представлення експозиції. Обговорювався навіть приклад Полтавської губернії, яка вже сформувала делегацію на виставку, тоді як Харківщина ще не мала затвердженого представника. Особливу увагу приділено питанню публікації матеріалів комісії. Накопичена емпірична база, яка охоплювала понад двадцять статей за результатами польових досліджень, засвідчувала потребу в їх систематизації та оприлюдненні. І хоча через обмежене фінансування та інституційні труднощі це питання залишалось відкритим, комісія звернулася до редакції петербурзького статистичного бюро з проханням надати допомогу в друкуванні праць (Комиссия..., 1881, с. 2).

Зміст публікацій Комісії з дослідження кустарних промислів Харківської губернії, виданих у 1880-х рр. у трьох окремих випусках, засвідчує серйозний науково-статистичний підхід до вивчення народних виробництв як елементу соціально-економічної структури регіону. Кожне видання поєднувало описові, аналітичні та емпіричні компоненти, що дає змогу розглядати їх не лише як джерело для історії кустарництва, а і як своєрідну енциклопедію локальних ремісничих практик.

Перший випуск, що побачив світ у 1882 р., був присвячений Сумському повіту. У ньому вміщено статистико-економічний огляд повіту, а також опис різновидів кустарних промислів, як осілих, так і відхожих. Особливої уваги заслуговують описи традиційних сільських занять, як-от вирощування конопель, тютюну, інших технічних культур, які були сировинною базою для ремесел. Аналіз здійснювався з урахуванням демографічних, соціальних і матеріальних чинників, що впливали на вибір виду кустарної діяльності (Ефименко, 1882).

Другий випуск було присвячено Куп'янському повіту. У ньому глибоко проаналізовано ключові для регіону кустарні промисли, насамперед гончарний, плетений (кошиковий) і деревообробний. Поряд із цим у виданні порушено важливе соціальне питання – масове знищення селянами громадських лісів, що розглядалося не лише як екологічна чи господарська проблема, а і як вияв економічної безвиході й нестача державного регулювання у сфері користування природними ресурсами (Соколовский, 1883).

Третій том стосувався кустарного виробництва в Охтирському повіті. Особливу увагу приділено гончарству, дубленню шкір, ковальству та ткацтву. Окрім історико-економічного аналізу промислів, автори описали їхні технологічні особливості, рівень устаткування, систему збуту та прибутковості. Цінним доповненням стали укладені списки кустарів із зазначенням їхніх особистих даних, спеціалізації, місця проживання та економічного становища, що створює унікальну соціальну карту кустарного середовища повіту (Твердохлебов, 1885).

У 1887 р. в Харкові відбулася Всеросійська сільськогосподарська виставка, яку організувало Харківське товариство сільського господарства за підтримки держави, місцевих земств і міської думи. Метою заходу було представити досягнення в аграрній сфері, ремеслах, техніці, а також показати стан народного виробництва. Однак, за твердженням російського дослідника

І. Тарасова, що підготував нарис щодо виставки, вона виявилася «всеросійською» лише за назвою. Значну частину експозицій становили саме вироби з українських губерній – Харківської, Полтавської, Київської, Бессарабської (Тарасов, 1888, с. 6).

Серед найпомітніших розділів був кустарний – вироби народного виробництва розміщувалися в кількох павільйонах і викликали великий інтерес публіки. Тут можна було побачити як традиційні речі (дерев'яні й металеві вироби, вози, інструменти), так і зразки декоративно-ужиткового мистецтва. Наприклад, Павловська навчальна майстерня в маєтку Г. Тарновського (Мелітопольський повіт) демонструвала ковальські й столярні вироби, які виготовляли учні з місцевих селянських родин. Пропоновані вироби були не тільки якісні, а й доступні за ціною. Виставка показала, що українські кустарні промисли не лише зберігаються, а й розвиваються. Це виробництво, що тісно пов'язане з потребами сільського життя, із місцевими ресурсами й досвідом (Тарасов, 1888).

Так, кустарні промисли в другій половині XIX – на початку XX ст. не лише виконували в українському суспільстві економічну функцію, а й зберігали культурну тяглість у період імперського тиску на національну ідентичність. Виробнича діяльність селян, що поєднувала традиційні техніки з умовами дрібного господарювання, стала важливою формою непомітного опору культурній уніфікації. Саме через ручну працю, орнамент, символіку, технології передавалися елементи народного мистецтва, які не лише відображали локальну специфіку, а й формували засади української культурної самобутності. Подальші дослідження кустарного виробництва доцільно здійснювати з урахуванням новітніх підходів міждисциплінарного аналізу – зокрема, історико-антропологічного, культурологічного та гендерного. Це дасть змогу глибше осмислити кустарництво як простір повсякденного досвіду, соціального пристосування та збереження нематеріальної спадщини.

Список використаної літератури

1. Вановська І. М. Галузеві та регіональні особливості розвитку в Харківській губернії жіночих текстильних виробництв у другій половині XIX – на початку XX століття. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Історія та географія*. 2012. Вип. 46. С. 165–172. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ist_2012_46_36 (дата звернення: 01.06.2025).
2. Малишев О. В. Місце кустарних промислів у процесі індустріалізації Харківської губернії наприкінці XIX – початку XX ст. *Історичний архів. Наукові студії: зб. наук. пр.* Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2008. Вип. 2. С. 50–56.
3. Ніколенко Ю. В. Політика уряду Російської імперії по відношенню до селянських промислів у 70–90-х роках XIX ст. *Сумська старовина*. 2009. № XXVI–XXVII. С. 102–105.
4. Прилипченко Н. С. Народні художні промисли Харківської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст.: історіографія проблеми. *Культура України*. 2013. Вип. 41. С. 90–100.
5. Комиссия по исследованию кустарных промыслов Харьковской губернии. *Южный край*. 1881. 9(21) декабря. № 329. С. 2. URL: <https://escriptorium.karazin.ua/handle/1237075002/10687> (дата звернення: 27.05.2025).
6. Ефименко П. Труды комиссии по исследованию кустарных промыслов Харьковской губернии. Вып. 1: Сумской уезд. Харьков : Тип. губ. правл., 1882. 117 с.
7. Соколовский А. А. Труды комиссии по исследованию кустарных промыслов Харьковской губернии. Вып. 2: Купянский уезд. Харьков : Тип. губ. правл., 1883. 132 с.
8. Твердохлебов А. Д. Труды комиссии по исследованию кустарных промыслов Харьковской губернии. Вып. 3: Ахтырский уезд. Харьков : Тип. губ. правл., 1885. 83 с.
9. Тарасов И. Т. Всероссийская сельскохозяйственная выставка в г. Харькове, в 1887 году. СПб : Тип. «Сев. телегр. агентства», 1888. 37 с.

References

1. Vanovska, I. M. (2012). Haluzevi ta rehionalni osoblyvosti rozvytku v Kharkivskii hubernii zhinochykh tekstylnykh vyrobnytstv u druhii polovyni XIX – na pochatku XX stolittia [Branch and regional features of the development of women's textile production in Kharkiv province in the second half of the 19th – early 20th century]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Istorii ta heohrafiia – Collection of Scientific Papers of the H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. History and Geography*, 46, 165–172. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ist_2012_46_36 [in Ukrainian].
2. Malyshev, O. V. (2008). Mistse kustarnykh promysliv u protsesi industrializatsii Kharkivskoi hubernii naprykintsi XIX – pochatku XX st. [The role of handicrafts in the process of industrialization of Kharkiv province at the end of the 19th – beginning of the 20th century]. *Istorychnyi arkhiv. Naukovi studii: zbirnyk naukovykh prats – Historical Archive. Scientific Studies: Collection of Scientific Papers*. (Issue 2, pp. 50–56). Mykolaiv: ChDU im. Petra Mohyly [in Ukrainian].
3. Nikolenko, Yu. V. (2009). Polityka uriadu Rosiiskoi imperii po vidnoshennyu do selianskykh promysliv u 70–90-kh rokakh XIX st. [The policy of the Russian Empire government regarding peasant crafts in the 1870s–1890s]. *Sumska starovyna – Sumy Antiquity*, XXVI–XXVII, 102–105 [in Ukrainian].
4. Prylypchenko, N. S. (2013). Narodni khudozhni promysly Kharkivskoi hubernii v druhii polovyni XIX – na pochatku XX st.: istoriohrafia problema [Folk artistic crafts of the Kharkiv province in the second half of the 19th – early 20th century: historiography of the issue]. *Kultura Ukrainy – Culture of Ukraine*, 41, 90–100 [in Ukrainian].
5. Komissiia po issledovaniiu kustarnykh promyslov Kharkovskoi gubernii [Commission for the Study of Handicrafts of Kharkiv Province]. (1881). *Iuzhnyi krai – Southern Region*, 9(21) December, № 329, p. 2. Retrieved from <https://escriptorium.karazin.ua/handle/1237075002/10687> [in Russian].
6. Yefymenko, P. (1882). Trudy komissii po issledovaniiu kustarnykh promyslov Kharkovskoi gubernii. Vyp. 1: Sumskoi uezd [Proceedings of the Commission for the Study of Handicrafts of Kharkiv Province. Issue 1: Sumy District]. Kharkiv: Typ. hub. pravl. [in Russian].
7. Sokolovskii, A. A. (1883). Trudy komissii po issledovaniiu kustarnykh promyslov Kharkovskoi gubernii. Vyp. 2: Kupianskii uezd [Proceedings of the Commission for the Study of Handicrafts of Kharkiv Province. Issue 2: Kupiansk District]. Kharkiv: Typ. hub. pravl. [in Russian].
8. Tverdokhlebov, A. D. (1885). Trudy komissii po issledovaniiu kustarnykh promyslov Kharkovskoi gubernii. Vyp. 3: Akhtyrskii uezd [Proceedings of the Commission for the Study of Handicrafts of Kharkiv Province. Issue 3: Akhtyrka District]. Kharkiv: Typ. hub. pravl. [in Russian].
9. Tarasov, I. T. (1888). Vserossiiskaia selskokhoziaistvennaia vystavka v g. Khar'kove, v 1887 godu [All-Russian Agricultural Exhibition in Kharkiv, 1887]. St. Petersburg: Typ. «Sev. telehr. Ahentstva» [in Russian].

Шевцова Є. С. Кустарні промисли як форма збереження українського народного мистецтва (на матеріалах статистики Харківської губернії другої половини XIX – початку XX ст.)

Статтю присвячено дослідженню кустарних промислів Харківської губернії другої половини XIX – початку XX ст. як соціокультурного явища, що поєднувало економічні практики селянського населення з процесом збереження української народної культури. В умовах імперської політики русифікації, індустріалізації та культурної уніфікації кустарництво стало однією з форм повсякденного спротиву, у якій втілювалися традиційні ремісничі техніки, символіка, естетика та локальні виробничі практики. Авторка комплексно розглядає кустарні промисли не лише як форму дрібного виробництва, а і як носія нематеріальної культурної спадщини. Особливу увагу приділено тому, як через ткацтво, деревообробку та гончарство відбувалася трансляція українських ідентифікаційних кодів у побуті. Кустарна праця була засобом соці-

ального виживання, особливо в умовах малоземелля та нестабільності, і водночас каналом збереження історичної пам'яті. На основі статистичних матеріалів губернських комітетів і документів Комісії з дослідження кустарних промислів аналізуються масштаби кустарництва, його соціальна структура та участь держави в регулюванні або ігноруванні цього явища. Окремий акцент зроблено на досвіді представлення українських кустарних виробів на Всеросійській виставці в Харкові 1887 р., яка засвідчила попит на продукцію селянського виробництва та локальну своєрідність. Стаття підкреслює значення кустарних промислів як простору, у якому економіка і культура існували нероздільно. Робота має міждисциплінарний характер і спирається на історико-культурний, соціоекономічний та мікроісторичний підходи. У такому ракурсі кустарництво постає як важливий складник національної традиції, що збереглася, попри імперський тиск.

Ключові слова: кустарні промисли, Харківська губернія, народне мистецтво, ремесло, нематеріальна культура спадщина, українська ідентичність.

Shevtsova Ye. S. Handicrafts as a form of preserving Ukrainian folk art (based on statistical materials from Kharkiv province in the second half of the 19th – early 20th century)

This article explores the handicrafts of Kharkiv province in the second half of the 19th and early 20th centuries as a sociocultural phenomenon that combined the economic practices of the rural population with the preservation of Ukrainian folk culture. Under the conditions of imperial Russification, industrialization, and cultural unification, handicraft production became one of the everyday forms of resistance, embodying traditional artisanal techniques, symbolism, aesthetics, and local production practices. The author examines handicrafts not only as a form of small-scale production but also as a carrier of intangible cultural heritage. Special attention is given to how weaving, woodworking, and pottery served as means for transmitting Ukrainian identity codes in everyday life. Handicraft labor acted as a tool for social survival – particularly in contexts of land scarcity and instability – and simultaneously as a channel for preserving historical memory. Based on statistical data from provincial committees and documents of the Commission for the Study of Handicrafts, the article analyzes the scale of handicraft activity, its social structure, and the state's role in regulating or neglecting this sector. Particular focus is placed on the presentation of Ukrainian handicraft products at the All-Russian Agricultural Exhibition in Kharkiv in 1887, which demonstrated both the demand for peasant-made goods and the distinctiveness of local traditions. The article emphasizes the role of handicrafts as a space where economy and culture were inseparable. The study takes an interdisciplinary approach, combining historical, cultural, socio-economic, and microhistorical perspectives. In this framework, handicrafts emerge as a vital element of national tradition that persisted despite imperial pressure.

Key words: handicrafts, Kharkiv province, folk art, craft, intangible cultural heritage, Ukrainian identity.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 08.06.2025 р.

Прийнято до друку 29.08.2025 р.

Опубліковано: 06.10.2025 р.

УДК 172.15-053.6:329.7:323.1:316.75:94(477)

DOI <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-1-155-161>**Ярич Володимир Петрович,**

викладач кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності

Західноукраїнського національного університету,

м. Тернопіль, Україна.

v.yarych@wunu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-4455-952X>

КУЛЬТ ГЕРОЇВ В ОУН ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ТОГОЧАСНУ МОЛОДЬ

На сучасному етапі ведення російсько-української війни важливим внутрішнім завданням українського народу є підтримка та виховання молодого покоління, присвоєння йому патріотичних цінностей і підготовка майбутнього покоління до подальших процесів державотворення з урахуванням цінностей української боротьби проти російської агресії. Попри патріотичну хвилю, в українському інформаційному просторі дедалі частіше можна натрапити на відео молоді, яка з апатією ставиться до питань мови, культури, історії та не завжди знає перебіг сучасного руху опору російській агресії, героїв російсько-української війни. Погіршує ситуацію також загрозливо масштабний виїзд випускників шкіл за кордон. Це спонукає переглянути як загальнонаціональну, так і регіональну політику щодо виховання молоді та посилити виховний складник у цьому процесі. У цьому разі доречно звернутися до досвіду попередніх поколінь, а саме патріотичного виховання молоді в лавах ОУН, їх аналізу та врахування корисних практик під час розвитку сучасних виховних процесів.

Питання патріотичного виховання молоді на прикладах героїв визвольної боротьби отримало належне висвітлення в працях низки українських дослідників. Зокрема, значний внесок у вивчення діяльності молодіжних організацій ОУН зробив Олександр Ішук, який у фундаментальній праці *«Молодіжні організації ОУН (1939–1955 рр.)»* (Ішук, 2011) на основі архівних матеріалів детально розглянув структуру, ідеологічні засади та форми виховної роботи з молоддю.

П. Мірчук у своєму *«Нарисі історії Організації Українських Націоналістів»* здійснив глибокий аналіз становлення ОУН як політичної сили, зокрема, підкреслюючи роль молоді та культ героїв у формуванні ідеології організації (Мірчук, 1962). В. Ярич у дослідженні, опублікованому в межах конференції з військової історії України, акцентує на виховному потенціалі діяльності ОУН у контексті боротьби за державну незалежність (Ярич, 2022).

Цінну інформацію надають також архівні документи, зокрема фонди ГДА СБУ, у яких зберігаються примірники підпільного журналу *«Юнак»*, що дає змогу простежити змістовну наповненість ідеологічної пропаганди серед молоді. Додаткову увагу привертає публікація Станіслава Липовецького *«Вбити міністра»*, де розглядається резонансна справа атентату на Броніслава Перацького, яку використовувала націоналістична пропаганда для героїзації борців (Галузевий державний архів служби безпеки України, арк. 4–8).

Так, наукова база, що лежить в основі дослідження, містить як аналітичні праці, так і першоджерела, що дає змогу здійснити комплексний огляд проблематики та її актуальності в контексті сучасних виховних викликів.

Хоча останнім часом в історіографії з'являється дедалі більше досліджень, які висвітлюють особливості культу героїв у діяльності ОУН, проте недостатньо вивчено механізми формування героїчного нарративу, його безпосередній вплив на молодь як механізм мобілізації юного

покоління. Автор указує на те, що молодикам спеціально доручали виконувати важливі атенгати, зокрема, з урахуванням майбутнього поширення героїзації серед молодого покоління.

Робота базується на історико-аналітичному методі, елементах порівняльного аналізу, джерелознавчому підході.

Мета статті – схарактеризувати причини створення культу героїв в організації українських націоналістів, успішність їх впливу на молоде покоління та потенційне запозичення в сучасній політиці національної пам'яті, використання досвіду при вихованні сучасної молоді.

У 1929 р. повсталася Організація українських націоналістів шляхом з'єднання української військової організації та молодіжних організацій, як-от група української національної молоді, легії українських націоналістів, союзу української націоналістичної молоді. Офіційною ідеологією вибрано ідеологію націоналізму, вбачаючи в ній світоглядну платформу, здатну мобілізувати маси з метою розбудови незалежної української держави на всіх українських етнічних землях. Важливе місце в цьому процесі покладалося саме на українську молодь, що має цілком закономірний вигляд з огляду на те, що саме молодіжні організації були суб'єктами у процесі творення ОУН (Патриляк, 2010).

У тому, що значна діяльність націоналістичного руху в 30-х рр. ХХ ст. була спрямована на молодь, ми бачимо дві головні причини: по-перше, у 20-х рр. ХХ ст. відбувався сильний вплив радянської пропаганди на молодь Галичини, тому діяльність ОУН була необхідна як контрзахід радянському впливу.

По-друге, як уже було зазначено, сама ОУН створена з молодіжних організацій, які вже мали певний досвід діяльності за плечима, тому політика виховання стала логічним продовженням із попереднього десятиліття.

Важливо коротко схарактеризувати головні молодіжні організації, які взяли участь у створенні ОУН. Першою молодіжною групою в Західній Україні повсталася організація під назвою «Група Української Державницької Молоді». Провідними членами «ГУДМ» були: Степан Охримович, Юліян Вассиян, Іван Габрусевич, Богдан Кравців, Осип Боднарівч, Володимир Диденко (Мірчук, 1962, с. 55).

Націоналістична течія захопила теж старших учнів українських гімназій. У той самий час, коли серед студентів українського університету діяла «ГУДМ», серед старших учнів українських гімназій постала і розвинула діяльність «Організація Вищих Кляс Українських Гімназій» (ОВКУГ). Провідними її членами були: Роман Шухевич і його брат Юрко, Володимир Янів, Богдан Кордюк, Богдан Підгайний, а поза Львовом – Осип Карачевський, Степан Бандера, Олекса Гасин, Степан Новицький, Дмитро Яців (Стрий), Зенон Коссак (Дрогобич), Степан Ленкавський та інші.

Члени ОВКУГ, закінчивши середні школи і ставши студентами, почали творити всередині місцевих (повітових) організацій товариства «Українська Студентська Громада» окремі ідеологічні групи націоналістичного напрямку, які намагалися відсунути від впливів студентів радянської чи угодницької напрямів. З об'єднання цих груп у різних «Студентських Громадах» з львівською «Групою Української Державницької Молоді» постав у 1926 р. «Союз Української Націоналістичної Молоді» (Мірчук, 1962, с. 56).

СУНМ співпрацював з УВО (багато членів СУНМ були водночас членами УВО) та з українськими націоналістичними організаціями за кордоном. СУНМ був спочатку організацією тільки студентської та середньо-шкільної молоді, але швидко під його ідейні впливи дістається теж робітничая й селянська молодь. Ініціатора й першого ідеолога того руху серед молоді Степана Охримовича вказує, що на Охримовича справила велике враження спадщина М. Міхновського.

У ділянці розпрацьовування націоналістичної ідеології Степан Охримович, Іван Габрусевич і Степан Ленкавський звернули увагу на ідеалістичний світогляд і впровадили культ

героїзму. З ініціативи Володимира Янева, як і Атанаса Фіголя і Богдана Романенчука, впроваджено культ треста героїв-студентів, що загинули 29 січня 1918 р. в бою під Крутами. Попри участь в академії або святкових сходинах, кожен український студент та учень вищих класів гімназії повинен був вшанувати день річниці Крут цілоденним голодуванням і віддачею заощаджених через голодування грошей на допомогу політичним в'язням (Мірчук, 1962, с. 59).

Активним виявом культу героїзму було влаштування зелено-святкових маніфестаційних походів на могили стрільців і героїв, загиблих у боротьбі за волю України, та жалобних академій у кожен рік смерті членів УВО, засуджених на смерть польськими судами, або загиблих у бойових акціях підпільної організації (Мірчук, 1962, с. 55).

Для ідеологічного вишколу юнацтва вирішено видавати окремий нелегальний журнал під назвою «Юнак». Перше його число з'явилося наприкінці 1928 р., зредаговане Степаном Охримовичем за співучасті Степана Ленкавського, Івана Габрусевича, Богдана Кравцева й Володимира Янева.

Упродовж 1930–31 років на західноукраїнських землях сформовано мережу Юнацтва ОУН, якою керувала специфічна підреферентура крайової ексекютиви (Інститут історії України), що вказувало на значне місце української молоді в процесі створення організації. Наукові розвідки вказують на значне націоналістичне зрушення української молоді у 1920-х рр., що закономірно вилилось у ключові клітини при створенні ОУН (Центральний державний архів громадських об'єднань та українці, арк. 3–6).

Одним із найвпливовіших інструментів ідеологічного впливу ОУН на молодь був підпільний журнал «Юнак», який виконував функцію не лише інформаційного, а й виховного ресурсу. На його сторінках систематично висвітлювались героїчні сторінки української національно-визвольної боротьби, що формувало в молодого покоління відчуття належності до історичної традиції опору.

В 11-му числі журналу подано опис історичного бою під Мотовилівкою, де прославляються рішучість та сміливість українських січових стрільців (ГДА СБУ, арк. 28).

У цьому ж номері опубліковано оду, присвячену 21-й річниці розстрілу учасників Другого зимового походу в Базарі, у якій підкреслюються моральна велич загиблих, героїзм українських воїнів і звучить заклик до помсти за полеглих (ГДА СБУ, арк. 28).

У 12-й частині журналу розміщено матеріал, присвячений 10-м роковинам смерті Данилишина та Біласа, де героїзується їхня боротьба проти польської окупації, особливо акцентується увага на їхній молодості та самопожертві (ГДА СБУ, арк. 42).

У квітневому випуску 1942 року «Юнак» возвеличує героїчні морські походи Петра Конашевича-Сагайдачного, приурочені до Дня українського моря (ГДА СБУ, арк. 57).

Під заголовком «У свято героїв – у свято могил» редакція журналу також висвітлює репресивні процеси проти членів Спілки визволення України, акцентуючи на жертвності й духовній силі репресованих. Такий змістовий підхід засвідчує послідовну стратегію ОУН щодо формування національної свідомості через героїзацію минулого, персоналізацію боротьби та моральну легітимацію збройного спротиву (ГДА СБУ, арк. 14).

Боротьба українських націоналістів проходила не тільки в мілітарній площині. Одним із найважливіших її фронтів було ідейне протистояння, відповідно, вся діяльність ОУН була спрямована насамперед на зміну свідомості українського загалу, виховання його на прикладах героїзму та самопожертви. Ось чому в діяльності цих структур таке важливе місце відводилося збереженню пам'яті про визвольну боротьбу. 30 листопада 1932 р. відбувся експропріаційний акт, здійснений молодими членами ОУН у м. Городок Львівської області, окупованої в міжвоєнний період другою Польською республікою. Однак план захоплення польської пошти провалився (Ярич, 2022, с. 190).

Важливе місце мало вбивство молодим членом ОУН Григорієм Мацевко «Гонта» міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького. Виконавець належав до молодого активу ОУН, які пройшли ідеологічний і організаційний вишкіл ще в студентські роки. Це свідчить про ефективність виховної політики ОУН у залученні саме молоді до активних форм спротиву.

С. Липовецький у своїй книзі підкреслює, що молоді члени ОУН діяли із чітким розумінням ідеї національної боротьби й були готові до ув'язнення чи смерті (Липовецький, 2025, с. 28).

Замах на Перацького став не лише політичним актом, а й інформаційною подією, яку ОУН використала для героїзації учасників серед української молоді. Молоді активісти ставали прикладом самовідданості – їхні постаті згодом популяризувалися в пропагандистських матеріалах, зокрема в журналі «Юнак».

За твердженням історика О. Іщука, пропагандистська діяльність ОУН, спрямована на формування культу борців за незалежність України, справила значний вплив на молоде покоління. ОУН майстерно підтримувала цей напрямок, зокрема, через широке висвітлення судових справ, пов'язаних із вбивствами польського міністра Б. Перацького, політика Т. Голувка, радянського дипломата Майлова та інших визначних польських громадсько-політичних діячів. Попри постійні арешти членів ОУН польською поліцією, спроби ліквідувати організацію або мінімізувати її вплив на українську молодь виявилися марними. Ба більше, силове протистояння, навпаки, сприяло радикалізації молодіжних настроїв та стимулювало вступ до лав ОУН. Яскравим прикладом є «Процес 31-го» у Крем'янці (15–19 грудня 1933 року), де 31 учня гімназій та студентів, зокрема випускників університетів, звинуватили у членстві в ОУН. Хоча суд виніс їм вироки з різними термінами ув'язнення, сам процес лише сприяв подальшій популяризації українського націоналістичного руху серед молоді. Більшість ключових фігур ОУН 1940-х років, як-от В. Охримович, П. Дужий, В. Галаса, О. Луцький, ще в 1930-х роках, будучи учнями шкіл та гімназій, приєднувалися до організацій, де їхній патріотичний вишкіл проводили як активісти ОУН, так і досвідчені учасники визвольних змагань 1917–1921 років. Арештований у 1952 році член Проводу ОУН в Україні В. Охримович, відомий як «Грузин», свідчив, що після Першого (Віденського) конгресу ОУН (січень 1929 року), на якому затверджено статут ОУН, українська молодь, включно з ним самим, в умовах Польщі активно підтримувала ці рішення. Влітку 1930 року, навчаючись у Тернопільській українській гімназії, він був залучений до Юнацтва ОУН П. Олійником, від якого отримував і поширював антирадянські публікації. Швидкість поширення націоналізму серед учнів була такою, що польська влада у вересні 1930 року закрила гімназію, а багатьох учнів заарештувала (Іщук, 2011, с. 62).

Значним епізодом в історії діяльності ОУН став «Процес 11-ти», також відомий як процес першої ексективи ОУН, який проходив 29 жовтня 1940 року у Львівському обласному суді. Обвинуваченими були керівники Львівської Крайової Ексективи, направлені з Краківського центру для організації антирадянського повстання. Їх заарештували в лютому-березні 1940 року. Суд виніс майже всім обвинуваченим смертні вироки. Цікаво, що під час процесу названо близько 200 імен підпільників-оунівців, і серед основних завдань ОУН тоді виділялося саме виховання та залучення молоді до боротьби за українську незалежність. Усі засуджені були реабілітовані 28 вересня 1994 року.

Іншим важливим судовим процесом був «Процес 15-ти», що відбувся в Києві 5–7 березня 1941 року у Військовому Трибуналі Київського Особливого Військового Округу. Більшість підсудних становила учні львівських середніх шкіл № 1, 2, 3 та мешканці Клепарова, передмістя Львова, зокрема Ю. Базилевич, М. Брездень, Я. Валько, С. Вітик, І. Гуцалюк, Ю. Думка, Є. Кухар, П. Левкович, Б. Меєр, В. Онисько, Р. Пастух, І. Пеленський, Я. Солонинка, Л. Терлецький, М. Ткачик. Їх заарештували з кінця червня до середини липня 1940 року. Хоча початкове звинувачення в теракті (кидання гранати на майданчику в Клепарові 7 липня 1940 року, що спричинило загибель трьох осіб) та належності до Юнацтва ОУН під керівництвом Я. Валька

згодом було знято, звинувачення в участі в націоналістичних вишколах залишилися. За рішенням суду, чотири особи були розстріляні, інші отримали покарання до 10 років ув'язнення у виправно-трудових таборах, а С. Вітик був виправданий (Ішук, 2011, с. 64).

Як висновок потрібно визнати, що досвід Організації українських націоналістів у справі патріотичного виховання молоді демонструє ефективність поєднання ідеологічного вишколу, культу героїв та організаційної дисципліни як інструментів формування національної свідомості. Особливістю діяльності ОУН стало акцентування на героїчних прикладах попередників, використання історичних подій як моральних орієнтирів, а також створення альтернативної молодіжної культури в умовах ворожого середовища. Культ героїв, сформований ОУН, не лише виконував мобілізаційну функцію, а й закладав основи колективної пам'яті та ідентичності.

У сучасних умовах війни з росією та ідеологічної дезорієнтації частини молоді, звернення до історичного досвіду ОУН набуває особливої актуальності. Запозичення окремих виховних практик (урочисті заходи, персоналізація героїзму, молодіжні ініціативи на основі історичної пам'яті) може стати основою для оновлення державної політики національного виховання. Водночас важливо критично осмислювати минуле, адаптуючи його елементи до демократичних цінностей сучасної України.

Так, історичний приклад ОУН доводить, що системне, ціннісно орієнтоване виховання здатне формувати покоління, готове до самопожертви заради національної ідеї. Це особливо важливо сьогодні, коли стоїть завдання збереження та зміцнення національної ідентичності через глибоке розуміння героїчного минулого.

Список використаної літератури

1. Літопис УПА. Бібліотека. Т. 11: Ішук О. *Молодіжні організації ОУН (1939–1955 рр.)* / Відп. ред. П. Й. Потічний. Торонто; Львів : Видавництво «Літопис УПА», 2011. 944 с.
2. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1: 1920–1939 / За ред. С. Ленкавського. Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк : «Українське Видавництво», 1968. 641 с.
3. Ярич В. П. Роль молоді ОУН у процесі боротьби за державну незалежність України. Українське військо: основні етапи боротьби за державну незалежність України. *Збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції*. Київ : НУОУ, 2022. С. 189–190.
4. Галузевий державний архів служби безпеки України (ГДА СБУ). Ф. 13. Спр. 376. Т. 26. Періодичне видання «Прапор молоді». Ч. 1.
5. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 26. Періодичне видання «Юнак». Ч. 11.
6. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 26. Періодичне видання «Юнак». Ч. 12.
7. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 26. Періодичне видання «Юнак». квітень 1942.
8. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 26. Періодичне видання «Юнак». травень 1942.
9. Патриляк І. К. Організація українських націоналістів. [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України*: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К. : Вид-во «Наукова думка», 2010. 728 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Orhanizatsiia_ukrainskykh
10. Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки. Ф. 59. Організація українських націоналістів (ОУН). Оп. 1. Передмова. Арк. 3-6.
11. Липовецький С. Вбити міністра. Варшавський замах та інші пригоди українських націоналістів. Київ : Темпора, 2025. 500 с.

References

1. Litopys UPA. Biblioteka. T. 11: Ishchuk O. *Molodizhni orhanizatsii OUN (1939–1955 rr.)*. [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army. Library. Vol. 11: Ishchuk O. Youth organisations of the OUN (1939–1955)]. (2011). Toronto; Lviv: Bydavnytstvo «Litopys UPA» [in Ukrainian].

2. Mirchuk, P. (1962). *Narys istorii orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv* [Outline of the history of the Organization of Ukrainian Nationalists]. T. 1: 1920–1939. Miunkhen; London; Niu-York: «Ukrainske Vydavnytstvo» [in Ukrainian].

3. Iarych, V. P. (2022). The role of OUN youth in the struggle for Ukraine's independence [The role of the OUN youth in the process of the struggle for the state independence of Ukraine]. *Ukrainske viisko: osnovni etapy borotby za derzhavnu nezalezhnist Ukrainy: zbirnyk materialiv II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – The Ukrainian army: key stages in the struggle for Ukraine's independence. Collection of materials from the Second International Scientific and Practical Conference*. (pp. 189–190). Kyiv: NUOU [in Ukrainian].

4. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv sluzhby bezpeky Ukrainy (HDA SBU) [Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine]. F. 13. Spr. 376. T. 26. Periodychne vydannia «Prapor molodi» – Periodical publication «Flag of Youth». Ch. 1 [in Ukrainian].

5. HDA SBU [Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine]. F. 13. Spr. 376. T. 26. Periodychne vydannia «Iunak» – Periodical publication «Young man». Ch. 11 [in Ukrainian].

6. HDA SBU [Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine]. F. 13. Spr. 376. T. 26. Periodychne vydannia «Iunak» – Periodical publication «Young man». Ch. 12 [in Ukrainian].

7. HDA SBU [Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine]. F. 13. Spr. 376. T. 26. Periodychne vydannia «Iunak» – Periodical publication «Young man». 1942, April [in Ukrainian].

8. HDA SBU [Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine]. F. 13. Spr. 376. T. 26. Periodychne vydannia «Iunak» – Periodical publication «Young man». 1942, May [in Ukrainian].

9. Patryliak, I. K. (2010). Orhanizatsiia ukrainskykh natsionalistiv [Organization of Ukrainian Nationalists]. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Vol. 7. K.: Vyd-vo «Naukova dumka». [Elektronnyi resurs]. Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Orhanizatsiia_ukrainskykh [in Ukrainian].

10. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky [Central State Archives of Ukrainian People's Commissariats]. F. 59. Orhanizatsiia ukrainskykh natsionalistiv (OUN) – Organization of Ukrainian Nationalists. Op. 1. Peredmov. Ark. 3–6 [in Ukrainian].

11. Lypovetskyi, S. (2025). Vbyty ministra. Varshavskyi zamakh ta inshi pryhody ukrainskykh natsionalistiv [Minister's apartments. Warsaw castles and other adventures of Ukrainian nationalists]. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].

Ярич В. П. Культ героїв в ОУН та його вплив на тогочасну молодь

У статті розглядається феномен культу героїв в Організації українських націоналістів (ОУН) як ефективний інструмент патріотичного виховання молоді. Автор аналізує історичний контекст формування молодіжних націоналістичних структур у міжвоєнний період, їхній вплив на ідеологічний світогляд української молоді та значення героїчних наративів у процесі національного самоствердження. Особлива увага приділяється таким організаціям, як Група Української Державницької Молоді та Організація Вищих Кляс Українських Гімназій, членами яких були відомі діячі націоналістичного руху. Важливим складником виховання стала пропаганда героїзму через символічні акції, відзначення пам'ятних дат, підпільні видання та участь молоді в бойових діях. Стаття детально висвітлює роль видання «Юнак» у поширенні націоналістичних ідеалів. Проаналізовано судові процеси над молодими членами ОУН, що лише посилили популяризацію ідей визвольної боротьби. Підкреслюється ідейна спадкоємність між молодіжними структурами 1920–30-х років та пізнішими генераціями борців за незалежність України. Автор пропонує осмислити досвід ОУН у сучасному виховному процесі, зокрема в умовах війни з росією. Робота базується на архівних джерелах, періодичних виданнях і наукових розвідках. У підсумку стверджується, що культ героїв в ОУН був не лише засобом мобілізації, а й механізмом формування української національної ідентичності.

Ключові слова: ОУН, патріотичне виховання молоді, молодіжні організації, атентат.

Yarych V. P. Hero cult in the OUN and its influence on the youth of the time

The article examines the phenomenon of the cult of heroes within the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) as an effective tool for patriotic education of youth. The author analyzes the historical context of the formation of nationalist youth structures during the interwar period, their influence on the ideological worldview of Ukrainian youth, and the significance of heroic narratives in the process of national self-assertion. Special attention is given to organizations such as the Group of Ukrainian Statehood Youth and the Organization of Senior Classes of Ukrainian Gymnasiums, whose members included notable figures of the nationalist movement. A key component of this education was the promotion of heroism through symbolic actions, commemorations, underground publications, and the participation of youth in armed resistance. The article provides a detailed overview of the role played by the underground journal *Yunak* in spreading nationalist ideals. It also analyzes the political trials of young OUN members, which further popularized the ideas of the liberation struggle. The article highlights the ideological continuity between the youth movements of the 1920s–30s and later generations of independence fighters. The author proposes rethinking OUN's educational experience in the context of contemporary patriotic education, especially under conditions of war with Russia. The study is based on a wide range of archival sources, periodicals, and academic research. In conclusion, the author argues that the cult of heroes in OUN was not only a means of mobilization, but also a powerful mechanism for shaping Ukrainian national identity.

Key words: OUN, patriotic education of youth, youth organizations, assassination.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 20.06.2025 р.

Прийнято до друку 29.08.2025 р.

Опубліковано: 06.10.2025 р.

Наукове видання

ВІСНИК

Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(історичні науки)

№ 1 серпень 2025

Відповідальний за випуск:
д. і. н., проф. О. В. Набока
Комп'ютерна верстка – О. І. Молодецька
Коректура – Н. В. Славогородська

Підписано до друку 29.08.2025 р.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 18,83. Замов. № 0825/684. Наклад 200 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
вул. Інглезі, 6/1, м. Одеса, 65101
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.